

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: KÖDÖBÖ CZ GÁBOR

Főmunkatársak: ANGA MÁRIA
SERFŐZŐ SIMON
SZAKOLCZAY LAJOS

Nyelvi lektor: BOZSIK GABRIELLA
Szerkesztőségi titkár: HEGYI ZSANETT
Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező és képszerkesztő: HERCZEG ISTVÁN
Elektronikus levelezés: IFJ. KÖDÖBÖ CZ GÁBOR
Lapmenedzser: BÉRCZESSY ANDRÁS

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata
A kiadásért felelős: HOMA JÁNOS, a Kulturális Bizottság elnöke

Szerkesztőség: Eszterházy Károly Főiskola
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
Tel.: (36) 520-450/2064
Fogadóóra: hétfő 10.00–12.00
www.agriafolyoirat.hu
agria@agriafolyoirat.hu

Terjeszti a LAPKER RT. és az alternatív terjesztők.

Előfizethető: postán és e-mailen.

Előfizetési díj 1 évre: 1200 Ft.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Nyomdai munkák: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., 3300 Eger, Fadrusz u. 4.

A lapot az Eszterházy Károly Főiskola különféle szolgáltatásokkal
sokrétűen támogatja.

HU ISSN 1789-4379

Tartalomjegyzék

<i>Lászlóffy Csaba</i>	
Tankok, bankok... (<i>Mikor s mitől természetes egy költői reflex?</i>)	9
<i>Magolcsay Nagy Gábor</i>	
gesztenyés	10

ARTériák

<i>Tornai József</i>	
A tigris agyában	11
A szkizofrén fa	11
Vadmeggyfa-kereszt	12
A sötét isten	12
<i>Dobozi Eszter</i>	
Szeptember 24.	13
Szem	13
<i>Lászlóffy Aladár</i>	
Október	14
A nap menetrendje	14
Aggódók átka istenes	14
Hapták	14
<i>Gittai István</i>	
A morfondírozás öröméről	15
Időkeverék	15
Csángó föld	16
Adventi Körös	16
<i>Tamás Menyhért</i>	
Félárnyék	17
Szegények a szélben	17
Tiborc	17
Mi kor?	17

Szabadkéz

<i>Serfőző Simon</i>	
Csak itt szeretnék (<i>Ady emléktáblájának avatása Nagyváradon</i>)	18
<i>Kupán Árpád</i>	
Ady városa (<i>Az első nagyváradi Ady-emlékünnepe 83. évfordulójára</i>)	19
<i>Thiel Katalin</i>	
Géniuszok szelleme – Nietzsche hatása Ady Endrére	25

ARTériák

<i>Goron Sándor</i>	
Ady-apokrif	34
csendszüret	34
<i>Finta Éva</i>	
Szapphó érintése	35
Ázott daktilusok	36
<i>Tüzes Bálint</i>	
Feladat kisfiamnak	37
Életfaárnyék	37
Ellentét	37
<i>Kelemen Erzsébet</i>	
Nő még szarvacskája a kőnek	38
Az új évezred kivándorlójáért	38
SMS az országfosztogatóknak	38
Kicsinyhitűek	38

Dialógus

<i>Bérczessy András</i>	
„Aki hangjával hidat épít” – Beszélgetés Maczkó Mária Emerton- és Magyar Örökség-díjas énekművésszel	39

ARTériák

<i>Anga Mária</i>	
Egyszer majd	45
Félek	45
Eljött az idő	46
Vége lehetne már	47
<i>Cseh Károly</i>	
Kisbetűs himnusz	48
Jeszenyin-hangra	48
Decemberi hazatérés	48
circus maximus	49
<i>Oláh András</i>	
árnyékban	49
kevés	49
haiku	50
vihar	50

<i>Fecske Csaba</i>	
A szenvedő Anyegin	51

Műhely

<i>Antal Attila</i>	
Sóhaj az értékteremtő öregségért (<i>Áprily Lajos: Északi rózsák</i>)	53
<i>Kelemen Erzsébet</i>	
Művészi rokonság: egy költői családfa felrajzolása (<i>Papp Tibor első két kötetének kapcsolódási pontjai</i>)	57

ARTériák

<i>Posta Marianna</i>	
Krónikánk	68
Köreim	68
A Térey-hósnő vall	68
<i>Magolcsay Nagy Gábor</i>	
holtak vágója hazafelé	69
festék és nyál	69
vivien	70
<i>Dömény Veronika</i>	
Zárlat	71
Kettétört ima	71
Az alkony	72
Mesékről meséknek	72
<i>Bölkény Gábor</i>	
Szöveglépés	74
Moz'art pour l'art	75
<i>Domján Veronika</i>	
Minden napot ebben értve	76
Se, se, se	76

A reneszánsz éve

<i>H. Szilasi Ágota</i>	
Márványból kibontott belső imák (<i>Michelangelo Pietà szobrairól a reneszánsz évében</i>)	77
<i>Pajtók Ágnes</i>	
Utak és irányok a reneszánsz irodalomban (<i>A kert</i>)	90

ARTériák

Sárossy István	
Emmauszi úton	99
Voltál, s leszel	99
Szűk Balázs	
A bálna kabátja	100
A páncél fénye	101
Bozók Ferenc	
Spleen	101
Aranyhal	101
Rimbaud levele Mallarméhoz	102
Irodalom	102
Koncz Teréz	
Oly bús kesergő	103
Karácsonyi játék	104

Színek a palettán

Szakolczay Lajos	
Sorsmetaforák (<i>Kurucz István András tárlata Dunaszerdahelyen</i>)	105
Szakolczay Lajos	
Értékközvetítés (<i>A Mesterek III. című tárlatról</i>)	108

ARTériák

Bak Zsuzsa	
hatezer és még négyezer	111
hetek most a percek	111
Kutya meleg van	112
körbejártam a szobát	112
Az asztalnál szemközt szemedbe szökött	113
aztán egy párnát tett a feje alá	113

Klasszikusok nyomában

Sz. Király Júlia	
Gárdonyi Géza és Eger	114
Az Egri csillagok	114

ARTériák

Cseh Károly műfordításai

Leonyid Volodarszkij

Csillagos 122

Virágmintás 122

Harminchárom 123

Moszkva, Virágban 123

Az eltűnt idő nyomában

Lőkös Péter

Az 1552-es egri ostrom leírása Hieronymus Ortelius krónikájában 124

Lipcsei Márta

Az utazás 134

Könyvjelző

Korpa Tamás

Poétikus diárium – egy kiállítás képei
(*Lászlóffy Csaba: A maszk mögötti ájulat*) 139

Oláh András

„Megkövesednek szívemen a tegnapok”
(*Budaházi István könyvéről*) 145

Véghelyi Balázs

Átokverte emberek
(*Oláh András: Átokverte*) 148

Cs. Varga István

Gál Elemér Héthavas című regényéről 150

ARTériák

Devecseri Zoltán

Látogatások 161

Laudatio

Pécsi Györgyi

Tornai József 80. születésnapjára 164

Dr. Ternyák Csaba

„Élni segít, ha kimondjuk a bajt!”
(*A Balassi-emlékkarddal kitiüntetett Serfőző Simon köszöntése*) 166

<i>N. Pál József</i> „...hittel, hűséggel...” (<i>Vasy Géza ünnepére</i>)	168

<i>Léka Géza</i> Páljóska Czine Mihály-díja	171

ARTériák

<i>Novák Béla Dénes</i> 2007 december 3 (<i>József Attila emlékezete</i>) Bella István emlékére	174 175

Thália szekerén

<i>Jámbor Ildikó</i> Egyedül a színpadon (<i>Saárossy Kinga művészetéről</i>)	176

<i>Bertha Zoltán</i> Kelemen Erzsébet drámái elé	177

Hangok a múltból

<i>Hervay Gizella kiadatlan versei (Szokolczay Lajos soraival)</i> Vicsorító Keserves (itt van hát ez is...)	183 184 185

<i>Féja Géza kiadatlan versei (Féja Endre soraival)</i> Léva Emlékező Felvidék	187 187 188

Visszhang

<i>Lipcsei Márta</i> Az AGRIA ARTériái	189

ARTériák

<i>Kiss Benedek</i> Japáni versek	190

Lászlóffy Csaba

Tankok, bankok...

Mikor s mitől természetes egy költői reflex?

Egy szűk emberöltő választja el őket.

Az egyik erdélyi költő ifjú korában, átélve az ötvenhatos forradalom napjait, Budapest ostromát, még úgy fogalmazott volt, hogy:

„egyedül voltunk, egyedül éltünk (...)
magyarok – voltunk”

– az életüket kockáztató s föláldozó pesti srácokat látva maga előtt, akik „Molotov-koktéllal” lötték ki a rombolást és halált hozó ellenséges orosz tankokat. A kollektív érzésből fakadt – nem csupán korosztályának – természetes költői reakciója.

Akkor a krónikás vers szerint: „köd volt és statárium” („Egy nemzet tüdőgyulladása fött a ködben.”) Ma legfeljebb csak köd van.

Egy (ugyancsak kolozsvári) ifjú poéta ma ilyen – az idézett versmotívummal rokonítható – sorokkal lep meg:

„Ki Molotov Coctailt dobott egy bankra
karján a nővel majd wiskyt ivott...”

A koktélt is nagybetűs szimbólummá növesztő robbantóanyag szerepe itt más – ráadásul az idegen szóalak hibás: hiányzik belőle a *k* betű; no meg a *h* nélküli whiskey (kicsire nem adunk!) –; nyilvánvaló: a Molotov-koktél rendeltetése gyökeres változáson ment át. Akárcsak a költői szereptől elválaszthatatlan tudat. Jóllehet, a demokráciában forgolódnó ifjúnak is oka van a panaszra, ki is mondja, hogy: „Alul maradtam minden csatában”. Nem kétséges, hogy a kanonizálásra érdemesült, azóta idős költővel ellentétben: másmilyen – semmiképpen sem nemzeti vagy akár tágabb értelemben vett közösségi, társadalmi (emberi?) – küzdelemre gondol. Más, lezserebb „kánonokat” követ, hiszen a mai magyar irodalom fejlődését (ha van ilyen egyáltalán) irányító kritikusok ítélete még (már) a klasszikus költői életműveket is megkérdőjelezi manapság („Talán nem árt arra emlékeztetni magunkat, mennyire bizonyosnak vélték mintegy három évtizeddel ezelőtt a magyar irodalmárok Illyés (Gyula), Németh László, Juhász Ferenc s Nagy László egyes alkotásainak maradandóságát.” *Kánon és kanonizáció*. Csokonai Kiadó, 2003.) A húsz évét betöltő ifjú poétát ezek után nyilván nem az irodalomórakon idealizált hivatásérzés vagy pláne holmi helyírás izgatja; a gátlástalan kritikai nagyképűség figyelemfelkeltéséhez másfajta nagyotmondásra van szükség, mint amilyen a középiskolai hagyományokat éltető-továbbvivő nagy alkotókról elhangzott... Eljátszadozik hát a gondolattal – mit számít, hogy előtte itt kísértetidők voltak s az „öt-

venhatos” előd mégis maradt –, ő bevallja, miszerint (belső szükség, vagy divat?): „Más tájra hívnak s mennem tovább / Taszít minden elhagynom e helyet”.

A líra azóta (a magyar költészetet is beleértve) sok kitérőn, változáson esett át; ezúttal azonban ne a formai jegyekre s a „költői póz” metamorfózisaira gondoljunk, hanem a környező anyagi és eszmevilág (f)elszabadító – vagy inkább (a luciferi csábító erővel asszociálható: elszabadult?) – hatására.

A tankok reális veszélye nálunk, úgy néz ki, elmúlt. Kérdés: mivel, mennyi veszéllyel jár a bankok hódítása?

A megénekelte pesti srácok és ifjú krónikás társuk ötven évvel ezelőtt nemet mondtak az agymosásra, amibe néha még „a kiművelt emberfők is beleszédültek”. (L. A.)

Mikorra tehető vajon egy újabb agymosás ideje?

Magolcsay Nagy Gábor

gesztenyés

közöttünk

az ördög köröz
kitárulva
éjfélponton

a gravitáció
nem növekszik
nincs szoknyád

a gesztenyésben

vénusz agyában
falloszrím
lábaid között

nincs tekinteted
nincsen szavad
nincs kereszted

foganni tanul a magány

Tornai József

A tigris agyában

1

Filmekben filozófiát? Miért ne lehetne minden történetben legalább egy csipetnyi a fűszerből, amely agyamat kifényesíti!

2

Holnap este megjön az eső,
végre látom a szerelmem:
teleszkóp-melle, dália-szeme van,
kiskutyák bucskáznak a tetvei alatt.

3

Minek álmodtam nyolcvan évig?
nem kellett volna addig várnom,
míg a korcsolyapályák csak
hegedülnek és hegedülnek.

4

Háromszor gondoltam, hogy boldog
vagyok, a hársakra zokogott a fény,
elütötték már a harangok a világ
végét. Én csak nevettem, mint a halak.

5

Mindig akkor jutsz eszembe,
mikor a galambok piros búzaszemeket
kapnak föl az udvaron, hogy
az arcomon költhessenek.

6

Miért vagyok én olyan sokan,
hiszen egyedül is alhatok
a tigris agyában reggelig,
mielőtt lefekszik gondolkodni.

A szkizofrén fa

Szörnyű fa minden versem,
kétfelé nő kegyetlen
mindenért, minden ellen
bimbóssan-levelessen.

Mi támadhatott meg rég,
lét-hajnali örökség?
Talán elmenekülhetnék,
csontjaidba, öregség?

Szavak húsa és bőre,
elbújjak a törzsébe,
hallgatni mindörökre,
képektől nem üldözve?

De ikerlángjuk éget,
olyan nyelvet beszélnek,
mint tündér vagy kísértet,
nappalt éjjel cserélnek.

Mert az Őskény teremtett
egy kintet és egy bentet,
szellem-embert, förtelmest,
kiből egy lény sosem lett.

Ezért is lehetetlen,
hogy szkizofrén fa szélben,
szívósan és ügyetlen,
halálom is ne zengjen!

Vadmeggyfa-kereszt

Ne tagadd a sebed,
nincs az begyógyulva,
ne vádold az istent:
nem teremthet újra.

Nietzsche jövendölte,
Sartre könyvébe írta:
kinek kő az apja,
árván lép a sírba.

Árva madár az őszbe száll,
nem az övé tavasz, se nyár,
se a fészek, se a patak,
csak lelke, a tolla-szakadt.

Ne takard a semmit
legszebb éneddel sem,
nem hajt ki a bimbó
vadmeggyfa-keresztben.

A sötét isten

Duna-parton van egy malom,
bánatot őrlnek azon,
seje-haj!

Nekem is van egy bánatom,
odaviszem, lejáratom,
seje-haj!

Nekem is van egy félszemem,
benne az egész félelmem,
seje-haj!

Ha még azt is elveszítem,
enyém lesz a sötét isten,
seje-haj!

Dobozi Eszter

Szeptember 24.

Kopott, üres kaszárnya már a házunk,
s a kert, akár élettelen planéta.
Apadó kút szemem. Mint kósza párduc
árnya, kísért szobánk falán a néma
jel. Benn fölsebeznek a tárgyak, ájult
kések. Szúr minden, mint szögek acélja.
Lennék kórógyadnál felejtve limlom,
mert hontalan lettem, hogy nem vagy itthon

Szem

a legelvontabb rajzolatok
háromszögében
a mandulaformát ígérő
ívek között a figyelés
a nézés abszolút foka
így kellene lenni
mert millió szem nyitva
ebben az egyben

Lászlóffy Aladár

Október

Talán az avar színe, füstje, hamva,
melyet a borz is érez, eltemetve,
melyért a jövő idényét a hangya
s a politikamentes én: a medve –

úgy érezlek és beszívlak, de fájva.
Ahogy a régi vadászkiáltás a hangot.
Vörös is vagy, de mint a vér, a mályva.
És közvetítéd most is a parancsot.

Ez itt a vér. A vér nyoma. A vérem.
Kiontatik mint tinta s hangerő.
Annak nyoma, amiből visszakerem,
hogy életembe nő.

A nap menetrendje

A világ, melyet itt hagyok,
kikalapált, zajtól ragyog,
olvasztott mézes hangcserép,
márvány színén a csorba kés...

Ez itt a végleges hatás:
más naplement, ki menti más,
mert csodalényege a semmi.
Feljönni kár. Hát még lemenni!

Aggódók átka istenes

Egy jobbágy-lelkű anyaország.
Jó fia, Erdély, elesett.
Pálinkabúz és némi borszag.
A többi Bécsből elesett,
esetleg ingatag Bizáncból...
Héttorony, siebenbürgenes,
vagy csak cigányos! Kiskunságot
és pucolj! vagy maradj s temess!
Szóltak, Adyk és szent királyok
aggódók átka istenes.

Hapták

Más magyarok. Bejöttek egyre
a várba is, a jó kis szőlőhegyre.
A név maradt. Vasúttal együtt vették a jó szomszéd cigányok, lették,
a lengyelek s a többi fajta, fajta, mindenki nyert, sőt keresett is rajta,
végül a meghagyott is nyert, hogy hagyták,
a régi bakter: „hapták!...”

Gittai István

A morfondírozás öröméről

Borotválkozás közben azon morfondírozom, hogy: tényleg fikció, magyarul: kitaláció, elmeszülemény, koholmány, agyém-e az álom? A valóságban nem létező tény-e, esemény-e az ami álomban lezajlik? Már mint, hogy égszínkék cseresznyeszemek csilingelnek a szélben, s hogy jégmadarak szövik a vitorlát nagyanyám háza tetején. én ugyanis, akár eskü alatt is tanúsítani merem, Isten és ember színe előtt, hogy az illegő-billegő cseresznyeszemek igenis égszínkék csilingelésűek, s hogy a jégmadarak csőrükben a fonállal arról csivitelnek, hogy hogyan is fogják majd nagyanyám házat tűzön, vízen átnavigálni. Nos, ha nem csak fikció, akkor mi fene még az álombeli zajlás? Mivel úgy gondolom én, hogy e földön minden lelemény Őssejtje az álom, e szószaporítást, itt, abba hagyom, s visszaidézem magamnak a kék csilingelésű cseresznyét, és a jégmadarak csivítjét a fehérre meszelt vályogház tetején, mert hogy az énnékem annyira, annyira jó.

Időkeverék

Mintha valami
hálászerű lomb
ölelne magához,
hajdan és majdan
mámoridője.

Mostan kellene,
mostan lehetne
szaván fogni magam,
és színt vallani,
hogy hiszlek, Uram.

A volt, ami volt,
s a lesz, ami lesz
úgy elegyül bennem,
hogy már-már szinte
az van, ami van.

Csángóföld

A Gyímesekben bár sose jártam,
több ízben odavittek a filmek,
s felejthetetlenül rögzültek
a völgyek, a lejtők, a legelők,
a dombok, az erdők, a havazás,
a hasábfák, a kémények füstje,
a léckerítés, a viharlámpa,
az istálló, a fészker, a szekér,
a sok-sok egyszerű, emberi arc,
a mindent átítató nyugalom,
a jajongó hegedű, s a gardony
dacra bujtogató dobogása.

Ha nem is az egyetlen, de egyik
jó hely a világon, hol élhetők
a percek, az órák, a nappalok,
az éjék, az évek, szóval az élet,
a túlvilágit is beleértve.

Adventi Körös

Idén az adventi hetek alatt,
minden délelőtt, délben s délután,
a Sebes-Körössel randevúztam.
Miként a fülig szerelmes kamasz
belehabarodtam Váradunk éke,
zöldes-kékes áttetsző vizébe.
Fürödhethnékem, ihatnékem támadt,
halaszthatatlan cselekedhethnékem,
szeméttől sápadt, terhes partjai,
és maradék magunkért.
Gyógyulni vágytam valahára,
tisztulni, s Övé lenni egészen,
aki a messzi bihari hegyek
áldott hólevét, szenteltvizét
tálcán hozza és kínálja
testi-lelki felépülésünkre.

Tamás Menyhért

Félárnyék

A világ itt
másképpen világít...

Szegények a szélben

A tavasz sem, nyár sem,
az ősz sem, a tél sem –
szegények a szélben!

Tiborc

Se jaj-,
se zokszó –
ki-ki keresse meg arcát
az időtlen szegénységben!

Mi kor?

Mi kor?
– mikor
mélyláz
méláz!

Serfőző Simon

Csak itt szeretnék

Az a költő, akire emlékezünk, Dózsa György unokája volt, bús, bocskoros nemes. Nem kullogó jobbágy-léptek tovább gyaloglója, hanem Góg és Magóg fia, akinek fülében még ősmagyar dal rivallt.

Kelet felől támadt hódítók indulatával tört be az áporodott magyar világba, a megállapodottságba. Aminek végét kellett vetnie, ha nem akart beállni a méla vágyúak, az üresen kongó szavakkal harangozók közé.

Aki nagy sorsra vágyik, hódítani akar, ifjú szívekben élni tovább, azt délibábok el nem kápráztathatják. Félrelöki a megalkuvásokat – e mindent föltartóztató torlaszokat.

Annak lelkét nem lehet kipányvázni.

Az nem szenvedheti a Duna-tájon szálló sivárságot, nem a kilátástalanság ablakait. Bezúzni valamennyit, s a letört-zászlós vereségeket is győzelemre fordítani! Erre az elszánt erőre hiába támadtak lasszózó indulatok, nem tudták földre rántani. Ady lebírt a fátumokat, ködök rohamait. Magát meg nem adta túlvilágba leomló partokkal. A holnap hőseként értünk szállt hajóra, hogy átvágjon a jövőtlen időkön.

Mindenütt a világon a legnagyobbaknak kijáró hódolat illetné, s csak nálunk szeretnék koronáját svájcisapkára cserélni, a szennyben fürdőzők csak itt szeretnék lenézéssel megalázni, aki megalázhatatlan.

S az is marad mindörökké, ha mi szeretetünkkel vigyázzuk őt.

Elhangzott Ady Endre nagyváradi emléktáblájának felavatása alkalmából.

„Ady Endre értéke nem változik, a politika ellenben minden pillanatban más és más lehet. Egy tisztulatlan és művészetet felejtő korban ezzel a megjegyzéssel is tartozom emlékének.”

Kosztolányi Dezső

Kupán Árpád Ady városa

Az első nagyváradi Ady-emlékünnepe 83. évfordulójára

A *Nagyváradi Napló* ezzel a címmel adott hírt arról 1925. május 1-jén, hogy másnap a Katolikus Kör dísztermében nagyszabású Ady-emlékünnepelet tartanak.

Méltán nevezte a cikkíró Nagyváradot Ady városának, hiszen itt indult a költő ragyogó életpályája az 1900-as évek elején, amikor városunk a teremtő progresszió legbiztosabb fészke volt. Maga Ady Endre is élete végéig megőrizte hűségét, ragaszkodását városunk iránt, amit gyakori látogatásai, a *Nagyváradi Naplónak* küldött írásai és az itteni barátaival való kapcsolattartásai igazoltak. De még fontosabb és jelentősebb az a tény, hogy Ady közreműködésével 1908-ban itt született meg a *Holnap* antológia, amely új fejezetet nyitott a modern magyar irodalom történetében.

Ady Endre halála 1919. január 27-én az újkori magyar történelem leggyászosabb időszakában következett be, amikor az ország romokban állott, sőt az sem volt biztos, hogy lesz-e ország holnap, amikor minden családnak volt siratnivalója, s mégis hatalmas részvétet váltott ki országszerte, de elsősorban itt Nagyváradon. Fehér Dezső így írt a nagyváradiak gyászáról a *Nagyváradi Napló* 1919. január 29-i számában: „[...] A magunkénak, váradinak tartottuk büszkén, kérkedve Ady Endrét, amíg élt, s a gyászból, a fájdalomból is magunknak kérjük a legnagyobb részül. [...] Őrizzük meg emlékét ebben a városban, mely maradjon minden időközön át *Ady Endre városa*. Az erőt, a vasakaratot, amelyet, míg élt, átplántált a váradi írók, újságírók és kultúrharcosok lelkébe, acélozzuk egy erős, megingathatatlan fogadalommá. Tegyük egy esküvést, hogy Ady Endre emlékét egy Váradon emelendő szoborral örökítjük meg. Ez a szobor a mostani új magyar honfoglalás szobra lesz, ahova nemcsak mi, hanem az egész ország hívói elzarándokoljanak és itt álljanak – mint a jövő strázsái –, védelmet, amint Ady Endre hattyúdalában akarta, zengvén – »Őrzők, vigyázzatok a strázsán.«” Nagyvárad írói, újságírói és később a város tanácsa is úgy gyászolta, siratta el a magyar költészet és az egész emberiség egét bevilágító meteor hullását, mint Nagyvárad halottját. Fogadalmat tett akkor e városnak az ő szellemét megértő

minden polgára, hogy emlékét minden időn át megőrzi, nevének és irodalmi alkotásainak kultuszával a maga kultúráját felékesíti, megerősíti.

A „megingathatatlan fogadalom” valóra váltását a nemsokára bekövetkezett történelmi események, fordulatok lehetetlenné tették. Kísérletek az akkori nehéz helyzet ellenére mégis voltak. Például 1919. február 9-re országos méretű Ady-émlékünnepet akartak szervezni, melyen a magyar kormány és a magyar közélet országos vezetői is részt kívántak venni, de a bizonytalan politikai helyzet miatt a rendezvény elmaradt. 1919. február 20-án megalakult az első nagyváradi Ady Társaság; megválasztották vezetőségét, választmányát, országos tiszteletbeli tagjait. Elkészült a társaság szabályzata, létrehozták szerveit, osztályait, de a történelem vihara ezt is hamar elsodorta.

A Trianont követő években megindult nemzeti önvizsgálat, a bekövetkezett tragikus fordulatok kiváltó okainak keresése ráirányította a figyelmet Ady személyiségére, költészetére, szerepére is. A halott óriást a maguk ideológiája számára akarták kisajátítani az egyes osztályok bal és jobb felől, elrétegződött érzelmeik szerint. A kommunisták éppúgy vallották magukénak az érmindszenti ugarból kinőtt magyar zsenit, mint ahogy később a jobboldali kurzus is Ady valódi jelentőségét, érdemeit félremagyarázva, elferdítve egyszerre próbálta a saját céljaira hasznosítani, vagy pedig alaptalan aljas rágalomokkal megvádolni. Ez történt 1924 nyarán is, amikor a romániai magyarság megszervezte Zilahon és Érmindszenten az első Ady-émlékünnepélyt, melyen az erdélyi magyarság szellemi életének legjava vett részt, és meghívták a román kultúra vezető személyiségeit is. Ez utóbbi tény óriási felzúdulást váltott ki Budapesten a konzervatív és nacionalista sajtóban, és nemcsak alaptalan vádaskodásokra, hanem Ady költészete elleni támadásra próbálták felhasználni. A magyarországi és erdélyi demokratikus sajtóorgánumok sikeresen visszaverték a támadást, és cáfolták az alaptalan vádakot, így az ünnepség elérte célját. Hozzájárult az Ady-kultusz fellendítéséhez, az erdélyi magyar szellemi élet erejét demonstrálta, erőt merített a zseni idézéséből és Ady nemzetek és fajok felett álló egyetemességével kapcsolódást teremtett azzal a kultúrával, amelyhez történelmi végzete közel sodorta.

Ugyanakkor bebizonyosodott, hogy szükség van további hasonló alkalmakra Ady költészetének eszmeiségének még szélesebb körben való ismertetésére, ezzel is szolgálva a kisebbségi sorba sodródott magyarság összefogását, megerősítését. Így született meg egy újabb Ady-émlékünnep megszervezésének ötlete, s hol másutt, mint Nagyváradon, abban a városban ahonnan a költő elindult a halhatatlanság felé. Az ünnepség fő kezdeményezői, szervezői: Fehér Dezső és Tabéry Géza voltak, akik már a fentebb említett 1924-es rendezvényen is szervezőként és szereplőként tapasztalatokat szereztek.

A nagyváradi emlékünnepély szervezői úgy érezték, elérkezett az idő, hogy az

1919 elején tett fogadalmukat valóra váltsák. Fehér Dezső ezt így fogalmazta meg: „[...] Ezt a fogadalmat Nagyvárad munkássága és polgársága azzal a büszkeséggel és lelkesedéssel valósítsa meg, amely felmelegíti lelkünket, amikor a mai fásultságunkból, hitetlenségünkől felriasztja azt Ady szelleme.” Az ünnepség másik szervezője és előadója Tabéry Géza szerint az eseményen: „hittel összegyűlt szellemek idézik halottaiból az igazi Adyt. Sok tétovaságot kellett leküzdeniük önmagukban azoknak, akik végül is elhatározták, hogy most már a maguk lelkéből szólaltatják meg az Ady-hangokat. [...] Szellemidézés lesz ez – írta Tabéry –, a halott költő emlékéhez méltó bátor és leplezetlen hitvallás az emberiség ama örök céljai mellett, amiknek Ady volt a legkimagaslóbb lobogása. A feudális magyarságot egy modern európai társadalommá átformáló kor hőisének fog kiragyogni Ady ennek az estélynek a keretéből.” (Nagyvárad, 1925. április 22.)

A lapok ismertették az emlékünnap programját, amelyben a három előadó: Tabéry Géza író, Janovics Jenő színigazgató és Tarnóczy Lajos bihari református esperes mellett közreműködőként Zala Béla szavalóművész, Hegedüs Bébi aradi koloratúr énekesnő és Rác Imre operaházi tenorista szerepeltek.

Az első váradi Ady-emlékünnapélyre a következő felhívással mozgósított Ady egykori lapja, a *Nagyváradi Napló*: „Ott lesz, ott kell lennie minden váradi embernek. Aki csak tudja, hogy az ember jobb sorsáért, szabadságáért, hitének, magyarságának vértanúságáért harcolt és emésztette el zseniségének isteni tüzét, az igazságért lelkét, idegeit felőrlő Ady Endre. Ott kell lennie egész Váradnak, Ady Endre városának, mert fogadalmat tett 1919. február 29-én, hogy a maga sorsa, a maga jövője érdekében meg fogja őrizni halhatatlan nagy fia emlékét.”

A felhívás nem maradt visszhang nélkül. Másnap zsúfolásig megtelt a Katolikus Kör nagyterme Ady géniuszának hódolóival, akik nagy figyelemmel követték a magas színvonalú előadásokat.

A megnyitóbeszédet dr. Janovics Jenő színigazgató és dramaturg tartotta, *Ady emléke* címen. Ady költészetét elemezve rámutatott annak újszerűségére, rendkívüli értékeire, cáfolta az ellene hangoztatott hamis vádakot. Hitet tett azok mellett, akik Petőfi és Arany után Adyt és Babitsot ismerik el a magyar irodalom legnagyobbjainak. Tanúvallomás volt beszéde az Ady-tisztelők táborába való megtéréséről, s ezzel inkább az akkor az ő beszéde nyomán megtérőknek a vallomását öntötte formába. Kijelentette: „Az Adyra való emlékezésre, az Adyba való elmélyedésre, az Ady-ünnepekre nekünk van szükségünk, zúzott, vert fejű magyaroknak, s nem annak, aki a halottak élén vár minket, hogy egy-egy új halott hírt hozzon a földről. Lankadó erőnknek, csüggedt kétségbeesésünknek, tévelygő útkeresésünknek van reá szükségünk.”

Tabéry Géza *Ki az az Ady?* címen tartott nagy érdeklődést kiváltó előadást. Ő közismerten több éven át személyes kapcsolatban állt Adyval és Boncza Bertával,

így hiteles és intimitásokat is felvillantó képet adott a költőről és feleségéről, valamint arról a generációról, amely másfél évtizeddel azelőtt még tagadta Adyt, de ma már minden feltétel nélkül meghódolt a költő génusza előtt. Előadásával, számos addig ismeretlen adat feltárásával mély hatást váltott ki, s megerősítette a hallgatóságban a nagy költő iránti rokonszenvét.

A harmadik előadást Tarnóczy Lajos református esperes tartotta, *Mit látott Ady?* címmel, és ez az előadás az estély szenzációjává vált. A hívei által „az erdélyi magyar reformátusok és az erdélyi magyar demokrácia vezérférfiának” tartott lelkész, aki sajátos, megalkuvás nélküli, szabad eszméiről volt közismert, ez alkalommal sem tagadta meg önmagát. Beszédében a régi Magyarországról és a régi Nagyváradról adott hatalmas erővel megkonstruált képet, miközben Adyt a legharcosabb és legkevésbé ismert oldaláról, a publicisztikai tevékenységének felvázolásából mutatta be. Kifejtette, hogy Ady Endre politikai hitvallását a *Nagyváradai Napló* 1901–1903. évi számaiban megjelent publicisztikai cikkeiből lehet helyesen megismerni és megítélni. Előadásának legnagyobb részét a *Nagyváradai Napló*ból vett Ady-idézetek alkották. Először felidézte, mit írt jellemzőként Nagyváradról Ady: „Szeretem, becsülöm, sokra tartom ezt a várost, mert magyar, mert merész, munkás és modern. E város lelkében tehát benn van az én credóm.” A továbbiakban a *Mit látott Ady?* kérdésre felelve felidézte a korabeli Magyarország minden súlyos baját, gondját – Ady-szavakat követve. Ady kimondta, hogy „ez az ország beteg, koldus, mert kiszípolyozzák, másoktól függ, ereje nincs, mert részei daraboltak. Társadalma kialakulni nem tud. Itt még felekezeti harcok dúlnak. Az ország sorsát kaszinókban intézik”. Tarnóczy azonban nemcsak az Ady által felvázolt diagnózist ismertette, de azt a harcot is, amit cikkeivel az idegen hatalomtól való függőség, a hűbéri elmaradottság és kizsákmányolás, a klerikális reakció, valamint a vármegye és az osztályparlamentarizmus ellen folytatott.

Tarnóczy előadása volt az est legérdekesebb, leghatásosabb eseménye. A közönség tombolva ünnepelte a református esperest, míg mások csodálkozva, sőt megdöbbenve néztek fel a pódiumra. A korabeli értékelő Czeglédi Miklós így írt erről: „Tarnóczyt ismét félreértették. Mint esperes, fő egyházi ember, cselekedeteit, beszédeit minden református ember helyeselheti. Azokban semmi sincs a pártpolitikából, sőt azt egyenesen gondosan kerüli. Tarnóczy nem alkudott meg, hű és őszinte volt, érezte a saját igazát. A saját, megalkuvás nélküli politikáját hirdeti és követi – azokat a szabad eszméket, amelyeket a debreceni kollégiumban szedett fel először és a szabad Amerikában léte alatt csak megerősödött benne. A pódiumra azzal a feladattal lépett, hogy Ady Endrét, a politikust ismertesse, s azt ő cicoma nélküli őszinteséggel tette meg. [...] Tarnóczy robusztus erővel, a mindent megvilágító napnak és a mindent megtisztító szélnek az erejével és egyszerűségével dobta bele a hallgatókba az igazi Adyt.” (*Nagyváradai Napló*, 1925. május 5.)

Az ünnepély utóhangjai

Az Ady-émlékünnepéről a váradi magyar lapok mind nagy elismeréssel számoltak be. A *Nagyváradi Napló* teljes terjedelmében közölte Tarnóczy előadását, a *Nagyváradi Esti Lap* is terjedelmes beszámolót írt *A kisebbségi demokrácia hitvallása volt a váradi Ady-est*. Tarnóczy Lajos szenzációs beszéde címmel. Ez az utóbbi értékelés kiváltotta a mérsékelt magyarpárti politikus Kocsán János jó nevű ügyvéd és közíró heves reakcióját. A *Nagyváradi* című lapban hosszabb írással szállt vitába az Ady-est fent említett értékelésével, de elsősorban az előadóval, Tarnóczy Lajossal. Cikkének is ezt a címet adta: *Jegyzetek Tarnóczy Lajos beszédéhez*. Azt fejtegette, hogy az Ady-estnek irodalmi jellege volt azzal a céllal, hogy leküzdjék a magyar polgári középosztály idegenkedését Ady kultuszával szemben, s nem akart politikai manifesztáció vagy világszemléleti demonstráció lenni. Kijelenti, hogy a polgári demokrácia szellemében elfogadja Tarnóczy szociális világszemléletének jogosságát, de tiltakozik az ellen, hogy az osztályharc elvi alapján álló szocializmus eszméinek bármely hirdetője a maga igazságának vélt megállapításait a polgári demokrácia köntösében jelentesse meg a nyilvánosság előtt. Szerinte a józanul felfogott demokrácia valamennyi társadalmi osztály érdekeit egyaránt felöleli, és társadalmi osztályok ellen nem harcol. Hamis beállítás az, hogy az Ady-est a kisebbségi demokrácia hitvallása volt. Adyt meg kell ismertetni, hozzáférhetővé kell tenni és megszerettetni, de nem szabad politikai vagy világnézeti felfogások propagandája számára kisajátítani – állapította meg Kocsán János. Azt is felrója az esperesnek, hogy „előadásával ártott a kisebbségi egységnek – sokaknak a felekezeti érzékenységét sértette, s szenvedélyes gyűlölettel támadott a »rohadt magyar múltnak«. Az új hazába szakadt szegény magyarok egyetlen gazdagsága egy-két drága emlék, amit a lenézett, a lepocskondiázott múltból hoztak magukkal. Minek kell abba belegázolni?” – fejezte be írását.

Másnap Tabéry Géza *Az Ady-ügy. Válasz Kocsán Jánosnak* című cikkében verte vissza a fent említett vádakát. Megállapította, hogy „Tarnóczy beszéde nem árthatott a magyar kisebbségi egységnek, mert olyan nincs. Mindenkinek van és lehet más és más véleménye, azért még képviselheti a magyar előrehaladás ügyét a maga hite szerint. Tarnóczy arra kapott megbízást, hogy Ady nagyváradi éveit az eddig kevésbé ismert újságírói munkásságán keresztül ismertesse. Ő a felkérésnek objektíven, pedánsul eleget tett. Ha ez az előadás a magyarság ügyére egyesek szerint ártalmas volt, akkor nem Tarnóczy a hibás, hanem Ady. Akkor állapítsuk meg azt, amit Görcsöni Dénestől Rákosi Jenőig annyiszor megállapítottak, hogy Ady Endre hazaáruló. Van már olyan hatalmas emlékünkhöz, hogy elbírja Kocsán János megállapításait is. Akár horzsoltságot, akár nem, örömadásban, sérelemben, meg nem alkuvásban és mennydörgésben, rakoncátlanságban és magyar dachban ő szövegezte Váradohoz a pódiumról.

Hogy Várad mit szólt viszont Adyhoz, arról sokat, nagyon sokat lehetne vitatkozni még, dühösen vagy sírva, öklünket harapva vagy hajtépő elkeseredéssel...”

Ezekkel az elgondolkoztató szavakkal zárta Tabéry Géza vitacikkét, s a mai olvasó is hasonló megállapításra jutna, ha arra keresné a feleletet, hogy ma a mai Várad mit szólna Adyhoz, ha nyolcvan év után újból megpróbálnánk szembesíteni a költővel, akit egykor ezzel a várossal azonosítottak, illetve a várost az ő városának nevezték. Nagyon féltő, hogy számbelileg egy tizedét-husadát sem sikerülne összehozni annak a közönségnek, amely nyolcvanhárom évvel ezelőtt feszült figyelemmel követte a költőt bemutató előadásokat, s tomboló lelkesedéssel fogadta a meggyőző erejű megállapításokat. A ma embere már kevésbé fogékony a magasztos eszmékre, érzelmekre, a költői szépségekre. Sőt, a helytelenül értelmezett mai modernitás megkérdőjelezi Ady modernségét is, ezért a felvetett kérdésre a felelet sajnós kiábrándító lenne a ma Váradja számára alig több Ady egy névénél, amely egy iskolához, egy múzeumhoz, egy mellszoborhoz, egy utcához kapcsolható. Ezen a helyzeten kellene változtatni, amíg nem túl késő, mert ez mindnyájunk kára és vesztesége. Egyedüli pozitívumként azért elmondhatjuk, hogy megint létezik városunkban Ady Társaság, amely újból felvállalja az Ady-kultusz ápolását és a váradi irodalmi hagyományok megőrzését, továbbfolytatását. Ehhez kívánunk erőt és kitartást, amit a múlt pozitív példáiból is lehet meríteni. (Ilyen elgondolásból született ez az írás is.)

Thiel Katalin

Géniuszok szelleme – Nietzsche hatása Ady Endrére

A *Nyugat* folyóirat 100. évfordulója különös jelentőséget kölcsönöz annak a régi-új kérdésnek, hogy vajon a folyóirat legjelentősebb alakjára, Ady Endrére milyen hatást gyakorolt Friedrich Nietzsche, a modern európai kultúrtörténet egyik legnagyobb, leginkább félreértett, legtöbbet vitatott alakja.

A kérdés persze nem új, de az elmúlt évtizedek filozófiatörténeti kutatásainak fényében, illetve az ünnepi hangulat eufóriájában mégis érdemes újra feltenni magunknak. A reflexiók további gondolatokat ébreszthetnek, illetve új megvilágításba helyezhetnek adottnak vett, megszokott és rögzült vélekedéseket.

Kassák Lajos 1917-ben, a *Nyugat* folyóirat 10. évfordulójára írt hozzászólásában már rávilágított arra a semmivel sem összehasonlítható hatásra, amit Ady *Nyugat*-béli felbukkanása jelentett:

„Elégge nem méltatható erénye, hogy a szikkadt agyvelőket, mindenbe bele nyugvó érzéseket új lendületbe mozdította: [...] Az a nagyszerű lendület, ami Ady mindent keresztül törni akaró verseivel soha nem felejthető szerelmünk-ké tette a *Nyugat* első évfolyamait, az »ébredés« stádiumában valahogyan nagyon is beleszorult a hazai lokalitásba...”¹ Kassák ezt a hazai lokalitást „örület-unalomnak” nevezi, s a *Nyugat*ot úgy emlegeti, mint amelyik az első komoly értékeket kiváltó fórum volt korabeli langyos szellemi életünkben. Figyelemre érdemes gondolatok ezek, hiszen Kassák épp arra világít rá, hogy ennek az úgynevezett „langyos szellemi élet”-nek, a „hazai lokalitás”-nak Ady volt az egyik ébresztő eleme. Ebben a provincializmusra hajlamos közegben Ady verseit pedig sokan értetlenül fogadták, s nem kevesen próbálták rásütni az értéktelenség bélyegét. Kassák gondolatainak épp ez adja meg a jelentőségét, s mondanivalójának tartalma emeli értékelését a kortársak fölé.

1.

A *Nyugat* jelentőségéről sokan és sokat írtak, s ezen írásnak nem feladata összefoglalni a sok méltatást, elemzést. Jelen írásban az a kérdés, hogy a *Nyugat* egyik legjelentősebb, legradikálisabb alakja mennyiben kapcsolódik a századforduló Európájának legizgalmasabb gondolkodójához, Nietzschéhez.

¹ KASSÁK LAJOS: *A tízéves „Nyugat”*. In: Jelzés a világba. Magvető, Budapest, 1988. 76.

A 20. század első évtizedeinek legjelentősebb szellemi emberei – ha csak a hazai irodalmi és filozófiai vitaestekre gondolunk – a „lényegkeresés” lázában égtek. Ady Endre élen járt e törekvésben. Elszántan kereste a választ arra, hogy a kor emberében miképpen lehetne felébreszteni a heroikus ember ethoszát, rajongását, tisztaságát, azt az idealizált tisztaságot, amely semmi mocskot nem tud elviselni, amely kisugárzásával maga is utánzásra csábít.

Ezen fáradozott ez idő tájt a klasszika-filológia, az irodalom, a művészet és a költészet, valamint a filozófia jó néhány jeles képviselője, s ebben a szellemben zajlottak a korabeli szakmai viták is. Ebben a lényegkereső hangulatban elemi erővel hatott Nietzsche gondolatvilága, s a szellem igazi emberei nem tudták kivonni magukat e hatás alól. Nietzsche orákulumszerű, rejtőzködő, kétértelműséget hordozó, prófétikus gondolatai megdöbbenést okoztak, kihívást jelentettek, s szokatlanként voltak egy olyan korban, amely megfedkezett a valóságról, az individualitásról és a szenvedélyről.

Nem véletlen, hogy a századforduló után hazánkban is egymást érték – főképp a *Zarathustra*-könyv kapcsán – az egymásnak ellentmondó, lelkes és idegenkedő, értő és félreértelmező írások, előadások, elemzések. Nem volt egyértelmű ez a fogadtatás, s több évtizednek is el kellett telni, hogy a Nietzsche körüli félreértések letisztuljanak. Mára azonban már Nietzsche klasszikussá vált, könyvtárnyi irodalom foglalalkozik írásaival, s árnyalt megközelítések elemzik életművének egészét. Ma már nincsenek divatos vezérértelmezések, nincsenek dogmák sem, amelyek ellen lázadni lehetne. Túl vagyunk immár a harmadik Nietzsche-recepción is, s ki-ki válogathat az értelmezési lehetőségek széles tartományában.

Éppen ezért lehet érdekes visszatekinteni azokra az időkre, amikor – többek között – Ady először találkozott Nietzsche első magyarra fordított írásával, a *Zarathustra* előjáró beszédével, s kortársaival együtt először ízlelgette a nagy és sötét géniusz lelket és szívet fölzaklató gondolatait.

2.

Ady életművét abból a szempontból vesszük nagyító alá, hogy melyek azok a legjelentősebb nietzschei hatások, melyek kimutathatók költészetében és prózájában.

Vajon van-e közös vonás kettőjük életérzésében, beállítottságában?

Melyek azok a gondolatok, kategóriák és terminológiák, amelyek más köntösből ugyan, de fölbukkannak Ady írásaiban?

Már az elején ki lehet jelteni, hogy igen sok rokon vonást lehet felfedezni a két életműben, s ha valamennyi kérdésre kimerítő választ kívánunk adni, akkor bizony szűknek bizonyul a rendelkezésre álló terjedelem. Halász Előd egész kötetet szentelt a témának, s rávilágított, hogy mennyire közös Ady és Nietzsche

életérzése, világlátása, szellemisége.² Jelen elemzés azokra a jellegzetességekre kívánja ráirányítani a figyelmet, melyek az elmúlt évtizedek Nietzsche-kutatásainak fényében tovább árnyalhatják az Ady–Nietzsche-viszony megítélését.

Meggyőződéssel állítható, hogy Ady verseiben, írásaiban, publicisztikájában szublimálva van jelen Nietzsche hatása, s a számos eltérés ellenére a filozófus szelleme szinte egészében átjárja Ady prófétikus, Nietzsche-höz hasonlóan orákulumszerű életművét. Mindez azért is izgalmas, mert Ady nem szakfilozófusként, s nem is szakavatott elemzőként viszonyult Nietzsche-höz, de nem is divatból fordult hozzá. Adyt ösztönösen, a gondolati rokonságból fakadóan szinte mágnesként vonzotta a sötét génusz. Úgy talált rá, mint ahogyan Nietzsche bukkant Schopenhauerre: nem tudott többé kikerülni a hatása alól. Nietzsche így írt erről a hatásról: „Minden sora lemondást, tagadást árasztott, üvöltött belőle a rezignáció, tükör került elé, amelyben megláttam a világot, az életet és önnön lelkületemet rettenetes nagyszerűségében. Meglátott benne a művészet teljes, közönyös napszeme, s én megláttam benne betegséget és gyógyulást, kiűzetést és menedéket, poklot és mennyországot. Az önismeret, mi több az önmarcangolás vágya emésztett.” Ahogyan Nietzsche számára szellemi apafiguraként jöhetett számításba Schopenhauer, ugyanúgy elmondható ez a Nietzsche–Ady-viszonyról. Adynak Nietzsche szellemi apafigurája lett. Erről a különös viszonyról – az életmű egészének szellemén túl – tanúskodik egy 1908-as írása, amelyet Ady a *Zarathustra*-könyv megjelenése utáni lelkesedésében írt.

Nietzsche *Zarathustrája* a század első évtizedében egyébként is elemi erővel hatott a magyar szellemi életre. Egymás után láttak napvilágot a Nietzsche-cikkek: Kosztolányi Dezső, Halasy Nagy József, Ignotus, Kornis Gyula, Fülep Lajos, Alexander Bernát, Lukács György, Schmidt Jenő Henrik, Wildner Ödön – hogy csak a legjelentősebbeket említsük – ekkortájt mind foglalkoztak valamilyen formában Nietzschevel. Elemezték, szidták, dicsérték, csodálták vagy viszolyogtak tőle, de nem volt megkerülhető. Az egyetemi ifjúság körében ellenállhatatlan Nietzsche-éhséget diagnosztizáltak. Halasy Nagy igen találóan nevezte ezt a szellemi forrongást Nietzsche-láznak. Ez a Nietzsche-láz azonban nagyon ellentmondásos volt. Sokan foglalkoztak vele, elemezték őt jól és rosszul, elfogultan és tárgyilagosan, vizsgálták a magyar szellemi életre gyakorolt hatását és az első Fényes Samu fordítás fogalomhasználatát. Ma már kultúrtörténeti érdekesség, hogy például az übermensch fogalmának fordítása kapcsán olyan javaslatok is születtek, hogy ezt a centrális jelentőségű fogalmat legjobb lenne *túlemlernek* fordítani. „Ha az angol nem ütközik meg a *superman*-en, a francia elfogadja a szolgálai fordított

² Vö.: HALÁSZ ELŐD: *Nietzsche és Ady*. Ictus, 1995.

surhomme-ot, az olasz *soprauomo*-t, miért berzenkedjen magyar fülem a *tülember* ellen?” – írta 1907-ben Kosztolányi.³

Halasy Nagy József ugyanakkor – nem kevésbé félreértve Nietzsche übermensch-fogalmát – aggódva félti a magyar szellemi elitet az eluralkodó Nietzsche-fanatizmustól.

„Ifjúságunk keresi Nietzschét. [...] A magyar ifjúság zöme nem szeret és nem akar annyit dolgozni, mint a sokszor emlegetett nyugati művelt nemzetek ifjai. Nálunk minden fiatalember szívesen magára ismer a Nietzsche óhajtotta übermenschben. Ha még a gyakorlati életben is valóra akarja váltani az elméleti szabadságot, igen szomorú állapotok lesznek nálunk” – írja a *Nietzsche-láz* című írásában.⁴

3.

Az ilyen és ehhez hasonló vélekedések, félreértések és félreértelmezések között akadtak azért Nietzschét gondosan elemző és értő megnyilvánulások is. Ezek között találjuk Ady Endre írását Nietzsche *Zarathustrájáról*. Ez a *Budapesti Napló*-ban közölt rövid, ámde lelkes-szenvedélyes hozzászólás arról tanúskodik, hogy Ady megérezte és megértette, hogy a „közvélemény korában” miféle „magánvélemény” hangoztat Nietzsche. Ady Nietzsche szellemét érezte meg, pontosan úgy, ahogyan Nietzsche Schopenhauerét: a rokon lélek radikalizmusát, a szellemi tunyaságból fölrázó új hang eredetiségét és frissességét. Ady megdöbbenő éles látással írja Nietzschéről a következőket: „Ő a Szellem és az Értelem jó táncosa, aki sírva is csuhajgatott, s rogyásig táncolt.”⁵

Ady írásából kiderül, felismerte, hogy a zene és a tánc milyen mélyebb összefüggéseket hordoz Nietzsche életművében, s miképpen hatja át a filozófus egész bölcséletét. Ráérezett arra, hogy a *Zarathustra* előljáró beszéde egészében a zene jegyében íródott. „Táncolni tudni kell – írja később a *Bálványok* alkonyában Nietzsche – lábbal, fogalmakkal, szavakkal: mondjam-e külön, hogy a tollal is – tehát, hogy írni is meg kell tanulni?”⁶

Ha Nietzsche olvashatta volna Ady verseit, valószínűleg elégedett lett volna azal a „táncsal”, amit Ady a tollával járt, s azzal a zenével, ami költészete húrjain át

³ *Nietzsche-tár*. Comitatus, Veszprém, 1996. 150.

⁴ *Nietzsche-tár*. 161.

⁵ ADY ENDRE: *Nietzsche és Zarathustra*. In: Ady Endre publicisztikai írásai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 623.

⁶ F. NIETZSCHE: *Bálványok alkonya*. In: Ex Symposion. 1994. 17.

zengett az utókor felé. A szavak és gondolatok táncának zseniális mestere volt a magyar tanítvány.

Ady szerint Nietzsche, a Szellem és az Értelem táncosát „a fékezhetetlen értelem vitte föl a Kálváriára.”⁷

Ady ezzel a mondattal egyszerre utal Nietzsche zsenialitására, ugyanakkor arra az önapotheózissal átítatott roppant szenvedélyre is, amely végül felemésztette, felőrölte a filozófust. Ennek a feszültségnek a terhét és erejét csak a másik zseni érezheti át.

Ady Nietzsche írásaival való találkozását megrendítő sorokban rögzíti: „Testvéreim, csak annak van joga Nietzsche úgy szeretni, aki olyan nehezen találkozott vele, mint én. Már tizenkilenc éves voltam, s még mindig csak azt éreztem, hogy valakinek az árnyéka vagyok. Bambán futottam valaki után, s a nevét is Öregh Jánostól hallottam először, aki Debrecenben professor philosophiae. Csak annyit mondott róla, hogy Nietzsche bolond volt, s meghalt agylágyulásban. S nekem az elfelejtett der-die-das sem volt akadály, hogy tudatlan árnyékából tudatos árnyéka legyek.”⁸

Ady, aki bevallotta Nietzsche hatására vált „tudattalan árnyék”-ból „tudatos árnyék”-ká, ösztönösen megérezte és megértette Nietzsche szenvedélyeit.

4.

Ezeket a szenvedélyeket kilenc évtizeddel később, a 21. század elején Rüdiger Safranski zseniálisan írta le és határozta meg a Nietzsche életművére használt „irdatlan”(das Ungeheure) fogalmával. Safranski szerint az „irdatlan” fogalmában egységbe olvad az „óriási nagy” és a „szörnyűséges”, s ezt csak a művészetben, a legtöbb metafizikai tartalommal rendelkező zenében lehet megjeleníteni. Safranski szerint Nietzsche számára éppen ezért a zene volt a mindenség, a léthez tartozás záloga, amit a szavakba szeretett volna átmenteni úgy, hogy az élet íve meg ne törjön.⁹

Zenélni azonban Nietzsche szerint – mint tudjuk – gondolatokkal éppúgy lehet, mint fogalmakkal és nyelvvel. A tánc és a zene így fonódik nála össze. A létezés végtelen dallam, „amely úgy szövődik, mint egy improvizáció, amely úgy kezdődik, mintha már régen elkezdődött volna, és mikor abbamarad, nem vet véget önmagának. A végtelen dallam – az ember szem elől veszi a partot, rábízta magát a hullámokra” – írja Safranski.¹⁰

⁷ ADY ENDRE: *Nietzsche és Zarathustra*. 624.

⁸ Uo.

⁹ Vö.: RÜDIGER SAFRANSKI: *Nietzsche*. Európa, Budapest, 2002. 7–12.

¹⁰ I. m.: 9.

A helyes életérzés extatikus pillanatait a művészet segítségével lehet csak átélni, mert a művészet s benne a zene „a létezés kellős közepébe visz”. A zenére táncolni lehet, Adyval szólva „csuhajgatni”, s ez a csuhajgatás csak azok számára érthető, akik maguk is tisztában vannak az „irdatlan” természetével. Ady tisztában volt vele. Ezért érzett rá Nietzsche mondanivalójának lényegére, a „szörnyűséges” és az „óriási nagy” költészetben kifejezhető tartalmára. Számos versében van jelen ennek az „irdatlannak” a terhe, az a nyomasztó teher, amit nem lehet visszaadni hétköznapi kifejezésekkel, amit csak a költészet „beavatottjai” tudnak szavakba önteni.

Már előre rendeltettem című költeményében így ír erről:

„Álom mázsát hordok magamban
S mint ragyogó, súlyos kísértet
Nézegetem a maiakat
És imádkozva látok, mérek.

Ha mikor én álomba botlok
(Nehéz az álom mostanában),
Mindig afféléket képzelek,
Hogy az élet ízlik a számban.

Hogy az Élet ízlik a számban
S szívem vérétől messze-messze
Csörgedeznek kicsi patakok
Én szívemnek vérével festve.

Valahol mintha fönt-fönt volnék,
Érc-oszlopok s gránit bálványok
Szilárd talpazatán érzem:
Valamely Isten-fejen állok.”

Ady Nietzsche-höz hasonlóan igent mond az életre, de ugyanúgy érzi az élet ropant súlyát, tragikus jellegét, mint német mestere. Az álom és a mámor mindkettőjükénél olyan formái az alkotó éberségnek, amelyek alapját képezhetik próféciaiknak, amelyek rávilágíthatnak az élet paradox jellegére, dionüszoszi lényegére, s amelyek az önreflexió kényszerét hordozzák.

Valahogyan úgy, ahogyan az „álomjóslás” zajlott kétezer évvel ezelőtt a görög Aszklépiosz szentélyben. Ebben a görög orákulumkérési gyakorlatban épp az volt a lényeg, hogy a templomba érkező nem találkozott prófétésszel, sem püthiával,

hanem magára hagyatva neki magának kellett transzba esni, s önnön mámoros látomásait saját magának kellett megfejteni.

Ady is és Nietzsche is írásaikban önmaguk püthiái, prófétészei és álomfejtői egy személyben. Ők azok, akik az alkotás extatikus mámorában „transzba esnek”, s akik e transzállapot hatására az önreflexív jóslatot adják. Ez az oka, hogy mindketten személyesen érintettek, hogy roskadoznak a mondanivaló roppant terhe alatt, s hol felmagasztosulnak, hol pedig szinte megsemmisülnek. Ők azok is, akik a jóslat értelmét igyekeznek megfejteni. A megfejtés azonban orákulumszerű, rejtőzködő, csak a „beavatottak” számára érthető. Ez az orákulumjelleg mind Nietzschénél, mind Adynál jelen van. Nietzsche így ír az *Ecce Homoban*: „Én nem ember vagyok. [...] Rettegek, hogy egy napon szentté avatnak.”

S Adynál a következőket olvashatjuk: „Valahol mintha fönt-fönt volnék.” S pár sorral lejjebb: „Valamely Isten-fejen állok.”

Ez a mindkettőjüknél meglévő önreflexió és önapotheózis kísértetiesen hasonlít egymásra. Ugyanolyan fájdalmas és szenvedélyes, ugyanúgy Isten keresésének kétségbeesett megnyilvánulása, olyan kérdés, amelyben szubjektíve érintettek mindketten.

Amikor Nietzsche arról beszél, hogy „Isten halott”, akkor nem azt mondja, hogy „Isten nincs”, hanem, hogy maguk az emberek ölték meg.

„Hová lett Isten? ...meg akarom mondani nektek. Megöltük őt – ti és én... De hát hogy csináltuk ezt? Hogyan voltunk képesek kiinni a tengert? ...Merre mozgunk? Nem tévelygünk, mintha végtelen semmin által? ...Hogyan vigasztalódunk, minden gyilkosok gyilkosai? Nem túl nagy számunkra e tett nagysága?” – írja.

S Ady hasonlóan ír *Az Anti-Krisztus útja* című versében:

„Ez már az Anti-Krisztus útja,
Aki elvásik feketén,
Muszájul, szörnyűn, másokért,
Hogy a Jövőt fehérnek tudja.”

Ady ugyanúgy, ahogyan Nietzsche gyökerestől tépi ki a világban lévő álszent nyugalom minden alapját. Az értékek átértékelésének nietzschei kísérletét nihilizmusnak is nevezik. S mindez valóban nihilizmus is, de abban az értelemben, ahogyan Martin Heidegger bontja ki a fogalmat híres Nietzsche-tanulmányában: „A nihilizmus nem a pusztta semmisségre fut ki. Tulajdonképpen lényege a felszabadulást igénylő módjában rejlik. A nihilizmus az eddigi értékeknek az összes értékek tökéletes átalakítására irányuló átértékelése.”¹¹

¹¹ M. HEIDEGGER: *Nietzsche VI*. In.: *Ex Symposion*. 1994. 47.

Az így felfogott nihilizmus nem romboló, nem megsemmisít, hanem olyan „döntő odafordulás” a leglényegesebb kérdésekhez, amely alapja lehet az emberi létezés radikális újragondolásának. Ennek az újragondolásnak profétikus nyomatékait és ezoterikus magvát Ady úgy jelzi, hogy verseiben nagybetűvel írja az *Élet*, a *Föld*, a *Jövő*, a *Sors*, a *Múlt*, a *Titok*, a *Pokol* és az *Idő* szavakat.

Nietzsche *Zarathustrájában* – tartalmát tekintve – hasonló jelentőséget kapnak ezek a fogalmak.

5.

Nietzsche és Ady szellemiségének – a fentiekén túl – van még egy igen figyelemreméltó közös vonása. Ez a nietzschei minden értékek átértékelésével, még pontosabban a mindkettőjüknél meglévő radikális korkritikával függ össze.

Mivel számos félreértés látott már napvilágot kettőjük úgynevezett „nacionalizmusával” kapcsolatosan, érdemes erre is egy pillantást vetni.

Nietzsche az *Ecce Homoban* háttorzongató éleslátással jósolta meg, hogy írásait félre fogják érteni, s hogy nevét össze fogják kapcsolni olyan szörnyűségekkel, amelyekről nem ő tehet: „Ismerem sorsom. Nevemhez egykoron valamiféle szörnyűség emléke fog tapadni – egy krízisé, melyhez hasonlót nem ismert a Föld, a legsúlyosabb lelkiismeret-kollízióé és szakításé mindazzal, amit eddig hittek, követeltek és szentesítettek.” – írja. A folytatást ismerjük. A történelem beigazolta Nietzsche próféciáját, s azt is tudjuk, hogy a náci ideológia miként használta föl a német filozófus gondolatait önmaga igazolására. Nietzsche ezt is megjósolta, hiszen orákulumszerű írásaiban szinte felkínálkozott a rossz ethoszú emberek számára. Ennek a problémának könyvtárnyi irodalma van, s csak a tájékozatlan hozzá nem értés nevezi ma már Nietzscht a náci ideológia előfutárának. Nietzsche fentebb idézett gondolata akkor vált igazán ismertté, amikor először lehetett olvasni Nietzsche *Bálványok alkonya* című írását. Ebben a műben Nietzsche keményen ostromozza a németeket középszerűségükért, félműveltségükért, nacionalizmusukért és hatalomvágyukért.

„A németek – egykor a gondolkodók népének nevezték őket: gondolkodnak ma még egyáltalán? A németeket unatja most a szellem, a németek nem bíznak most a szellemben, a politika nyeli el a valóban szellemi dolgok iránti összes komolyságot – „Deutschland, Deutschland, über Alles”, félek, ez volt ezennel a német filozófia vége...” – írja 1888-ban.¹²

Ady 1905-ben a *Budapesti Naplóban* az oroszországi forradalmi eseményeket üdvözölve hasonló szellemiségű írást tett közzé. Lelkesültségében a nacionalizmus

¹² NIETZSCHE: *Bálványok alkonya*. In: Ex Symposion. 1994. 15.

alkonyáról beszél, ostromozza a nacionalizmus híveit, s tévedése ellenére – hiszen Európa ekkor még előtte volt a két világháborús kataklizmának – igen figyelemreméltó gondolatokat fogalmazott meg. Cikkében igazi hazafinak azt nevezi, aki mentes a „nacionalista vitustánc”-tól, aki nem részegek meg a nacionalizmus mámorától. Annál is érdekesebb mindez, mivel Adyt is érték olyan vádak, amelyek – félreértve a magyarságról szóló verseit – nacionalizmussal vádolták. Ebben az írásában Ady utálatos lidércnek, kultúrát fojtogató élősd növénynek, a dühödt hazafiság cézári örületeket támogató éltető közegének nevezi a nacionalizmust. Hazaárulónak nevezi azt, aki ellensége a haladásnak, „az emberi szellem feltétlen szabadságának”. Cikkét figyelemre méltó gondolattal zárja: „A népek kezdenek látni, s ha Európát itt-ott néha elfogja egy-egy nacionalista rángatózás, ez vitustánc. Az elmúlás ellen rúgkapál a nacionalizmus. Talán már nemsokára nem lesz szégyen igazi hazafinak lenni sehhol a világon.”¹³

6.

Végül is megállapíthatjuk, hogy Ady számára Nietzsche olyan szellemi apafigura volt, akinek bölcséleti hatása nem konkrét utalásokban mérhető, aki invokációszerűen, szellemisségével hatott. Adyt alkatilag is vonzotta Nietzsche, s önzéséletes életművük magában hordozta mindkettőjük számára a tragikus végkifejletet. Nietzsche hatása egyértelműen kimutatható Ady életművében, s Ady, a költőóriás méltó társa a filozófusgénuszának. Kettőjük zsenialitása ma már nem kérdőjelezhető meg.

¹³ ADY ENDRE: *A nacionalizmus alkonya*. Ady Endre publicisztikai írásai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 262.

Goron Sándor

Ady-apokrif

nincs abszint
csak hófehér álmok
s egy hófehér asszony
a Pece-parton

és minden csak mese
minden ami volt
szívem helyén
virít egy hideg folt

nincs abszint Várad
velem elmerül
arcomra sárga
ködfátyol terül

már vigadhatnak: hejehuja haj
a senkik és a köd-emberek
ők áthullnak a Nagy Rostán
engem megtart az emlékezet

csendszüret

álmot kéne
hajkurászni

mélyülő kébbe
belemászni

csendet

csendet
kéne
szüretelni

zaj-napokra
félretenni

múzsát tündért
kéne úzni

szerелеmben
kimerülni

s csendet

csendet
kéne
szüretelni

zaj-napokra
félretenni

ördög ellen
viaskodni

csenddel kéne
hadba menni

s elvegyülni
puha csendben

csenddé válni
soha szebben

Finta Éva

Szapphó érintése

Fenn a magas tetején
lebeg mindig egy fátyol, egy csillag.
Az elmúló az, ami itthagya
s a múlás maga a tenger.

Fellebeg kitharával
egy szikra, egy madár, egy dallam
villámfény női alakban
s lecsap a leszboszi partra.

Ideér az időn meg a távon
fátyol sikolya, vérfolt
maga a lehulló égbolt
s elsiratja a verset.

Nem a költőt, az embert, a földit:
az égít zokogja hétrét
mert látja a szépség végét
és hallja az örök csendet.

Bizony nem mézédés bonbon
nem nektár szivárog a szánkából:
kultúrák alkonya gyászol
halottsirató szavainkkal.

Mégis öröklét benne.
Úgy nézek át a tájon
mint Isten a nagyvilágon
ki magának teremtette.

Ez a tévhit a nagy csoda titka.
Mindent elhisz az ember.
Itt ragyog bennem a tenger
pedig jonhom* Zemplén aranyozza.

Sárospatak, 2007. november 1.

* jonhom – kifejezés az Ómagyar Máriasiralomból

Ázott daktilusok

Mint aki gyermeteg alkonyi perceket éget
felbukik elpörög rajta a sárgatojás-nap
zizzen a fecske repülve hasító szárnya
bevési a légbe a mozdulatok kacagányos
dolmányos mentés zsinórrajzolatát és
feltüzi rája fondorlatos ficsegését.

Játszik az alkonyi felhőrianás is az égen
sűrű esők is játszanak játszanak egyre
úszik az utca a város a kezdet a végek
úsznak a felhők almásderes paripái
úsznak az égen kiskutya testü habocsokák
gólemek és fátyolos asszonyok úsznak.

Ázik a házika ázik a ház meg a kert is
ázik az udvari muskátli meg a lóca
csobban a rettentő fecsegő eresz árka
ázik a kőkerítés meg a rózsafa bokrok
a krizantém és petúnia arca is ázik
s fázik az ázó nedves augusztusi alkony.

Nem rak a nyár heve tűzpiros máglyarakást már
füstöl a páracsomó a mezők tarajából
csillagok szántanak éjjeli lomha sötétben
holdra világít a nap bíborának a tükre
éjbe kapaszkodik a kései lassu uborka
Éva kertjét keresve kuszik fel az égbe.

2006. augusztus 9.

Tüzes Bálint

Feladat kisfiamnak

rajzolj egy kertet
szobanagyságút
repkénnyel futtatott két
kerítéssel rajta túl
zöld levelekkel piros
cseresznyékkal

miután megvagy
mondd el apádnak
hol van a fáról
aligelröppent madár

Életfaárnyék

mielőtt csillag gyúlna fent és
tenyered homlokomra tennéd
elmondom neked azt a estét
mikor helyét nem lelte a hang

vörös-fekete és kék volt a magas
búcsúzott a nap s a hold felől nyakas
szellőcsikló hajadba ragadt

rohant a vér dörömbölt a szíved
álltunk mint kiket egy kéz kivett
minden zajból a rohanásból
közel voltunk mégis távol
miként két
egymás fölötti faág

Ellentét

vétek lennél
meggyónnálak
áldás volnál
szétosztználak

megmaradhatsz így ta-
lánynak más számára
bizonyságnak

szavak jönnek
elmennek
szólítlak eztán
önmagunk jogán

kedvesnek
anyanyelvnek
istenhitnek
szerelemnek

hogy meggyónjalak
szétosszalak

Kelemen Erzsébet

Nő még szarvacskája a kőnek

Szavak hevernek az asztalon,
sánták, bénák, csillagszeműek
– akár egy népmesei juhász tekintete –

Ne féljetez hát!
Nő még szarvacskája a kőnek
(„csig ab iga gyereki...”),
s lesznek még egyszer a kévében
bronzarany búzaszemek.

Kicsinyhitűek

Felhajtott abroszon
eltompult élek magánya
remeg.

Egyébként
visszafojtott visszhang.

Az oltárkendő helyén
egy ott felejtett gyolcs-csík.

Kicsinyhitűek,
miért rejtitek el a lángot
hamuvá égetve
kezetek mozdulatát?!

Az új évezred kivándorlójáért

Kifosztott hazám,
árvasággoddal
kösd magadhoz
kesergő fiad!

SMS az országfosztogatóknak

könnyebb a tevének
a tű fokán

A tehetség, a kiválasztottság és az ezzel járó terhek tudata teszi különlegessé Maczkó Máriát. Nap mint nap természetes számára mások lelkének mentése, a földi sebek gyógyítása, a magyarság életében betöltött küldetés vállalása. Nem hisz a véletlenben, Istenben hisz és őbenne bíz. És énekel. Nekünk.

Nagy Gáspár szavaival: „...S Mária énekel – Máriához. / Föjlajánlja énekét. / A legméltóbbnak, akinek abszolút hallása van a könnyörgés, a méltó dicséret / elfogadására és meghallására. / Aki közvetít. Aki hangjával hidat épít. / Aki énekel, az imádja a Fennvalót. / Legyen ez csodálatos népdal, vagy egyházi népének. A torok kalickájából / kiröpül a fényes csoda.”

„Aki hangjával hidat épít”

Beszélgetés Maczkó Mária Emerton- és Magyar Örökség-díjas énekművésszel

– Számos díjjal ismerték el munkáját, ezek mennyire fontosak?
 – Azt gondolom, ilyenkor a drága szülőföldemet tüntetik ki, s velük azokat az embereket – a „Népművészet Mestereit” –, akik életükben nem tapasztalhatták meg a megbecsülés ezen formáját. E díjak által elismerik egyúttal a bennem élő hűséget otthonomhoz, múltunkhoz, édesapámhoz, édesanyámhoz, történelmünkhöz, anyanyelvünkhöz és önmagamhoz.

Az adott pillanatokban ezek nagy örömmel töltik el a lelkem. Megállásra kényszerítenek, hálaadásra figyelmeztetnek, s elgondolkodtatnak, még több és igényesebb munkára sarkallnak. Boldog vagyok, ha már e földi létemben értékeli azokat a kincseket, melyeket örököltem, azokat, melyeket megtalálhattam és összegyűjthettem, de mindezekkel arra törekszem, hogy odafent majd a Jóisten kitüntetését nyerhessem el.

Mindennél fontosabb számomra a szeretet. Jézus a szeretet. A szeretet a bennünket körülvevő gazdagság. Arra vár, hogy éljünk vele! Benne! Azt kívánom mindenkinek, hogy a feltámadó jézusi energia adjon erőt és kegyelmet mindahhoz, ami a közel és távoli jövőben előttünk áll. Krisztus nekünk a holnap reménységét adja!

– *A zenei öröksége, lelki öröksége miből táplálkozik?*

– Egy földön túli erőből. Az Úr az én fényességem, az ő világossága mutat utat nekem. Isten akaratából meghívott apostol vagyok, mert Isten azt adja nekünk, ami a legjobb. Benne és általa szeretnék megdicsőülni, világosságává válni, hogy üdvössége eljuthasson az emberekhez. Többször megtapasztaltam, hogy az olyan ének, amely kapcsolatot tart Istennel, amelynek igazából ő a forrása, gyógyítja a lelkeket, kiűzve a sivárságot és az igénytelenség démonát. Egyszer a Jóistentől kaptam egy hatalmas ajándékcsomagot, melyből mindennap szeretetet kell osztogatnom. Minden uta-

mon Isten vezérel, és a Mindenható ereje támogat. Fohászlok hozzá összhangért, egészségért, békéért, igazságért és erőt, energiát adó isteni örömről. Arra kérem Öt, ébressze fel szívemben a Napot, hogy az árnyékok eltűnjenek, hogy felvirágozzon minden, amibe belekezek, hogy általam mások szívében is felvirágozzon a jóság és a szeretet. Megköszönöm földi léteimet, és kérem, hogy megbántóimnak szívből meg tudjak bocsájtani, hogy gyakor én is elnyerhessem atyám bocsánatát.

– *Mi tesz, tehet különbséget éneklés és éneklés között, mennyire hivatás ez?*

– Minden komoly dolog felé csak alázattal lehet fordulni. Mindenki úgy énekel, ahogy gondolja, hogy az a lehető legjobb legyen. Nem elég, ha valakinek szép hangja van, tehetsége adatott, lennie kell benne valami plusz töltetnek: kitartás, akarat, hit, elszántság, felelősség, alázat, szenvedély és sok-sok megélt szenvedés. Másként nem érdemes énekelni. Akkor válik hitelessé az ének, ha mindennapjainkban éljük azokat. Nekem az ének olyan, mint a levegő, az életem mestergerendája. Vallom, hogy a lelkeket fel kell emelni oda, ahová az énekeken keresztül eljuthatunk. Az ének maga a csoda, amellyel kifejezhetjük gondolatainkat, örömeinket, bánatunkat. Az én sorsom már Nagyboldogasszony napján való születésemmel elrendeltetett. Boldog vagyok, hogy ez az én utam, ezzel a feladattal jöttem a földre: örömet adni az embereknek a hangommal, a hitemmel.

Életünk során különböző kereszteteket viszünk, a hordozásukhoz rengeteg erőt kapunk, sokkal többet, mint gondolnánk. Értékrendünket az elviselt és átalakított szenvedések formálják. Mögöttem is nehéz évek vannak e pályán, mely akkor vált hivatásommá, mikor az első próbatételt követően, minden erőmet összeszedve továbbléptem. Amikor nehéz időszakot élek át, amikor nagy a súly a lelkemen, akkor tudok igazán magasba szállni. Ilyenkor jó bekapaszkodni a tavaszba, az újra éledő természetbe. Tavasszal minden kitérül és kivirul. A természetnek hatalmas, lelket tápláló ereje van. Csodája előtt mindig félelemmel és megilletődve állok. Ilyenkor a lelkünk is megfiatalodik, kinyílik. Hiszen azért vagyunk itt a földön, hogy ki-ki a maga módján hozzájáruljon a szeretet művészetéhez. Az áldott nagybőjti időt lelkünk erősítésére és tisztítására kell felhasználnunk. Át kell vennünk valamit Jézus szenvedéséből, és közelebb kell kerülnünk hozzá. Hozzá és a másik emberhez. Tennünk kell valami jót a körülöttünk élőkkel, hiszen Jézust csak másokon keresztül szerethetjük. Vele együtt nekünk is fel kell támadnunk a kishitűségből, gyarlóságaink sötétségéből. Így válik az a dicsőséges nap, a feltámadás minden szenvedő ember reménységévé.

– *Mennyire van utánpótlás ebben a műfajban?*

– Hála Istennek mindig van utánpótlás. Egyre több fiatal énekel gyönyörű népdalokat. Amióta énekelek, azóta tanítok is, szeretem megosztani örömeimet másokkal. Ahogyan kertünk sem pompázik fáradhatatlan munka, kitartás híján, s ahogy a növények kiszolgáltatottak a környezet viszonyosságainak, úgy a népdal elvetett magja is soha véget nem érő törődést igényel. Már több településen, az ország különböző

részén szétszórtam ezeket a magokat, melyeknek szárba szökkenését is gondolhatom, s virágzásában is gyönyörködhettem. Jelenlegi tanítványaim a Turai Énekmondók nemcsak szűkebb pátriájuk, a Galga mente népzenei örökségét éltetik tovább, hanem örömmel ismerkednek a Kárpát-medence más tájegységeinek dallamvilágával is. Birinyi József népzene kutató egyik arany minősítésük kapcsán így jellemezte őket: „népdalaikat a fiatalok sodró erejével, de az ősök tartásának méltóságával, stílushűséggel, tájnyelvi ízeivel szólaltatják meg.” Az utánpótlás lényegét és fontosságát Kodály szavainál semmi nem tolmácsolja hitelesebben: „A magyar népdal még él. Ahol sorvad, regenerálható, régi virágzásba hozható, nem kellene hozzá csak egy maroknyi meggyőződött ember. A magyar lélek tizenkettedik kapuja a dal. Aki belép rajta, bejut a magyar lélek tündérpalotájába. Életet ad, örök ifjúságot ad ennek a birtoka. Nem őrzi sárkány, akárki vehet belőle, mert nem fogy: annál nagyobb mennél többeké. Ezt a kincset szeretném széjjelszórni, hogy a legszegényebbnek, legkisebbnek is jusson, erőt és gyógyulást adjon mindenkinek.”

– *Mit veszít az, aki a népdalokat „kifelejtí” az életéből?*

– „Aki nem tud énekelni: bizony nagyon szegény ember, még ha tele van is forintokkal a ládája. Kodály és Bartók feltarisznyált bennünket énekkel ezer esztendőre. Ott-hon, amidőn valamelyikünk hosszú, magányos útra indult, öregjeink azt kérdezték: Jól felöltöztél? Botod van-e? Hát éneket viszel-e magaddal? Vagyis védelmet a sötétség s az úti veszedelmek ellen. Azt mondanám én is: ne hagyjátok cserben az éneket!”

Sütő András gondolatait megerősítik Kallós Zoltán szavai: „A népdal nem titkol el sem örömet, sem bánatot, éppúgy beszél a bőségről, mint a szorongató ínségről. A népdal nem idejét múlt régiség, melynek csak adattárakban a helye. Mind szélesebb körben birtokba kellene venni, hogy mindenkinek legyen magyar zenei anyanyelve is.”

A népdal egy közösség, egy gyülekezet, az egymás sorsát jól ismerő emberek szíve közepéből fakad. Ezért nincs benne álság, ezért olyan tiszta, mint a gyermekszem. Az ének a lélek megtartó ereje, azért van, hogy a szív el ne hervadjon.

– *Mit tanulhat a ma embere a népdalokból, az ünnepek megülésétől, a hagyományokból?*

– Az élet mit sem ér ünnep nélkül – az ünnep száraz ének nélkül – az ének megfagy lélek nélkül. Az ünnep az élet virágoskertje – az ének a legszebb virág benne – s ez a legszebb virág a lélektől ragyog. Az ember együtt születik a szépre, jóra való érzékenységgel és az önkifejezés igényével. Megmutatni magunkat a világnak, hozzátenni valami értékeset, közösségünk, környezetünk létéhez, örök emberi törekvés. Mint ahogyan az is, hogy időnként életünk bizonyos történései alkalmából megálljunk, és egész lényünkkel oda forduljunk ahhoz, amit létünkben lényegesnek, rögzítendőnek tartunk. Ezek az alkalmak az ünnepek. A népének és népdal évszázadok óta együtt él a hagyományban. A népénekkel ünnepel a közösség: ünnepi alkalmakon, előírt időben, rendelt helyen, rendszerint közösen éneklük. A népdal szabadabban él. Túlnyomó

többsége nincs időhöz kötve, sem alkalomhoz, sem közösséghez. Bárki bármikor dalolhatja, mulathatja az időt vele.

Mostanában sokat sírunk, szomorkodunk, elégedetlenkedünk, haragszunk, lázadunk amiatt, amink nincs. Örvendjünk ma mindnyájan annak, amink van: az ének lélegző elevenségének. Az ének ünneppé szenteli emberi hétköznapjainkat, s emberivé szelídíti az ünnepeket. Egy örökös ünnephez kellene elérkeznünk. Kéz a kézben összefogódzva énekeljünk a titkok urához, aki éppen ezért a kézfogásmelegért jött közénk a földre!

– *Miért tartja fontosnak a nemzeti elkötelezettséget, ennek nyilvános felvállalását?*

A Korona szertartásában elhangzik egy üzenet, amely szerint Mátyás király azt mondta: „...az isteni szolgálatra bármilyen idő alkalmas, és mind az, amit a haza érdekében tesz az ember, nem egyéb, mint Isten szolgálata.” Ebben benne van az egész élet. A szépséges énekeket felmutatva a gonosszal és a cinizmussal szembeszegülve dolgozni a lélek szabadságáért, amelyhez a szeretet, a bizalom, a barátság ugyanúgy hozzátartozik, mint az, hogy ünnepet szerezzünk embertársainknak. Népdalaink és népeink megelevenítik a múltat, és szakrális tartalmuk révén megérintik a hallgatóságot. Elődeink, a Jóisten s a magyar szentek üzenetének közvetítéséhez nem kell élesben politizálnom, s hivatásom által mégis teljesíthetem keresztény magyarként kötelességemet. Boldog vagyok, hogy magyarnak születtem, hogy itt élhetek ebben a gyönyörű országban Európa kellős közepén. Erős, megtartó ez a Kárpát-haza. Kötőanyag gazdagsága. Gazdagsága pedig népének hagyományos tartása, becsülete. Naponta azt a szeretetet osztogatom szét, amelyből eleink a felbecsülhetetlenül szép szőttest, népművészetünket megalkották.

Az ének megindítja a lelkeket, és ráirányítja a figyelmet arra, hol is élünk, milyen ez az ország, miért kell ma fohászkodnunk. Felemelő érzés számomra, hogy énekszóval beszélhetek a világról, a minket körülölelő szépségről, elődeink és a magam hazaszeretetéről, Isten gondviselő jóságáról, az emberi fájdalom súlyáról, az örömmérségről, a szenvedés értelméről, felelősségünkről a világban.

Hiszem, hogy az énekek lélektől lélekig hatnak. Remélem, hogy megtisztító erőt, erkölcsi, lelki, szellemi kapaszkodót tudnak nyújtani a mai élet elkeseredettjeinek, kiábrándultjainak, csalódottjainak és reménykedőinek.

Maczkó Mária

1961. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján született a Galga menti Turán. Aránylag idős szülők harmadik gyermekeként, „szemük fényeként” növekedett. Mária az a szerencsés ember, aki beleszületett a még élő hagyományba. Az általános iskolát szülőfalujában végezte, ahol énektanára, Fekete Laci bácsi és felesége, Baba néni, a tanító néni nemcsak hangjára figyeltek fel, hanem megláttak benne valami többletet. Ennek az odafigyelésnek is köszönhető, hogy a debreceni Svetits Katolikus Gimnáziumba került,

ahol 1975-től 1979-ig tanult. Érettségi vizsgái után, 1979-től a Debreceni Zeneművészeti Konzervatóriumban képezte magát, ahol 1982-ben végzett magánének szakon.

Ezután hazatért Turára mint a művelődési ház művészeti vezetője. Már a következő évben, 1983-ban megnyerte a Pest megyei népdalversenyt. A fehér foltnak számító Galga mentén elkezdte a népdalok gyűjtését.

1983-tól állandó énekes az Egyetemi Színpadon alakult és működő Forrás Körnek. Szabó András előadóművésszel az elmúlt két évtizedben több mint félezerszer léptek fel határon innen és túl. Két, hangkazettán is megjelent rendhagyó irodalom- és énekóraműsorukkal folyamatosan járják az országot. (1998: *Könyörgés – A Hattól Beszédtől a határon túli magyar irodalomig*; 2000: *Országunknak megáldoztak – Hazaélmény a magyar irodalomban*)

1986-tól 10 éven át a Magyar Állami Népi Együttes szólóénekes volt. Közben óvodás-gyermekjátékkört és népdalkört vezetett Domonyban, a Tarisnyás népzene-karral énekelt Bagon, tanított az aszódi népzenei műhelyben, majd hat éven át a Kartali Asszonykórus művészeti vezetője volt.

1989-ben a Magyar Rádió és a Hungaroton közös kiadásában látott napvilágot a *Galga vize szép csendesen kanyarog...* című nagylemez, melynek megjelenését előtte évekig szorgalmazta.

1990-ben *Rózsát ültettem a gyalogútra...* címmel Galga menti daloskönyvet jelentetett meg Rónai Lajos népzene-sz kollégájával közösen az aszódi Petőfi Múzeum gondozásában.

1991-től a Magyar Folk Trió tagja, Birinyi Józseffel és Kovács Lászlóval felejthetetlen koncerteket tartottak Párizsban a Francia Nemzeti Rádió meghívására.

1994-től 2002-ig az egri Gajdos Népzenei Együttes szólóénekes volt. A Gajdos együttesel egy kazetta (1995: *Sírnak a csillagok*) és két CD (1998: *Amerre én járok...*, 2001: *...hogyan világ közepén legyek...*) készült. Ez idő alatt dolgozott a Tolcsvay Béla vezette Tolcsvay Trióval is, amellyel közös műsoruk hanganyaga *Csillaglánc* címmel CD-n is megjelent 1999-ben.

1998-tól napjainkig a fiatal lányokból álló Turai Énekmondók vezetője. 2001-ben elkészítette a Turai Énekmondók *Mennyből jöttünk tihozzátok...* című CD-jét, majd 2004-ben ugyanezen tanítványaival és a szintén turai működésű, Unger Balázs és Rónai Zoltán zenész kollégái által vezetett Zagyva Bandával közösen jelentette az *Énekeljünk víg örömmel...* című hagyományörző CD-t.

Első szólólemeze 2002-ben jelent meg *Énekek Dicsérlek* címmel, mely Advent-től Adventig tartó válogatás a Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsoraiban elhangzott énekeiből. 2004-ben második szólólemezét adta ki *Áldom Szent Nevedet – Magyar búcsús énekek a Palócföldről* címmel.

Mindezekon kívül, csodálatos énekeit számtalan hanglemezzel, CD, film- és videofelvétel őrzi. 1995-ben Olasz Ferenc filmrendezővel két Mária-filmet forgatott:

Gyertyaszentelő Boldogasszony és Gyümölcsoltó Boldogasszony címmel. 1996-ban ugyancsak Olasz Ferencsel készítette el élete legnagyobb álmát, a *Szivárvány havasán...* című portréfilmet. A Magyar Rádió rendszeresen közvetíti felvételeit.

Munkásságát számos díjjal és kitüntetéssel ismerték el.

1983: a Népművészet Ifjú Mestere cím

1993: Vankóné Dudás Juli-díj

1998: Pest Megye Művészetéért díj

1999: A Szellemi Védegyelet alapította Rendületlenül-díj

2003: A Magyar Rádió adományozta eMeRTon-díj mint az Év Folkénekesnője

2003: Magyar Örökség-díj, Magyar Lélekből Fakadó Énekművészetéért

2006: Tura Díszpolgára

2007: Pest Megye Népművészetéért díj

2008: KÓTA-díj (Magyar Kórusok és Zenekarok Országos Szövetsége) Tanári kategória

(Az életrajz forrása: Maczkó Mária)

Bérczessy András

Fotó: Seres Csilla

Anga Mária

Egyszer majd

Egyszer majd utoljára történik minden,
fáradt karjaimból az ölelések kihullanak,
éjszakák szemfedői takarják arcomat.

Hallani majd a fák nevetését, ahogy a tavaszon át
szaladnak a hegyek felől, utolérni a madarakat.

Fejem alatt csillagok, úgy alszom majd kiterítve az égen,
mint halottak alszanak, gyermeking-fehérben.

Félek

Befüggönyözött ablakaim mögé éjszakák magasodnak.
Szobámba költöznek a denevérek, szívemet röpködik körbe,
aztán csontomra csimpaszkodnak, mintha örök lakhelynek akarnák.

Az asszonyok kint az udvaron már imádkoznak, halotti lepellel takarják a földet,
a hangosabbak jajveszékkelnek is, de a fohászkodás csendes marad.
Sírni nem tudnak, mert kiszáradt a szemük, amióta méhükben megfogant a gyász.

Elfelejték beszélni, vagy talán meg sem tanultam. A szavak idegennek tűnnek.
Nincsen értelme csak a csendnek. A dobhártyámon lüktet a félelem.
Mert félek.

Először csak a fény zavart, aztán befüggönyöztem ablakaimat.
A sötétség a falakba költözött, neszezés nélkül, mint sírkertekbe a halál.
Végre örök a nyugalom.

Eljött az idő

Eljött az idő, hogy visszaváltsd a szél hangját,
visszaváltsd csendre, a neked kijáró hallgatás.
Forogjon az ősök csontja körül, a szobák némasága.

Terítsd testedre a harcok sebhelyét,
engedd vérezni a gyávaságot,
hogy a záruló sírhantok befogadhassák a gyászt.

Minden múltó hold- és napfogyatkozás
szemed gödrén szárad, mint a könnyek,
míg eleven pupillát éget el a fény.

A fehér foltok: gyermekingek, hasadó havak,
zászlók, majd mind lobognak.
Tűzlobogással, viráglobogással!

Eljött az idő, hogy visszaváltsd a fegyverek hangját,
visszaváltsd csendre –
Terítsd testedre izzadt szeretkezések sebhelyét,
engedd vérezni a hűtlenséget, hogy
az abortáló asszonyok ne szüljenek halált!

Ma is riadtak a kézfogások, és az éhínséget
ölelő határok áttavaszkodnak kertjeinkre.
Föld alá feketednek nézéseink.

Vége lehetne már

Vége lehetne már ennek az évnek is,
most úgyis mindennek csak a végét várjuk.
Néha átrepül egy-egy madár a szobákon,
de ilyenkor sem gondolunk a tavaszra.

Fészekhagyók lettünk mind,
elárverezzük saját életünket,
gyűrött, izzadt lepedők között
éjszakáinkat gyónjuk meg
bűneink helyett.

Nem kedves a szó,
hegyek közé mehet, ki énekelni akar.
Menekülhet, a süket fák közé,
ahol eltemetik a kövek.

Zúzmarásodik a reggel.
Vége lesz majd ennek a napnak is.

Cseh Károly

Kisbetűs himnusz

kőszűyű hó alól a Bükk kilábal
és rigófüttyű
feltámadásos szeleit hozza
sír is vetés is éledve rezzen

cseréptető fehérre meszelt házfal
s újból a friss fű
tudod valahol itt lel otthonra
most már a végképp eltéphetetlen

2008. február 3.

Jeszenyin-hangra

Kaló Bélának

Augusztus szürke hava egyre szitalóbb,
portól vakul a kamra lenge huzatában
régilámpatükrünk teliholdja szelíden;
felrózsálló májusok hamuhodnak el így,
s nagy várakozások heve-fénye a szívben.

Decemberi hazatérés

Ciripelnének
fehéren a tücskök, ha
lenne sürgönydrót!

2007. december 24.

Oláh András
árnyékban

megdermed minden árnyék
 fellélegezni sincs időm
 hibát hibára cseréltünk
 – valami ami nálad is feketébb
 most bennem sötétlik megint
 ujjaimmal körbejárom tested határait
 de tenyeremhez kő illik
 múltamhoz betört ablakok
 – viselted sorsomat
 ám másodszor is átléptük a határt
 s a reszkető pincehidegben
 bekötött szemmel éljük a perceket
 míg kihalsz belőlem végleg
 – mert még mindig nem hiszed el
 hogy a szavakkal ütni is lehet

circus maximus

bornírt bambák tartománya ez:
 öklüket rázó delíriumban üvöltözőké
 fogatlanul acsarkodó hőzöngőké
 csőcselékké silányított senkiké

és a többiek? az otthon ücsörgő
 tökmagot rágcsáló mihasznák
 a hazug képernyők előtt terpeszkedő
 puha agyúvá nyomorított alattvalók

kevés

...föladtuk: elfásult az aggodalom
 előfurakszik mi bennünk rossz lehet
 s körül nőttön nő a rothadó alom...
 nyomort nyomozunk – a világ így kerek –

maradunk önnön börtöneink foglya
 „hit remény szeretet” – mindez csak álca
 a vírust vibráló képernyő hordja
 vele pusztul a szabadság románca

feslettek fertőznek népet s álmokat
 szemünket behunyva hallgatni kevés
 senki nincs ki szót emel – csak kárhozat –

fölfakad a sok rejtőzködő kelés
 – maradunk betegek védtelen testtel
 bennünk így Isten tán magára ismer...

a sajnálkozók az akarattalan viszolygók
 a valóságshow-kat zabáló
 beszűkült pupillájú részegek
 a cinkos kikacsintások örökösei

a használtruha-kereskedésben turkáló
 elégedettek gerinctelen hazudozók
 a fennsőbbiséggel ítélkező kívül maradók
 – vajon nékik ki álmodja a jövőt?

haiku

álmok hámlanak:
a tű fokán túl a vég-
telen kalitka

vihar

madarak csivitelnek ingerülten
helyüket nem lelve röpdösnek-cikáznak
– a reszketve nyüszítő bokrokra
újságpapírt feszít a szél
mint konok leszegett fejű kosok
öklelőznek a fák
a vihar gyilkos szikéje villan
torkuknak ugrik tombolni kezd
– spaletták remegnek:
szűkülő pupillával lesik
a felhők szilaj vágatását
a cikázó fényben egy platán törzse fehérlik
eső zuhog – sziszegő nyílhegyek –
nyomukban lüktető sebek...
csatornák prüszkölnek
köpködik habzó nyálukat
sártengerré dagad a város
elnyeli a nyár tüdőbajos lélegzetét
a játszótér holtan hever
s a hirtelen támadt didergető csöndben
csak egy hinta rozsdás láncsa csikorog
amint öklével időről időre
Isten hideg arcába csap

Fecske Csaba

A szenvedő Anyegin*

a hullámpocakos Néva fut
mint dolga után Anyegin
kiből másoknak csak morzsa jut
és hosszan nem ízlelhet íny
a sors kegyeltje ő mondanám
ha rávinne a szívem és a szám
hiszen megvolt a keresztje
néki is s holtig cipelte
ifjúság lángoló szerelmek
tüzéből csak hamu marad
föl se kelt már lemegy nap
a boldog percek elszelelnek
célt érni minden úgy siet
kifacsart citrom lesz szived

barátját gyászolja Anyegin
bárcsak nyugalmat találna
nyílként remeg szívében a kín
rávetül Lenzkij nagy árnya
kéklik az ödémás őszi hold
újra él és fáj most ami volt
talán az ördög csalta törbe
legjobb barátját megölte
fölmerül előtte Tatjana
alakja indul feléje
egy lépés csak hogy elérje
s rájön hogy megtréfálta álma
megcsalta sok hiú remény
mind mást ígért az elején

úgy fáj hogy lázas ifjúsága
sötét árnyékként elsuhan
súlyos tettének nagy az ára
élhetne vígan boldogan
szép hitvesével otthonában
nem kivert kutyaként magányban
ne mondd hogy megérdemelte
sebzetten vergődik lelke
szenvedni ez hát a szív dolga
ó szenvedett Tatjana is
bár Jevgenyij nem volt hamis
ma már bizony másként válaszolna
nem ismétli magát a sors
oly sok kincset eltékozolsz

jó lenne mindent újraélni
ami jó volt ami szép volt
ám dőreség illet remélni
nincs nap ha borult az égbolt
Tatjana szívéről jégcsapok
csüggnek megadja amit kapott
egykor titkolt szerelmétől
láva tör fel úgy a mélyből
mint Jevgenyinünkből a vágy
pusztító erővel vadul
szenved láza nem csillapul
társaságból száműzi magát
a kies tájat kedveli
ám helyét sehol sem leli

* Az előző számunkban hiányosan közölt vers teljes szövege. A szerzőtől ezúton is szíves elnézést kérünk.

szíve mint az üres szála
ha utolsó vendége int
árnyak vetődnek ablakára
elmúlt a nyár ősz jön megint
hiába minden ó hiába
a sorssal mért szállnál vitába
ködöt lehel az éjszaka
orrába csap a vér szaga
sok jó időm veszett el évek
gondolja búsan Anyegin
napra nap sorjáz mint a rím
felróva mind a veszteséget
ó szegény nem kell már neki
reményt titkolni félteni...

Antal Attila

Sóhaj az értékteremtő öregségért

Áprily Lajos: Északi rózsák

Nem álmodtam: szín, illat volt, valóság,
bár észak adta, nem csodás kelet.
Már őszutó volt s nyíltak még a rózsák
Saint-Andrewsnál, a tengerpart felett.

A Golf – mondotta egy tudós kísérő –,
az itt a skót parthoz közel vonul.
A pázsitunk is attól frissen-élő,
a rózsánk is Golf-klímában virul...

Ha most, mikor betegség, baj megintett,
s a lelkünk nagy, komor fagytól remeg,
mint azt a partot, úgy becézne minket
egy hervadástól védő Golf-meleg.

Hogy egy-egy színt lobbantsunk, elmulóban,
s virággal várjunk zúzmarát, telet,
pompázva – mint a rózsák őszutóban
Saint-Andrewsnál, a tenferpart felett.

A magyar költészet panteonjában többnyire olyan alkotók szereztek maguknak előkelő helyet, akiknek az átlagosnál rövidebb élet adatott tehetségük felmutatására. E sajátos jelenség kultuszteremtő tényezővé is vált az elmúlt századok során. Az olvasók nemzedékeinek tudatában összekapcsolódtak a korai, sokszor tragikus halállal halt poéták katartikus hatású élettörténetének, sorsának és költészetének motívumai, s rögződött a képzet: a par excellence magyar költő élete fellobbanásszerű, arcának vonásai fiatal – vagy legfeljebb középkorú – férfit (nőt) mutatnak, s ezért is méltó a figyelemre, tiszteletre.

E költőképek persze nem felelt meg mindenki. Az ellenpéldák sorában ott található például Arany János, Vajda János, Áprily Lajos, Kassák Lajos, Füst Milán, Illyés Gyula, Weöres Sándor. Róluk szólva beszélhetünk idős- vagy öregkori költészetéről, ám közülük sem szentelt mindenki jelentős művet (műveket) magának az öregedésnek, a vele járó emberi-művészi problémáknak. A hosszú pályát vé-

gigijárt alkotók körén belül Áprily azok csoportjába tartozik, akiknek *öregkori* költészetében helyet kapott az *öregkor* költészete is.

E témáról szólva az erdélyi származású költő megemlékezik teste apadásáról (*Testem; Vénség; Az öregség árnyékában*), szembetegségéről (*Oedipustól kérdezem; Kolonoszi kép*), a szerelmi vágy kihülése miatt érzett fájdalmáról (*Hová lettek*), magányosságáról (*Magányosság; Fázom; Ünnepe előtt*), hangot ad korától való elidegenedésének (*Nagy pesti télben; Gyermekkori emlék; Autóút temető mellett*), fel-feltámadó életvágynak (*Hypertonia; Tavaszi pillanat; Marasztalnálak, májusom*), vall a halálhoz, elmúláshoz való viszonyáról (*A változás; Intés kutyámnak*), találunk továbbá az életmű e szeletében olyan műveket is, melyek az időskor emberi-művészi programját öntik formába. Az *Ábel füstje* (1957) című kötetben napvilágot látott *Északi rózsák* ez utóbbi verstípus egyik korai képviselője, az *Ámulni még, a Carpe diem* s a *Kérés az öregséghez* című közismert öregkor-hitvallások előfutára.

Látványra tapadó, látványból felszökő költészetnek mondja Lator László az Áprilyét.¹ Az *Északi rózsákat* inspiráló két élmény közül az egyik valóban látványhoz kapcsolódik, igaz, a látvány befogadása s a vers születése között sok év telt el.² A másik inspiráló tényező maga az öregedés, az öregedéssel járó testi-lelki tapasztalatok együttese.

A négy versszakos alkotás szerkezete a műelemzésben kevésbé járatos befogadó számára is első olvasásra átlátható: az első két szakasz a múltbeli, szokatlan látványt (s megpillantásának körülményeit) idézi, a következő két versszak pedig példázatként értelmezi az előhívott emlékképet. Múltra jelen, természeti jelenségre reflexió következik tehát itt, mint oly sok Áprily-versben.

Az első rész „*Nem álmodtam*” indítása egyes szám első személyben nyilatkozó alanyra utal, míg a második rész (3–4. versszak) személyragjai többek nevében beszélőt idéznek az olvasó elé. Kik rejlenek a szavak mögött? Nem tudható biztosan. Elképzelhető, hogy az öregekről van szó általában, ám (más versek tanúsága alapján) valószínűbb, hogy e „lírai mi” a vers hőisével és kedvesével (feleségével) azonos. („Ma milyen szép vagy és milyen meleg, / A hervadástól féltve védelek” – szólitotta meg e kedvest az egyik fiatalkori költemény – *Ma milyen szép vagy* –,

¹ NEMES-NAGY ÁGNES – LATOR LÁSZLÓ: *A somvirágos oldal*. In: Domokos Mátyás – Lator László: Versekről költőkkel. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 244.

² A költő 1935–36-os pedagógiai tanulmányútján járt Skóciában, ekkor láthatta a különös természeti jelenséget. A költemény viszont nem *A láthatatlan írás* című, 1939-ben napvilágot látott kötetben, hanem, mint utaltunk rá, 1957-ben jelent meg először. Születésének pontos ideje ismeretlen. Valószínűleg a II. világháború utáni években keletkezett.

a kései *Téli jelentés* pedig a „fák és rózsák Asszonyának” nevezi a temetőbe költözött társat.)

A vers az egyszerűség és a természetesség benyomását kelti, viszont bonyolultnak is nevezhető alkotói eljárások rejlenek e végső „eredmény” háttérében.

Az egykori látványt felidéző első szakasz szervező elve az ellentét, lásd: álom – valóság; illat, szín – észak; nyíló rózsák – őszutó. A modor ugyanakkor nyugodt, elbeszélő. Az előadottakra következő magyarázat (2. versszak) ugyancsak higgadt hangú, tényközlő, ami természetes is, hiszen a kései rózsavirulás egykori tudományos magyarázatának idézése. A két strófa kijelentéseinek szerkezete – bár összetett mondatokról van szó, s a második versszakban az idéző mondat beékelődik az idézetbe – viszonylag könnyen áttekinthető.

Érzelmileg sokkal telítettebb s szerkezetileg is bonyolultabb a vers másik fele. A harmadik versszak egyetlen – alárendelések sorát mutató – többszörösen összetett mondat, melynek elhagyott főmondata valahogy így szólhatna: „De jó lenne...” E főmondat alanyát fejt ki egész mondat formájában a „Ha most [...] úgy becézne minket egy hervadástól védő Golf-meleg” (sajátos jelentéstartalmát tekintve feltételes) mellékmondat, s ebbe ékelődnek be időhatározói funkcióval a „mikor betegség, baj megintett, s a lelkünk nagy, komor fagytól remeg” tagmondatok és módhatározói szereppel (s hasonlító sajátos jelentéstartalommal) a „mint azt a partot” tagmondat.

A 4. versszak szerves folytatása gondolatilag s szerkezetileg a harmadiknak. (A 3. egység végén pont van ugyan, ám inkább csak szakasz, és nem mondatzáró szerepű.) Felfoghatjuk tehát a 4. versszakot úgy, hogy nem kezd új mondatot, hanem folytatja az előző egységben megkezdettet. Ebben az esetben még bonyolultabb szerkezeti képlet tárul elénk. A „hogyan egy-egy színt lobbantsunk elmúlóban”, valamint a „s virággal várjunk zuzmarát, telet” tagmondatok az előző versszak alanyt kifejtő tagmondatának rendelődnek alá, s mindkettőjük alárendeltje lesz (hasonlító sajátos jelentéstartalommal) a „mint a rózsák...” kezdetű verszáró mondategység.

A költemény e második fele óhajtást fejez ki. Betegségről, szenvedésről, a halállal való szembenézésről van itt szó, s milyen jellemző Áprilyra ez az erőteljes érzelmeket megfegyelmezve kinyilvánító óhaj. S jellemző – ám már csupán az idős alkotóra – a program is: öregen, fagytól (= haláltól) remegve is a szépséget kell képviselni, felmutatni. Életigenlés ez egyben – a versvég is megemelkedik – s e jelenség megkülönbözteti az *Északi rózsákat* a korábbi pályaszakaszok ősz-verseitől, melyeknek többsége lemondó gesztussal zárul. Ugyancsak új sajátosság, s a kibontakozó időskori líra felé mutat, hogy a költemény világában immár nincs helye titoknak, mítoszi homálynak.

A költői szemlélet egyéb jegyeit, valamint a kiegyensúlyozott kompozíciót, a

következetes jambizálást és az igényes rímelést tekintve ugyanakkor a költemény a parnasszisták, Stefan George s a Nyugat (szépség-hívő!) költőinek iskoláját megjárta alkotóra vall, olyanra tehát, ki erősebben kötődik a 20. század eleji, mint a kortárs század közepi líraeszményhez.

A fiatal s a középkorú Áprily verseiben is találunk példát az ember s a növényi világ közötti határ elmosódására (*A láthatatlan írás; Túl ötven erdőn*), még jellemzőbbek azonban e sajátos metamorfózisképzetek az idős költőre. Az *Északi rózsák* esetében sem csupán párhuzam létesül ember és rózsza között, a költemény második felében bizonyos mértékű átlényegülés is végbemegy („egy-egy színt lobantsunk”, „virággal várjunk”), bár az azonosulás nem teljes. (Az ilyen részleges áttűnésre valamint a teljes eggyéolvadásra a kései termésből példa lehet még a *Lomb-halmok*, a *Fa vagyok s a Nyírfa voltam.*) A közeli véggel való szembenézés során mintha minden addiginál fontosabb lenne a költő számára a fák, virágok példája, a mód, ahogy színeket felragyogtatva, pompázva tüntetnek szelíden – ám félelem nélküli méltósággal – az élet mellett a komor fagyok beálltaig.

Hogyan viszonyul – gondolati-eszmei elemeit, művészetét tekintve – az *Északi rózsák* a többi időskori „ars poeticához”, hol a helye a versek e csoportján belül? *A Kérés az öregséghez*, a *Megtisztulás* és az *Imádság* című versek inkább erkölcsi, mint esztétikai hitvallást fogalmaznak meg, midőn a „jó halál” elérésének feltételeként a csendes méltóság, a fegyelmezettség, a panasz és harag nélkülség (a lelki megtisztulás) fontosságát hangsúlyozzák. Az *Ámulni még*, a *Carpe diem s A somvirágos oldal* által felvázolt életprogram már esztétikai törekvéseket is magában foglal, hiszen az „örülni kell fénynek, tavasznak” önbiztatásán túl a világ szépségére való utolsó rácsodálkozásra is ösztönöz. E versek közeli rokonaként tartható számon az *Északi rózsák*, mely a világhoz való (öregkori) esztétikai viszonyulásban az emberi oldal aktivitását veti fel lehetőségként, óhajként: nem csupán befogadni, hanem alkotni, teremteni is kéne a szépet, halálunkig szépséggel kellene gazdagítanunk a világot. (Közvetve, a megkomponáltság, a forma igényessége, a megszólalás fegyelmezettsége révén, természetesen, miként az Áprily-versek általában, e művek is közvetítenek bizonyos erkölcsiséget.)

Bár az *Északi rózsák* a halállal szembenező ember alkotása, mégsem a halálra fókuszál tehát, hanem a halál előtti életre. Áprily sok kortársát a téma szenvedélyesebb, pátoszosabb megszólalásra ösztönözte (gondoljunk csak Babits „Ó, jaj, meg kell halni, meg kell halni!” felkiáltására – *Ősz és tavasz között* –, vagy az általában halk szavú Tóth Árpád kifakadására: „Jaj!... sóhajba vesző káromlás / Dűhe ráng romló testemen... / Az istenit!... jaj, istenem!” – *A Palace-ban*), míg a Visegrádhoz közeli völgy lakója megejtően természetes, szelíd hangon szól róla. Ez a természetesség azonban – láttuk a költemény rétegeit fürkészsze – olyan kifinomult alkotói technika eredője, mellyel csak igazi művész rendelkezik.

Kelemen Erzsébet

Művészi rokonság: egy költői családfelelője

Papp Tibor első két kötetének kapcsolódási pontjai

I. Jelképek, motívumok, archetípusok

A víz archetipikus szimbóluma

Papp Tibor első kötetei, a felszínes szemlélő számára csupán tradicionális alkotásoknak vélt *Sánta vasárnap* (1964), illetve az *Elégia két személyhez vagy többhöz* (1968), nemcsak a késő modern irodalom lenyomatai, de a hagyományos formák lebontásának és újjáépítési mozzanatának a megjelenítői is. Ezekben az alkotásokban felfedezhetjük immár a későbbi vendégszövegeknek, a vizuális költészetnek a jellegzetes jegyeit, sajátos vonásait, valamint – a jelképeket, motívumokat vizsgálva – az avantgárd jellemzőket magába olvasztó objektív, tárgyias líranyelv képviselőivel, így Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel való művészi rokonságot is.

A *Sánta vasárnap* jellegzetes motívuma a négy őselem (a föld, a víz, a tűz, a levegő) közül a víz, amely az emberi életet átszövő ismeretlenség, valamint a reménytelenség, a kétségbeesés megjelenítője a versekben: „parttalan folyók nagyon mély tengerek”, átlátszó vizek alatt reménytelenség kuszált / útja” (*Homlokom mögött*), „vizeket jártam a hátán a bálnán utaztam úsztam” (*Se szírmom se házam*), „fordul csapkod a testem a partra vetett / zárt koponyámban még / rendben zúdul a víz (*Alázkodó ének*). E két utóbbi vers a bibliai-babitsi Jónás-történetet, a prófétai-költői küldetést is asszociálhatja számunkra.

A próféta nem emberi közösségtől kapja a hatalmát: küldetése isteni eredetű. S ettől az elhivatottságtól, kiválasztottságtudattól – mint ahogy Jónás története is mutatja – nem lehet szabadulni. Isten azért küldi kiválasztottját, hogy hirdesse akaratát, s hogy jel legyen a világban. Ebből az archaikus hagyományból táplálkozik a vátesz-költői szerep is, a jelenhez szóló intés pozíciójából a múlt és a jövő felé fordulás.

A kiválasztott, a küldött sorsával való azonosulás mellett a ninivei próféta alakja a *Forgó égtájakban* is foglalkoztatja a költőt: „a halban Jónás mit tehetett? és / hogy látott mibe vájta a körmét?”. Az ószövetségi Jónás-történet túlnőtt a forrásain: még azok számára is ismerős, akik soha nem olvasták a Bibliában. „[...] az ide-

genség elsődleges tapasztalata teljesen feloldódott egy másodlagos ismerősségben”, s az időtlen történetnek szinte minden archaikus eleme magától értetődővé vált.¹ Az idegenség elsődleges ellenállását a tipologikus exegézis szüntette meg. A sírban fekvő és a harmadik napon feltámadó Krisztus jele lesz Jónás. Ehhez az ókeresztényi történeti tapasztalathoz viszont a modern, archetipikus és mélypszichológiai megközelítés újabb és újabb hermeneutikai szempontokat, tipologikus értelmezéseket ad. A szöveg korábbi horizontján túlterjed immár a szöveget újra átélő, újraíró alkotói horizont, s a megértés aktusában a befogadó is újabb távlatokat hoz létre: a szöveg idegenségének, időbeli távolságának és a jelenkori tapasztalatnak az összekapcsolásával allegorézisbe hajló értelmezések születnek.² Így lesz az 1956-os eseményeket megidéző *Forgó égtájak* elbeszélője is a sötétben kézzel kitapogatott életnek a megtapasztalója, a cethal-nyomorúság allegorizált alakja.

A hal-motívum, a hal-sors, az egyedi ember tér-időbeli létkiteljesedése számos Papp Tibor-költeményben visszatér még (*A pusztulás horgot vetett, Homlokom mögött, A sötétség pihenő padja*).

A színszimbolika reménységet sugalló zöldjével jelzős szerkezetté kapcsolódva a víz az áporodottságnak, az enyészetnek, a halálnak a víziójává válik: „kétségbeesés áztat téged zöld vizével” (*Élősvény*); „zöld eső zöld eső / földet-tépő földverő [...] föld-izzasztó föld-szegő / gyümölcs-tépő szédítő / csákylát vető ág-törő / hegyes szarvval öklelő” (*Zöld eső*). Viszont a víz a nyugalom esőcseppje is lehet, az ösvényt, az utat jelző hús zápor (*Ösvény*).

Pilinszkynél a tenger változatban megjelenő motívum szintén az emberi sors jelképe (*Mielőtt, Majd elnézem, A mélypont ünnepélye, Vesztőhely télen*). Az elvegyülést, eltávolodást-visszatérést, az élet és a halál képzeiteit idézi elénk. A költő azonban nem retten meg a víz által idézett elmúlástól, hiszen vallja:

„Nem az a baj, hogy nem élünk örökké, hanem hogy nem érdemes, sőt irtóztató lenne örökké élnünk. Azt, ami életünkéből ismerős, az ismeretlenség övezi. Ha ez az ismeretlen ismerőssé válna, elviselhetetlenné lenne életünk ismert része is. Halálunkkal nem az illúziók, hanem a valóság felé gravitálunk.”³

¹ HANS ROBERT JAUSS: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. In: Jónás könyve – az „idegenség hermeneutikájának” egy paradigmája. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 375–379.

² Bár a modern, archetipikus értelmezés hermeneutikai hidakat is létesít az idegen kultúrák mitikus világa között (lásd: egy hősnek egy tengeri szörny által való elnyeletése a különböző kultúrákban), Jauss ezeket a megközelítéseket mégis leépítendőnek tartja, mert a „kiszegítő hidak” nem vezetnek bennünket a szöveg idegen értelméhez, eredeti másságához, specifikus különbözőségéhez. HANS ROBERT JAUSS: i. m. 379.

³ PILINSZKY JÁNOS: *Magamnak*. Vigília, 1984. évf. 6. szám, 426.

Ezt a „valóság felé” haladó erőt tükrözik versei: a pusztulást, az élet fekete misztériumát jelképező halált Pilinszky új tartományba emelte, s bebizonyította értelmét, jelentőségét. Ebben különbözik elődeitől és kortársaitól egyaránt.

A *hóhér szobája* című versben – Papp Tibor *Ösvényéhez* hasonlóan – Pilinszky-nél is új értelemmel gazdagodik az ősi szimbólum: „Tengert sose látni a hóhér szobájának ablakából. / A tenger Istené, / s az ablak csukva van.” Manfred Lurker szerint ha egy szimbólumot üdvtörténeti szempontból vizsgálunk, akkor az a teremő és teremtmény megszakíthatatlan kapcsolatát jelzi. Egybeesést jelent, az idő és az örökkévalóság összetalálkozását. Egyben konkrét jelenség is, hiszen a belefoglalt isteni és abszolút gondolatot minden szónál világosabban fejezi ki.⁴ Akárcsak a Pilinszky-versben a tenger: az életet, a lelki békét jeleníti meg, az örökkévaló Istent, akit csak az áldozat, a „bárány” láthat, s a hóhér, a bűnös sosem részesül ilyen kiváltságban.

Az *Elégia két személyhez vagy többhöz* című Papp Tibor-kötetben a víz motívuma ugyancsak tengerként jelenik meg a leggyakrabban. S nemcsak a tehetetlenség és reménytelenség megjelenítője vagy a nászi képsorral összefonódott háborúé (*Esküvő a vízben*), de a *függőleges* minősítő jelzővel összekapcsolódva a szabadság, a vágy képévé is nőhet (*Április*). Összetett jelzői előtagként pedig szemléletes hapax legomenonná válik („tengervíz-ízű zuhanás”) vagy a távolság és az ezt áthidaló aktivitás érzékletes megjelenítőjévé („tengerjáró bokorként kúsznék ablakodig hogy visszacsaljalak” – *Kettős értelem*).

A víz, a tenger archetipikus szimbólumával mítoszkritikájában Northrop Frye az 1950-es évek elején foglalkozott. Nem paradox, ha azt állítjuk, hogy minden költőnek egyéni képrendszere van, holott sok költő egyforma képet használ. Frye a *The Enchafed* című Auden-tanulmányra hivatkozik, amelyben az angol költő, író és esszéíró arra utal, hogy a tenger nem maradhat Shelley, Keats vagy Coleridge költészetén belül: számos alkotónál megjelenik, s ezáltal az irodalom egyik archetipusa lesz. Egy költői kép egyedi és egyetemes formái így válnak azonossá.⁵

Nemes Nagy Ágnesnél a tengert megjelenítő versek mellett (*Tengeren, Reggeli egy dán kocsmában, Dagály után, Utazás, Nem akarok, Villamos, Flotta, Paradicsomkert, Szobrok*) a víz nagyságrendi, méretbeli különbségének a szinonim-sorát is osszerakhatjuk az első kötetekből: forrás, csermely, patak, folyó, folyam, tó, tenger, óceán képe gyakran jelen van e lírai beszédmódban. E hermeneutikai sorból az állóvíz szignálja szerepel a leggyakrabban, amelyhez a lombnak vagy a hullámozó rétnak a képe is időnként hozzátársul.⁶ A kultúrtörténetünkben a víz

⁴ MANFRED LURKER: *Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole*. München, 1987.

⁵ NORTHROP FRYE: *Az irodalom archetipusai*. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 440–448.

⁶ SCHEIN GÁBOR: *Nemes Nagy Ágnes költészete*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 91.

mint az élet és a halál elementuma Nemes Nagy Ágnesnél összefonódik az utazás képzetével is, a két biztos pont közötti úton levés toposzával. Ezekkel az egymásba „átindázó metaforabokrok”-kal több költeményében is találkozhatunk (*Tengeren; Utazás; Tavasz felé*). A víz továbbá lehet a női princípium jelölője (lásd: *Trisztán és Izolda; Balaton*), vagy akár egy mitologikus hagyomány megtestesítője is:⁷

„Mocsári tó. Mint a nádcukor
csorog belé a hold”

(Balaton)

A Hold a gyermeket védő, tápláló anya apoteózisa, amelyet ha összekapcsolunk a vízzel, akkor Róheim Géza szerint⁸ a gyermek születése előtti életének a színterévé válik. A közös jelentéskör Nemes Nagy Ágnesnél dionüszoszi képzetekkel is társul a *Hekaté* című költeményben.

S ahogy Papp Tibor a koponya és a víz fogalmát létmódot meghatározóan egybeilleszti (*Alázkodó ének*), ugyanúgy Nemes Nagy Ágnes állapotot jelző gesztusként jelenti ki *A szörny* című versében: „Agyvelőm: tó”. S ezt a metaforát rávetíthetjük „A tenger Istené” Pilinszky-kijelentésre: a teremtő és a teremtett viszonya mellett, a végtelen és behatárolt lét (tenger – tó) megsejtésével önmagunk rabságából, tó-világából csak a tenger látványa s a függőleges vízóriás Papp Tibor-i látomása szabadíthat meg végérvényesen.

A kitekintés motívuma

A Teremtőnek prejudikált tenger képe mellett *A hóhér szobája* című Pilinszky-költeményben megjelenik egy másik elem is, az ablak motívuma, amely Papp Tibor költészetében gazdagabb konnotációs jelentésmezőt alkot. Már az *Alázkodó ének*ben – ahol a csapkodó test s a „partra vetett zárt koponya” kitétel metaforikus kapcsolatot teremt önmaga és a hal képével –, „forgó szél haragítja az ablakokat”. S ez az újabb kép szóképpé nyílik a folytatásban: a rámajából nyíló szem az ablakkal lesz analóg. Akárcsak Ady versében, *A vár fehér asszonyában*, ahol a beszélő lelke a várral, a szem pedig az ablakokkal lesz azonos. S ahogy a vár fehér asszonya a szimbólum és az allegória szövegbeli játékvá válik, ugyanúgy az *Alázkodó ének* halképe is lehet az *én* által önmagában megteremtett szimbólum, avagy nőhet jónási küldetésé is, a kitárt szájában földet tartó ég allegóriájává. A két költői kép egymásba játszása azért is lehetséges, mert a szimbólum és az allegória – S. T. Coleridge szerint – a transzcendentális forrásra utal, a tárgyi vi-

⁷ SCHEIN GÁBOR: i. m. 21., 58.

⁸ RÓHEIM GÉZA: *Magyar néphit és népszokások*. Universum, Szeged, 1990. 134.

lágón túliban találja meg a közös eredetet. Így másodlagos jelentőségűvé válik a visszatükröződés és annak forrása közötti viszony, amely a szimbólum esetében a szinekdoché organikus összetartozásán, az allegóriánál pedig az elme pusztá döntésén alapul.⁹ A megadott értelmezés viszont csupán egyik lehetséges megközelítése a szóképnek, hiszen a retorikai fogalmak referencialitásának alakulása arra figyelmeztet bennünket, hogy a jelentésképzés állandóan felülíródik: az allegóriában temporalizált értelem az időben születő újabb és újabb értelmezéseknek a következménye. Bár az allegorizálás során gyakorta arra törekszünk, hogy végleges, biztos értelmet teremtsünk, azaz szimbolizálni próbálunk, addig a dekonstrukció a jelentés totalizálhatatlanságát állítja. Így válnak az idézett szövegrészletek is nyitottá, lényegük szerint bezárhatatlanná.¹⁰

Az Ady- és Papp Tibor-i vers szóképi párhuzamát a kongó, elhagyott termék, illetve a „lengő nagy vizi termék” képei is erősítik. A *Forgó égtájak* hexameteres lüktetésében is visszatér – immár a hasonlat képszerű beszédében – az analógia: „Fönt könyökölsz, mint ablakban, könyökölsz szemeidben.” S ide kapcsolhatjuk Nemes Nagy Ágnes *A visszajáró* című költeményét, amelyben ugyancsak a szemablak párhuzamot és a versbeli alany szimbólummá növesztését figyelhetjük meg: „és kinéztem az ablakon, / és volt szemem. És volt karom.” A kívülről szemlélt valóságot a belső látvány váltja fel. A látás nem nyújtja többé a tapintás szenzuális érzetét, átjárhatatlanná válik a világ és a nyelv közötti tér. Az ablakkockák Nemes Nagy Ágnesnél így válnak egy tudati reflexió megjelenítőivé, ahol a kép nem „a látás igazságát rajzolta, hanem az elbeszélt látás hívta életre”.¹¹ (Lásd a *Négy kocka* című verset!)

Az ablakmotívum természetesen módon kapcsolódik össze a költői életművekben: a szó egyszeri, denotatív jelentése a kitekintés, a belső látvány kiteljesítésének spontán igényével egy korstílus, egy költői látásmód azonos szemléletmódjának konnotációs horizontját teremti meg.

A fal előtt és a fal után

Az ablak gazdag jelentésárnyalatai mellett mindhármójuknál szerepel a fal motívuma. Nemes Nagy Ágnes rajzokat szemelget repedt szobája falán (*A kín formái*), Papp Tibor pedig ablakot rajzol egy falra, hogy otthona legyen az otthontalanságban (*Április*). Pilinszky korábban a „sírását mázolta a falra”, a „hamunéma fal-

⁹ PAUL DE MAN: *A temporalitás retorikája, Allegória és szimbólum, Az irodalom elméletei I.* Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 11–12.

¹⁰ BÓKAY ANTAL: *Bevezetés az irodalomtudományba.* In: *A poétikus jelentés dekonstruktív felfogása.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 262–264.

¹¹ SCHEIN GÁBOR: i. m. 113., 116.

ra”, s „a falakon hideg lobogott”. A 70-es évektől kezdve viszont ő már nemcsak azt keresi, hogy mi van „a fal előtt”, de rátalált arra is, hogy mi van „a fal után”: a „fal előtti” sírásnak az „ünnepélye” kezdődik ott, a megváltozott földi létnek az örök boldogsága.¹² Ennek a transzcendentális tapasztalatnak viszont lehetnek evilági analógiái is. A fal képe ugyanis a szülőföld és egy idegen, távoli világ politikai különbségeként is megjelenhet a versben. Ennek a fal előtti világnak a keserű nemzeti tapasztalata, a kommunista hatalom általi üldöztetés, meghurcoltatás egyéni életekre szabott rabságcellája kényszerítette Papp Tibort az ismeretlen fal utáni világba. Ment, mert nem maradhatott. Bátor volt, mert a rá váró ismeretlentől nem félhetett. Ez a „fal utáni világ” még talán az Üveghegyen túli, a mesebeli Óperenciás-tenger ismeretlen vidékeként jelent meg a gyermekkorban. Először ugyanis 5-6 évesen, Tokajból indult „világgá”. *„Nem tudom, milyen rossz fát tettem a tűzre – vallja önéletírásában –, anyám piros asztalterítőcskébe becsomagolta két-három ruhadarabomat, batyut kötött belőle, átvette a vállamon és elzavart »világgá«. Ahogy később elmesélte, legnagyobb megrökönyödésére, kiléptem a folyosóra és zokszó nélkül elindultam. A lépcső aljában megálltam, talán azért, hogy megnézzem magamnak, merre is van a világ, merre induljak el, amikor leszólitott a felettünk lakó néni, aki meggyőződött arról, hogy ha hozzájuk megyek az is világgá menés.”* Később viszont az ifjúkori vándorbatyuban már nem az anyai játékos-szerető szigorúság ruhadarabjai lapultak, hanem a mindentől s mindenkitől megfosztottság, a gyökértelessnesség keserű pirulái: 1957. január 12-én már valóban mennie, menekülnie kellett. A félelmet, az idegenbe kényszerülő létet a befalazott láb képével érzékelteti (*Szorongás*). Ezt a szorongató érzést évekként később újra átéli: az első ausztriai irodalmi körút alkalmával, Szépfalusi István evangélikus lelkész idegenvezetői kíséretében, Papp Tibor, Nagy Pál, Parancs János és Ferdinandy György átutazott a soproni állomáson, azon a magyarországi vasúti szakaszon, amely Ausztria belföldi vasútvonalához tartozik. (A trianoni határhúzás után ugyanis így oldották meg az Észak-Ausztriából délre haladó szerelvények közlekedését.) *„Megrázó élmény volt a politikai hatalomból kovácsolt harapófogó szorításának minden porcikánkat átjáró tudat hirtelen tárgyiasodása, az országhatár szögesdrótkerítéssel kirajzolt görbéjének és a szigorú csőszként felvigyázó őrtoronynak a látványa – emlékezik vissza a költő A pálya mentén című interjúkötetében az 1963-as rendkívüli útra. – A határ előtti utolsó állomáson félelmünket tartaléklánggra állítva fölszálltunk a Magyarországra bemerészkedő három kocsiból álló osztrák vonatra. Az állomástól balkézre őrtorony állt. Négy égnek futó vasgerenda volt a törzse s ezeket néhány egymást keresztező pánt fogta össze. A tetején fedett fémkaliba, a körül pedig félméternyi párkány. Ott állt a szol-*

¹² LUKÁCS LÁSZLÓ: *Pilinszky János „világmodellje”* Vigília, 1973/7. 448.

gálatos, a sínek felőli oldalon. Rátámaszkodott a korlátra. Félúton az állomás és a torony között, a vasúti töltés aljából betonoszlopos-szögesdrótos kerítések indultak jobbra is, balra is. A kerítések között szabadjára hagyott giz-gaz burjánzott, néhol egy cölöp és újra gaz, gaz mindenütt. Vékony rozsdás drót kígyózott jobbra-balra a fűben. Itt-ott egy köpcös cölöp. S a drótkerítésnek se vége, se hossza... Sopronban a vonatunk a harmadik vágányon állt meg. A kocsink mellett – szétterpesztett lábakkal – géppisztolyos tilalomfa kémlelte a vonatot. [...] Mint a szivacs, igyekeztünk mindent beszívni, látványt, levegőt, hangokat, síneket, bakancsok formáját, távoli káromkodást, bezárt váróteremajtót, házakat, mindent, eltenni, mint az üvegbe zárt Duna-vizet.”

A Szorongáson kívül a fal immár negatív képe a *Védhetetlen* című versében is felbukkan: „visszameész árnyékod felé / mielőtt bemocskolnak / visszafelé neki a falnak”. A második kötetben a gyermekkorba, a kánaáni föld felé már „fölnyílnak” ugyan a Jerikóra emlékeztető falak, de a *Tengertánc* játékos lánc-láncozó gyermekmondóka világában rajta „és keresztül nincs itt senki”.

A fal mellett megjelenik a mennyezet képe is, vagy a hiány jelzéseként („a két víz között nincsen mennyezet” – *Kettős értelem*) vagy a diszharmónia érzékletes képeként:

*„kiszakadtunk összegyűrt mennyezet alól
a lakatlan ágy halottait visszadobva nem fogad”
(Esküvő a vízen)*

„Fű szövi az arcod”

A szimbólum, a kép és a metafora megkülönböztetésében Austin Warren a szimbólum ismétlődését és állandóságát emeli ki. Egy kép ugyanis „előidézhető egyszerű mint metafora, de ha állandóan ismétlődik – úgy is, mint megjelenítés és úgy is, mint ábrázolás – szimbólummá válik, sőt részévé válhat egy szimbolikus (vagy mitikus) rendszernek”.¹³

Az avantgárdot és a másodmodernséget ekkor képviselő költői hármasnál a fű képének gyakori megjelenése is „szimbolikus metaforát”¹⁴ hoz létre. Papp Tibor

¹³ RENÉ WELLEK – AUSTIN WARREN: *Az irodalom elmélete*. Ford.: Szili József, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 190., 310. A metafora akkor válik szimbólummá, ha ismétlődik és központi helyen áll, vagy ha „a metafora »hordozója« konkrét, érzeki, mint pl. a bárány. A kereszt nem metafora, hanem metonimikus szimbólum, öt jelképezi, aki meghalt rajta.” Ugyanígy metonimikus szimbólum a tüzes rostély, ami Szent Lőrincet jelképezi, vagy a kerék, ami Szent Katalin szenvedésére utal.

¹⁴ A fogalmat – Blake költészetét elemezve – J. H. Wicksteed használja. (J. H. WICKSTEED: *Blake's Innocence and Experience...* London, 1928. 23.)

költeményeiben a pusztítás, a „feltépett” terek, a „templomok kapujában” vezeklő tulipánok, a „fekete leveleket” kergető őszi szél rekviemviziójában „a füvek karja az ég felé mered” (*Széthullt a város*), s az elhunytak az újrafogantatás vágyában „itt hömpölyögnek [...] a fűben” (*Induló gyász*). Máshol az égő fű vagy éppen a fű között habozó napok képe (*Sánta vasárnap*) villan fel. S a *Sirályok műugrásában* a jövőtől való megfosztottság jelképévé nő a növényi flóra:

„Elszakadt ruhával a fák között remegő ág-lábaid gyere-
kes jövőd nem gázol tovább
fű szövö az arcod füvek tartják szemed ki értené sza-
vakkal öregedtél egy éjszakát”

A vers imaginárius alapját a földben gyökeredző és ágaival az ég felé törekvő fa két világhoz tartozása, a fent és a lent között létező általános, egyedi emberi lét, valamint a tér- és időbeli kiterjedésnek, a kontinuitásnak a lehetetlenségét jelző fű képe adja.

A végleges visszavonulás, a világtól való elzárkózás motívumkörében is megjelenik a fű, a fűcsomó képe akkor, amikor a lírai én kettéhasítja a rózsát, újabb jelt nem akaszt már ablakába, s „a vers leskelődik ahol parti füvek szökőkútja vékony / zöld sugárban fröccsen az ég felé” (*Visszavonulás*).

„A költészet célja nem az – írja Austin Warren –, hogy absztrakciók rendszerét fejezze ki következetesen egyértelmű jelek (monosings) rendszerével, hanem az, hogy egyedülálló, megismételhetetlen mintát szervezzen meg a szavakból, melyek egyszerre szerepelnek tárgyként és jelként...”¹⁵

Pilinszky-nél ugyancsak „tárgyként és jelként”, az elmúlás prezentálójaként szerepel a fű, vagy éppen a feledést jeleníti meg a költő a leeresztett ruhák fodrával, a megfakult kelme mellett az utakat betérítő fűvel (*Mégis nehéz*). A reménytelenséget és a szorongást pedig az „eltaposott fű” (*Kiért, miért*) szimbolizálja. Nemes Nagy Ágnesnél: „csatakos, csapzott még a fű” (*Trisztán és Izolda*), „hersegve dől” (*Villamos*), vagy éppen a *Tájképek Kertvárosában* „alvadt, sík fűcsomókba” gázolhatunk a költemény részleteit feltáró elemző sétánk során.

Kőbe írt látomások

A liège-i, párizsi baráti kör (Harczi József, Papp Tibor, Parancs János, Szabó Csaba) 1959-ben jutott hozzá Pilinszky *Harmadnapon* című kötetéhez.

Az új hang, az „acél-öntvény keménységű” metaforák, a „szikár csontvázversek” ereje, amikor elég egy-két szó, hogy megszülessen a költemény, a versbeli összefogott-

¹⁵ RENÉ WELLEK – AUSTIN WARREN: i. m. 187.

ság megérintette őket: szinte kívülről tudták a kötet valamennyi versét.¹⁶ S megkezdődtek a műhelymunkák, az első „d’atelier-fordítások”: Papp Tibor és Philippe Dôme a *Francia fogoly*, a *Ravensbrücker passió* és az *Agonia christiana* fordításába kezdett. A *Dialogue*-ban ezek voltak az első franciául megjelent Pilinszky-költemények.

A másik irodalmi hatás Nemes Nagy Ágnes köteteihez kapcsolható. Bár jellegzetes párhuzamok kimutathatók a költői életművekben, a kölcsönhatás mégis spontán és észrevétlen volt: rokon művészellemek, költői világok kapcsolódtak egybe, találtak egymásra egy kor stílusirányzatainak az égisze alatt.

Papp Tibor – akárcsak Nemes Nagy Ágnes – kőbe vizionálja az élményeit. A két költői életműnyitány köteteiben már felfedezhetjük ezt az azonosságot: az individuuum, az anyagtól (testtől) elválaszthatatlan emberi lélek képe mindkettőjüknél hozzákapcsolódik az anyagot jelképező kőhöz. A *Kettős világban* a lírai én „lassan kőzetté” gyűrődik (*Harangszó*), s a „kemény kövekhez” préselődő létről szólva a *Védhetetlen* költője ki is mondja az immár összetartozó lényegét: „kő a testben, test a kőben”. A talpig érő kövek (*Villamos*) viszont Papp Tibornál már utat álló kőfallá nőnek. S nem tudja, nem tudhatja a lírai alany, hogy a kapuk hová nyílnak (*Kapuk hová nyíltok*). Talán az új otthon, országot rejtik maguk mögött a kőfalak? A *Forgó égtájakban* a konnotatív jelentés újabb árnyalatokkal egészül ki. Az 1956-os események idéződnek meg. A forradalmi várost, a hazát jelképező kőfalat, az eszmét lerombolják az idegenek:

„kőfalak omlásán mint dróton ezüst fejű fecskék
népek
először a csendet rombolták a fehérlő
fallal védő békét tornyok úrbéli csendjét
csendek tornyát

azután gyerekekre vadásztak”

A *Kapuk hová nyíltok* című vers utat álló kőfalának az antonim párja is megjelenik az eposzban: a kőlapok immár nem az új életre, feltámadásra, hanem cellahomályba, szenvedésbe, rabságba nyílnak:

„Vas-szögek esnek az égből – talpam száz gyökeret ver!
Kő-lapok nyílnak előttem – tatóngó verem esket.
Tüskék nőnek a falból – nem vehetem le a rácsot!
Körbe-kanyargó úton visszajövet hova mennék?”

¹⁶ PAPP TIBOR – PRÁGAI TAMÁS: *A pálya mentén*. Napkút Könyvkiadó, 2007. 84.

Az 1959-es kőlapmotívum tíz évvel később Nemes Nagy Ágnesnél is megjelenik a *Napforduló* című kötetben: „kőmivolta / magváig ér, fagyponat alatti éj, / s amint hasadnak és szakadnak / a porcok, forgók, kőlapok” (*Között*).

Az organikus elemek kővel való összekapcsolása is jellegzetes jegy mindkét költőnél. Nemes Nagy Ágnesnél az utcakövön csorog az agyvelő (*Trisztán és Izolda*), vagy éppen fordítva: „köves az agyvelő” (*A lovas*), s a lírai alany egyes szám első személyű pozíciójából vallja immár: „feküdtem a sziklára kenve, / az elevenség mocska a kövön”; „Nincs makacsabb, makacsabb, / egy kőbe dobod magadat, / egy tárgyba dobod, egy kőbe dobod / eleven nyakadat...” (*Szobrok*).

Papp Tibornál a völgy „kő-homlokú”, s a saját törzse „kőpusztában elejtett” (*Sánta vasárnap*), valamint hajszálak vannak a kőben (*Havazó hold*), s ha megköt a létben, bennünk, „benned” a halál cementje, abból kötömb lesz (*Gyors jövőidőben*). Az élettelenység, az elmúlás toposza már az *Ellenem szavakkal* című költeményben is feltűnik: a kőhöz ragadt, odahült, koporsó tollazatú madár képe azonban már egy másik, gyakran visszatérő motívumot kapcsol be a jelképek poétikai rendszerébe.

„Madárszárnyak árnyékaként”

„Nemes Nagy Ágnes képei jóllehet kézenfekvők s a madarakkal bánva is mindig egyszerűek, sohasem a való világot fogadják be a képzeletbe, hanem a képzeletből közelednek a valósághoz [...] Nem az érzékelt valóságot adja vissza, éppen fordítva: az érzékelhetőség lehetőségét teremti meg. Az átlagembernél jobban odafigyel a jelenségekre, de azért veszi észre a legkisebb rezdülést [...], mert előzőleg a képek (övéi és másokéi) kinyitották szemét, alkalmassá tették a befogadásra”¹⁷ – írja Papp Tibor 1967-ben a *Napforduló* című Nemes Nagy-kötetet elemezve.

A gyakran visszatérő motívumok között a mindkét költőnél megjelenő madárkép megragadásához közelebb vihet bennünket a lírikusnak a lírikusról szóló vallomása, interpretációja. Hogyan is olvashatjuk a szöveget a szövegről?

Hans Robert Jauß, ugyancsak 1967-ben, a programadó székfoglaló előadásában, *Az irodalomtörténet, mint az irodalomtudomány provokációjában* a befogadót a mű létmódjához kapcsolja. A befogadás- és hatásesztétika egyik fő tétele ugyanis a dialogicitás. A mű azáltal létezik, hogy megszólítjuk, partitúraként olvassuk. A megértő alany a kérdés-felelet dinamikája révén, a poétikusság mibenlétének a jegyeit vizsgálva akaratlanul is hozzákapcsolódik mások szellemi tulajdonának az „idegenség”-hez, s ezt az idegenséget „az aktuális beszédben a magáévá sajátítja”.¹⁸ Egy költő-interpretátor esetében ez a vélt

¹⁷ PAPP TIBOR: *Avantgárd szemmel költőkről, könyvekről*. Magyar Műhely Kiadó, 2007. 93.

¹⁸ OLÁH SZABOLCS: *Kritika, kritikátörténet, műértelmezés, értékelés, előadás*. Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, Bevezetés az irodalomelméletbe kurzus, Debrecen, 2003/2004. I. félév.

idegenség viszont az önmagára találás rejtett mozzanata is egyben: a szupplementaritás nyitott rendszerében, a nyelv ikonikus és az olvasás jelentésteremtő erejével saját költői világáról is vall. Saját belső képeit összeilleszti a másik fél látásmódjával.

Papp Tibor a *Napforduló* című kötetéről szóló recenziójában az angyalok, lovak motívumvilága mellett Nemes Nagy Ágnes „választott népe”-ről is szól, a madarokról. Valóban, a tárgyias líra képviselője egy mítoszvilágot tár fel előttünk, s „úgy érez, él át s ír le minden szárnycsapást, mintha csupán azért lenne közöttünk, hogy fölnyissa szemünket a másik világra s fülünket az »irtózatossá madár-szívek« dobogására.”¹⁹

Szimbolikus-mitológiai értelemben a madár pozitív szerepet játszik. (Kivételt csupán a görög mitológia Sztümphalosz-tavi madarai, a láz démonai, illetve a madár alakú, ijesztő háрпиák [harpüiák] alkotnak). A madár az emberi lélek jelképe, az isteni akarat kinyilvánítója. Szárnyaival az ég közelében jár, ezért a föld vonzerejéből a magasabb szférákba vágyó emberi kívánság megtestesítője is.²⁰

Nemes Nagy Ágnes költészetében az állatvilág egyedei a férgek törzsétől a puhatestűeken át a gerincesekig a legváltozatosabb módon jelennek meg: férgek, meztelen csigák, béka, kígyó, sikló, macska, kutya, majom, tigris, szarvas, barnamedve, lovak (paripák), s még a szimbolikus sárkány is felvonul e biológiai hierarchiában. A madárfélék viszont csak a második kötetében, a *Szárazvillámban* (1957) tűnnek fel (a veréb, vadkacsa, galamb, vadmadár, madár csupán egy-egy alkalommal), s már a *Napfordulóban* (1967) „madár” formában gyakrabban szerepelnek.

Papp Tibornál az 1964-ben megjelenő kötetben madarakkal, döggkeselyűkkel, héjával, fecskével, récével találkozhatunk. A hangsúlyozott „madár” motívum tehát már korábban jelentkezik a költészetében: mintegy tíz alkalommal fordul elő alapszóként (*Ellenem szavakkal*), összetett szó tagjaként (*In memoriam; A sötétség pihenő padja*), vagy többes számú alakban (*Élősvény; Forgó égtájak; Kései levél húgomhoz; Mondóka*).

A második kötet *Gátszakadás* című szürrealista soraiban Papp Tibor ugyancsak „az érzékelhetőség lehetőségét teremti meg”. Látomásszerűen, „madárszárnyak árnyekaként ellebeg a mennyezet”. A szecesszióra is jellemző képzelődések, az emlékeket kutató mozzanatok (*Hangos csatornák*) kötetvilágában „hajó-testű madarak keresnek cserépes öbölben biztos kikötőt” (*Szemben fák*). Az *utazás fordulataiban* pedig felsejlik Ikarosz mondája: a hübrisztől, a megszabott határok figyelmen kívül hagyásától óvó üzenet mellé a másik út, a víz alá repülés kerül. A „szakadjon szét a madár” ismétlődő visszatérései már jellegzetes avantgárd stílusjegyeket hordoznak: a tiltakozás alkotói attitűdjét, egy határozott magatartásforma kikristályosodását.

(folytatjuk)

¹⁹ PAPP TIBOR: i. m. 92.

²⁰ HANS BIEDERMANN: *Szimbólum-lexikon*. Ford.: Havas Lujza, Körber Ágnes. Corvina, 1996. 253–254.

Posta Marianna

Krónikánk

Az utakban, mint erekben
még veretlen a kényszer,
hogy innen tovább, ide vissza,
de soha nem épp itt, és ezért
az álom, mindig máshol lakik,
talán a túlvilágon. Halottak őrzik,
hogy nekünk járjon, mint a napilapok,
az élet, hogy ezt tettük ma, de kár volt,
mert ebből is csak hír lett.

Köreim

Valahonnan rémlik és ismerős,
hogy én is jártam már itt azelőtt,
hogy idegen itt én sem vagyok
aszfaltnak, küszöbnek, kilincsnek;
hogy a lábnyomok, miket múltban tettem
előttem vannak, nem mögöttem.
Mégsem értem, mi folyik, hogy és
hová a végtelen... hogy az idő
az egyetlen, mi bevégez, siet vagy
késik, siettet vagy késleltet épp itt,
vagy épít. Jól tudom ezt. Tévhit,
hogy máshol kéne, másban kéne,
és, hogy felesleg, nem pedig túlélési kényszer,
amit elhagytam, majd felvettem, és képzel
két lépés között az álom, hogy visszajövök
és előlről járom.

A Térey-hősnő vall

Én vagyok Margitod,
az a szederjes arcú,
aki mellől néhány titok
felfalta az embert,
kié félig voltam csak,
míg élt, s most teljesen,
ahogy a lelkiismeretem
párolog, néhány dolgot
átgondolok, s tudom,
az első teljesülés,
bár valóban fényes,
hamis látszat volt,
de nem az az élet.

Most, hogy enged a múlt,
ideje bevallani, milyen rég
nem lakta érzés ezt a testet,
melyben gyermeket nemzett
a vágy, de ami mindig csak
vissza, soha nem épp most,
soha nem azért, ki itt,
soha nem előre vitt.

Annyi életlen perc közt,
most végképp egyedül;
minden gyerek kirepül.
emlékek kacattánca:
ezt felveszem, ezt felveszem,
ezt elhagyom, ezt felviszem...
hogy végképp közöm van,
mindenkihez, kit nem szerettem,
most hagyom, hogy nélkülem
fényesedjen az az életterlen
az életemben.

vivien

szépöcsém derekába harapott
és lassan fölfelé kúszva
körülfonta halántékát a tavasz
melle erősebb
mint apánké valaha
anyám is sápadt már mellette
és illata úgy dereng a ványadt falakon
akár a lecsorgó hó

én meg csak szememre paskolom
vágyaimat egyre s néha
elfáradok bele mint a szemgödör
mikor harckocsi-csordaként
gyúrja meg a gond
alázattal ostromolnak az évek
a valódi vének meg borzasztó
beletörődéssel figyelik
a meghajló napot
mely mostanában makulátlan
és mindennapi
reggel belerúgtam a napba
hogy egészen teleüvöltse szívemet
délben a sofőr is kalapot emelt
este pedig elfogtam egy csillagot
amit kitagadott a szerelmes ég

bizony érted és miattad állnak így a dolgok
imádkozz hát testvéreimért
de legjobban büszketartású öcsémet
szorítsd öledre

hisz derekába haraptál
és lassan fölfelé kúszva
körülfontad halántékát
szépbokájú vivien

Dömény Veronika

Zárlat

Végtelen
zárlat,
kő
a zsebben.

A pillák szabályos
megkomponáltsága lezárva.
Zöld roppanás
hirtelenül egy napba.
Magasra emelkedik
egy délelőtt.
Két ujj arckeret.
Szólampárt tép el
az áradás.
Külön csonkaság
nélküled lennem,
de veled:

végtelen
zárlat,
kő
a zsebben.

Kettétört ima

az enyém
hol széthajtott vízben
hol bokáig érő reményben gázolok
mikor
elfáradt szem délutánján
meglátlak
ahogy ottban ülsz
s megpróbálok közeledni
nehezen megy
órákig toporgok
elázott mondatokkal
ellened tekerednek rám
a tavirózsák szépségei
mámorai
ellened nyúlkálnak
elfojtanának
ne továbbítsam feléd
kettétört könnyörgésem

a partra kijutva
megszáritkozom majd
az örömben

Az alkony

gyermekei lehetünk csak.
Emlék, hogy látott valahol valaki.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Emlék, hogy hallott valaha valaki.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Félig zárt ének kései szóra.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Külön eltett, elvett óra.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Falfestett sötétség kedve.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Orgonaszín árnyak teste.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.
Kitágult tárgyak szemébe nézünk.
Az alkony gyermekiei lehetünk csak.

Mesékről meséknek

A nappal illatai gyűlnek össze az éjszakában, de nem lágyan, éppenhogy- aligha érintésként, hanem erősen, kötelékek nélkül, annak kényszere nélkül, hogy reálisnak kellene lenni. Az éjjel illatai szabadok. Le tudják vetkőzni az embert, mindazt, amit mi róluk gondolunk, sematizálunk. Nem kényszeregnek, nem kövesednek bele szótárakba, fogalmakba. Nem félnek beszivárogni az álmaidba, lesimítani homlokodról a tevékeny kényszert, amit a minden nap salakja tesz rád. Ilyenkor hiszed el a Hókirálynőt, koboldokat, tündéreket, akik régen játszótársaid voltak. Ekkor keresheted meg az utat, a feléjük vezetőt. A mesét.

Az éj csend, az éj zene, az éj köszönőviszonyban sincs azzal, amit nappal róla gondoltál.

Az alkonyt a mesék hozzák el, nem könyvekből, inkább a szavakból ébredők. Csodát nem várhatsz az éjtől, ha nincsenek meséid, nehezen jön el.

Nem kell mindet elmesélned, elég, ha veled vannak, kísérnek a nappalokon. Elég, ha keveset szólsz. De annak súlya legyen. Tollpihe-szó elég van a nappalban.

Úgy szólj, hogy bele lehessen kapaszkodni szavaidba, ha a másiknak arra van szüksége, nem hazugul. Őszintén. Valahol a mesék is szeretik az igazat, a feléjük

nyíló ajtót a valóságban találsz. Nézz körül, nem rejtőznek-e mesék az utakon, amiken jársz, nem ülnek-e a padon lábaikat lógáztatva, téged várva, vagy a másik ember szemében, kicsit huncutul mosolyogva, vagy komolyan... a beszélgetőtársad szemében lévő mesék, ha észreveszed őket, felbolydulnak, röpködni vágyó madarak lesznek, kezdedre, homlokodra, vagy szívedre telepednek. Engedheted őket magadhoz, hálásak lesznek érte, veled maradnak. Minél több mesét fogadsz be, annál többen lesznek, a másoknak is annál többet adhatsz.

A mesék nincsenek az időben, nem foglalkoznak a hónapokkal, évekkel, éppúgy el lehet mondani ma is, mint ötven év múlva. Terjedelmük sincs, lehet egy bölcsesség, egy beszélgetés, vagy még több. Lehet akadozó, sokáig hallgató, tisztán kimondható, dallamos, tavaszba, vagy télbe öltöző, mindegy. Lehet egy hóvirág, egy nyitott szó. Múltjuk, jövőjük nincs, most élnek. Ha elhagynak, magányosnak érzed magad, nem tudva, miért.

A mesének sok neve van: költészet, éj, barátság, szerelem, rácsodálás. És még millió és millió.

A mese az mese. Várhatod sokáig könnyes szemmel, szívdobogva, úgyis akkor jön el, amikor akar. Egy nap melletted lesz újra.

A mesét csak az erős lelkek tudják elfogadni, akik botladoznak a világban, akiknek nincs ajtajuk a befogadásra, azok nem. Botorkálhatsz elemlámpával a kezdedben fényes nappal, körüljárhatod a várost, benézhetsz minden zugba, minden levél alá, felesleges fáradtság úgyis. Készülj arra, hogy jönnek, de nyitott szemekkel, hatalmadban tartva a mai napot.

Ha így élsz, már ma tiéd a holnap is.

A nappal illatai gyűlnek össze az éjszakában, de nem lágyan, éppenhogy- aligha érintésként, hanem erősen, kötelek nélkül, annak kényszere nélkül, hogy reálisnak kellene lenni.

Az éjjel illatai szabadok.

Bölkény Gábor

Szöveglépés

szürke és vörös

Testemet húsevő virágok
marcangolják
sunyi csendben,
s csak az óra zord ketyegése
zakatol a
füleimben.

Nincs eszköz, amely megvédhetne
önmagamtól
engem. Abszurd:
mindennemű interakció
lehetetlen,
hiú a múlt.

tengerzöld és égszín

Az ép(p)en arrajárók minden
másodpercét
megbámulják
a létnek, egymás után lépnek,
követik a
kreált formát,

átgondolni azt már nincs idő,
gyorsan jó az
új pillanat,
agyuk végtelen nekrozisa
önállósult
e szusz alatt,

de fel még ez sem tűnik, túriks
a változást,
az állandót,
morózus, korhadó figyelmük
nullázza a
bősz mondandót.

barna és barackszín

Féltem a tükörtől, mígnem egy
pillantás a
mikroszkópba
rádőbentett, a felszín rítul
ártatlan, és
pusztán forma,

ám rejtőzik mélyén valami
nanoatúr
pregnans való,
mely a szemfényvesztés standardja,
kvalitása
mértékadó.

bézs és rózsaszín

Koldultalak és feldúltalak,
erőszakkal
tettem érted.
Rúzs, parfüm, szemfesték, túsarok.
Te vagy a Nő
nekem. Félek.

türkiz és vízkék

Megszűnt a legfőbb. A fők mától
halk-suttogó-
sánta-árnyak,
a (fel)legek (le)mondvacsinált
halni vágó
haloványak.

fehér és fekete

A szöveglépés bonyodalmak
egész sorát
hozta létre.
S hogy helyes volt-e vagy inkorrekt?
Várni kell az
elemzésre!

Moz'art pour l'art

In Wien, oh veritas,
egy hely, ahol megáll a józenész,
város az emberben
ember a városban,
ahol ma is Mozartok százai
nyüzsögnek az utcán,
felruházott zsenik „á la 21. század”,
így életben tartva a maestrot,
aki vajhegedűjével
ama deus
ex machina
módra
köpülte a slágereket,
alkotó művész, ki épp úgy
Wolfgang, mint Goethe,
és épp úgy zseni, mint ahogy
kigondolta azt Goethe,
persze a mi Mozart Wolfgangunk
kérdzhetné, mi az, hogy zseni,
erre Platón mondhatná,
az, aki vagy ami részesül
a zseni ideájában,
persze a mi Mozart Wolfgangunk
kérdzhetné, mi az az idea,
erre Platón mondhatná,
pl. az alma,
szerintem én ezt jobban
el tudnám magyarázni
a mi Mozart Wolfgangunknak,
pl. egy magas C hang
akkor magas C hang,
ha részesül a magas C hang ideájában,
nem úgy az a magas C hang,
amit én falschan éneklek ki,
tehát én nem vagyok zseni,

Platón viszont ért hozzá
Goethe Wolfganggal egyetemben,
aki „Universalgenie”,
de erről szimfóniákat lehetne zengeni,
mondhatnám Mozart Wolfgangnak,
persze neki se kellene több,
ugyanis közte és köztem
zongorázni lehetne a különbséget,
de ez legyen az ő reszortja,
én nem tudok zongorázni,
inkább csak leszek
zseniális hallgatója,
mint kedvenc főiskolámnak,
ahol sok-sok év alatt megtanítottak arra,
hogy zsenik nincsenek,
inkább tanulni kellene,
ugyanis zseni az,
aki vagy ami részesül
a zseni ideájában,
de Wolfgang és Wolfgang között is
zongorázni lehetne a különbséget,
nos, ez legyen a magas C hang reszortja,
én ugyanis nem tudok különbségeket tenni,
inkább csak eszek egy almát.

Domján Veronika

Minden napot ebben értve

Csak ez az arc van,
Hogy módosulj, eltörölj;
Mély lélegzet nincs,
Kétely szivárog föl.

*

Minden szóra fordul,
Meg a válla,
A csend csórára vetkezik,
És nem fordul utána.

*

Testem felöltöm. És alatta?
Mért nincs test tovább?!

*

Feliratos női hangrezgések,
Kifutó nevem a kapuban.

*

Köldököm alatt örökké szájában az ujja,
Biztos zene is szól hozzá.

*

Én vagyok az én nőm,
És ebben az állapotban kéne
Sok-sok reggel jobbra lépni.
Finom nedű csorogna a létezésemből,
Nem izzadság és dac.

*

S ahogy iktatódik
Az ütem,
Rend szerint
Minden rendben.

*

Az idő átlátszó géz alatt
Rétegekbe gyűrődve folyt le lassan,
Gyengén és fényesen, mint a méz.

*

Újragondolt emlékezetem
A tárgyak hült helyén
Tárgytalan vagy nem?!

Se, se, se

Jön is már felfelé, bár a bottal felzavart vízben alig látom. Kijebb kotortam, most kézzel nyúlok le, míg egyensúlyom érzem, és a kemény fedelet kitapintom. A par-ton hordalék, hatalmas kövek, beton és vas. A köpönyegváltó nevet rám, nem tehetek mást, minthogy nevetek és nem indulok sehová. Egy talált tárgy bizonyosságán sem érthetek semmit. Amit kitapintok, korántsem jelenvaló. Tudom, hogy nem merek veled szót érteni, de mindent értek és a gondolatok megdöbbenően hallgatag világa ámulatba ejt, szó szerint rabul ejt, az önkörén túl nem jutó üres tér. Áthallgatózom másik oldalamba és a világból érkező egyetlen halmazként egy kevés szó eszembe jut, felmarkolom, dörgölözöm jelentésekhez. Fenntartható szavakból fenntartható világ: vonzó, karakán, komisz. Feltételezett ellensúlyként emelkedik ki a bizonytalanból.

H. Szilasi Ágota

Márványból kibontott belső imák

Michelangelo Pietà-szobrairól a reneszánsz évében

Minden későbbi korszaknak óhatatlanul megvolt a reneszánszhoz való sajátos viszonya. Túllépve a 21. század minden hagyományt tagadó modernista gesztusán, Mátyás király megkoronázásának 550. évfordulóján Magyarországon is megpróbáljuk felidézni az „újjászületés” igézetében széles körű szabadságigénnyel fellépő európai kultúra dicsőséges (ugyan háborúskodásokkal terhes) évszázadait, a 15–16. század hangulatát, eleven szellemiségét, kétséget kizáró nagyszerűségét, pompáját. Az amúgy szintén visszatekintő, az ókor világát sajátjának érző időszak humanizmusra felfűzött képzőművészeti, irodalmi, történeti, vallási, politikai, technikai... világképét. Az új, a „megújulás felfedezése a régi tiszteletében attitűdje” a reneszánsz igézetében iránymutató lehet számunkra mai életünk vezérfonalaként is. Ezzel együtt mértékké formálódhat a magyar történelem azon időszakának felidézése, amikor európai nagyhatalomként Mátyás király visegrádi és budai udvara Közép-Európa szellemi központja volt. IV. Sixtus pápa követe szerint maga a „földi Paradicsom”.

A reneszánsz a művészetben a tökéletességet jelentette, mely tökéletesség az emberi figura antikből áttemelt ideáljának csodálatával párosult. A modern eszméknek köszönhetően kezdett kialakulni a műalkotás fogalma, melyet nem reprezentációs ereje, hasznossága, használhatósága, hanem szépsége, szellemi üzenete határozott meg. Vele párhuzamosan a képzőművész egyre inkább kiemelkedett a kézművessorból, s alkotóvá avatódott, bár még mindig szorosan kötődött az adott közösséghez. Együttal a legnagyobbak – Leonardo, Raffaello, Michelangelo – mai szóhasználatunkban mint az abszolút művész, művész-tudós él. A képzőművészet – építészet, festészet, szobrászat – felemelése a középkori hét szabad művészet szférájába a tudományok (pl.: geometria-perspektíva, arányrendszerek és anatómia), valamint az irodalmárok segítségével zajlott.

A tökéletesedő műtárgy-reprodukciók korában egyre ritkábban érezzük át a művekkel való közvetlen találkozás örömét, hiszen a legjobb minőségű fotóból is hiányzik valami: a mű és a befogadó térben és időben való közös jelenléte, a mű kisugárzásának, aurájának érzete. Anyagias szemléletű, „posztklasszikus” világunkban egyre kevésbé becsüljük azt a klasszikus nyelvet és tudást, az érték felismerésének készségét, mely a szépségen túl a morális tartalom érintettjévé avat bennünket. Egy mű értékét számunkra ugyanis a tetszésen kívül leginkább az határozza meg, hogy *eredetinek* tudjuk, eredetinek véljük-e.

De legalább háromféle eredetiségfogalommal kell számot vetnünk, hogy igényünket kielégítsük, hogy alapos elemzéssel a dolgok mélyére nézzünk. Az első közelítésben az eredetiség fogalmát a történetileg hiteles szinonimájaként használjuk, amikor is egy művet valódiságának tudatában biztosan alkotójához köthetünk, főleg ha esetleg valamilyen forrás a szerzőséget kétségtelenné teszi számunkra. Michelangelo korában, amikor a művészéletrajzok rögzítése, nyomtatott kiadása egyre inkább fontossá vált, igen megszokott volt az, hogy a már biztosan eredetinek tekintett alkotásokból visszautaltak a művész életrajzára, s még izgalmasabb, amikor életvitelére, egyéniségére is. Tehát az eredetiség fogalmát – egy másik közelítésből természetest, póztalant vagy sajátost, egyénit értve az eredetin – megragadhatjuk abban is, hogy egy műalkotás hogyan tükrözi vissza a személyiség lenyomatát, mely esetben a mű jelentősége abban áll, hogy belőle utólag visszakövetkeztethetünk az alkotó nagyságára. Ám tovább fokozva az eredetiség – itt újdonság, újszerű, szokatlan, merész, modern – kérdését, korunk esztétikájának felfogása szerint a műalkotások interpretálása során leginkább annak a különlegességnek a felmutatása a cél, amit a művész nem az általánosan elfogadott szabályoknak engedelmessé, hanem egyszeri, eredeti és megismételhetetlen módon fejezett ki. Tehát annak kiemelése a fontos ez esetben, amely a műben más, következésképpen az, amely újdonságában eredeti.

Az újdonság mint érték s mint az individuum lenyomata a műben, a reneszánsz óta vált általánossá, s az eredetiség/hitelesség is a reneszánsz óta problémája a művészetnek. Addig a művész inkább mint kézműves mesterember vált ismertté a társadalomban, s a másolás, a mesterfogások ismerete s a hagyomány tisztelete mozgatta a művészetet, amelyhez még hozzá tehetjük leginkább az egyház, a hit, valamint a világi megrendelők elvárásait is. Ennek az időszaknak jellegzetes emléke Villard de Honnecourt¹ vázlatkönyve vagy az Athoszi² festőkönyv, illetve Theophilus presbiter különféle mesterségekről írt, a 12. századból ránk maradt munkája, valamint azok a levéltárakban fennmaradt megbízások, amelyek még azt is megszabták a művészek számára, hogy milyen értékű festéket (aranyat, kéket – mely majdnem a legdrágább festékszín volt) kell használniuk.

¹ 13. századi nagy francia katedrálisok építőinek kortársa és földije. Európa sok táján megfordult, így 1235 körül Magyarországon is, s törekedett a középkori építészeti példákon való bemutatására. Ekkor gyűjtötte össze építészeti, statikai tervrajzait, kőfaragványoktól készített rajzait, melyeket később didaktikus céllal könyvvé fűzött össze. Rajzait még a 14–15. században is használták az építkezéseken.

² A középkor művészei a szerzetesek voltak. Az imádságban megtisztult állapotban, csak szent életet élő művész festhette a szakrális témájú képeket. Az Athosz-hegyi bizánci kolostorban fennmaradt 10. századi festőkönyv ismerteti a bizánci festők munkamódszerét, a technikai eljárásokat, festőrecepteket, de az ikonográfiai, az ábrázolásbéli tudnivalókat, szabályokat is, melyektől nem lehetett eltérni.

Az 1400-as évektől azonban a művészetben egyre gyakoribbá vált, hogy a művészek, de a megrendelők is saját fantáziájukból merítettek, s nem feltétlenül támaszkodtak képi hagyományokra, meghatározott irodalmi forrásokra (kiemelten a Biblia, szentek élete, zsoltárok) vagy a teológiai koncepciókra. Ez a bizonyos öntörvényűvé válás azt jelentette, hogy a műalkotás kezdett kiszakadni a szoros vallási, illetve társadalmi kötöttségekből. A középkor végére, a vallásos világkép válása következtében a korábbi egyházi megrendeléseknek az egész világegyetemet átfogó, monumentális programjai elvesztették időszerűségüket. Egyre inkább a magánáhítatra, a nagyszabású liturgiáktól való mentességre, a hit személyessé válására helyeződött a hangsúly. Az alkotók is kiszabadultak az egyházi mecénatúra kötöttségeiből, a nagy katedrálisok körül szerveződő építőműhelyekből, valamint – főleg Itáliában – egyre több mester karrierje tért el a szokásos céhkarriertől. Így a festőműhelyek nélkülözhetetlen kellékei, a *mintakönyvek* – mint a hagyományok őrzésének és öröklésének fontos tartozékai – jelentőségüket veszítették. Azonban egyre több, saját szellemi tulajdonként őrzött *vázlatkönyv*, önálló vázlatlap maradt ránk ebből a korból, melyek fontos festői, szobrászi és építészeti kísérleteket őriztek meg. Bennük bukkantak fel először a közvetlenül természet után készült tanulmányok, s bennük született meg, s lett e korban igen kedvelt, hangsúlyos technikává az autonóm rajz műfaja – a *disegno* – is, mint a művész kreatív képzeletének személyes, közvetlen kifejezője, mely első lenyomatban tartalmazza a művészi invenciót, a tartalmi, formai gondolatot. A rajzi vonal expresszív kifejezőképessége által hozzáadódik a mű élvezetéhez még valami: a művész egyénisége, lelkesége is.

A reneszánsz művészet azért jelent nagy változást a művészettörténetben, mert ettől az időtől kezdve a mű általános szellemi jelentése mellett egyre inkább a mű egyéni szellemi tartalma, eredetisége kezd lényegessé válni. Akárhonnan közelítünk az

Firenzei Pietà (1557)

eredetiség fogalmához, mindig a művészi látásmódhoz, az alkotó egyéniségéhez jutunk. Ez arra ösztönöz, hogy ha egy művet látunk, ne csak annak primer hatására figyeljünk, hanem felkutassuk annak hátterét, tehát hogy átéljük annak misztériumát is. Így eljuthatunk a korhoz, amelyben keletkezett, a kor ideológiai, történeti, esztétikai jellemzőihez, de eljuthatunk a mű alkotójához, s legbensőbb énjéhez – gondolataihoz, érzelmeihez – is. Ezáltal a materiális önazonosság mellett egy szuverén szellemi, idealisztikus aura is körül veszi az újkor kezdetétől a műveket. De ez az idealisztikus aura már nem volt azonos a kultuskép vallási ihletet kiváltó, egyébként örök igazságokat magába sűrítő hatásával. Mindez – így a 19. század végétől a 20. századon átívelő

Rondanini Pietà (1564)

s napjainkig fokozódó individuális művészet aspektusából szemlélve – arra inspirál bennünket, hogy igyekezzünk megérteni a műveket, hogy felnyissuk őket még akkor is, ha nem feltétlenül ilyen szándékkal készültek egykor.

Van egy műcsoport, amely azon túl, hogy korába illeszthető úgy stilisztikai, mint ikonográfiai szempontból jóval többet hordoz magában. *Michelangelo kései Pietà*-szobraira gondolok s a velük kapcsolatba hozható alkotásokra. Ezekben a művekben fellelhető egy folyamat, a művész belső világának szobrokban megjelenő átváltozása, miközben a legtisztább forma keresése folytán megnyilvánul a kibomló művészi individuum.

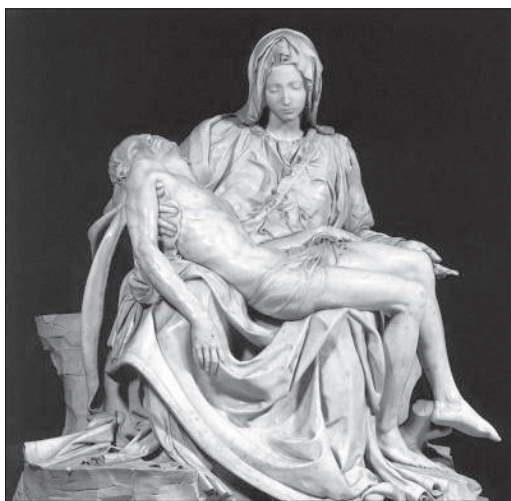
Az a Michelangelo, aki életrajzírói, főleg Giorgio Vasari szerint sokat zsörtölődött pápai megbízóival annak érdekében, hogy saját elgondolásait érvényesíthesse, kései Pietà-szobrait – az 1557-ben készült *Sírbatételt*, az úgynevezett *Firenzei Pietát*³, illetve halálának évében, 1564-ben az újrafaragott, befejezetlen *Rondanini Pietát*⁴ – nem megrendelésre készítette. A megszokott Pietà-ábrázolások ikonográfiájától is eltérnek e művek; még megrázóbbak, miközben Michelangelo mélységes hitének hiteles kife-

³ Museo dell' Opera del Duomo, Firenze

⁴ Castello Sforzesco, Milánó

jezőivé, lenyomataivá válnak. E műcsoport és a San Pietróban lévő fiatalkori *Pietà*a (1499) figyelmet érdemel azért is, mert általuk visszakövetkeztethetünk Michelangelo művészetről vallott nézeteinek, illetve ezzel párhuzamosan vallásos hitének változására és arra a fokozódó igényre, hogy egyéni elgondolásai, nézetei műveiben megjelenhessenek.

Bár Condivi szerint mestere „hosszú tapasztalatain alapuló zseniális művészetelméletet akart írni”⁵, Michelangelo a művészetről szóló értekezést, traktátust mégsem hagyott hátra. Mivel levelezése is inkább magánjellegű, leginkább műveiből nyerhetünk képet szépségeszményéről, a szépséghez való viszonyának változásáról. Életműve azért tűnik az elméleti tézisek szempontjából hiányosnak, mert ebben a korban a képzőművészet felemelkedését, annak a szabad művészetek közé való juttatását megcélzó elméleti fejtegetéseknek nagy divatja volt. Kortársait, mint pl. Albertit⁶ vagy Leonardót⁷ mélyen foglalkoztatta a képzőművészet tudományos, egzakt megalapozása, s szemben a középkor mintakövetésével a természet (teremtő folyamatainak) utánzását, kozmoszának emberi elmével való megértését emelték a művészet lényegévé. Michelangelo ugyan ismerte s eszköztárában szerepeltette a reneszánsz világgép ezen ismereteit, őt mégis sokkal inkább a szépség, valamint a művészet személyes lelkisége érdekelte. A súlypontot a külső dolgokról a belsőre helyezte át: új dimenziót nyitva a reneszánsz művészetelméletnek, a külső formát az idea emanációjaként fogta fel. Michelangelo az ember ideáját, a szépség egységes vízióját kereste: a látható szépségben az isteni szépség emlékét, az isteni fény tükröződését – „a szív képét”, mely magasabb rendű, mint a megformáláshoz rendelkezésre álló anyag. Vincenzo Danti⁸ feljegy-

Pietà (1499)

⁵ CHARLES DE TOLNAY: *Michelangelo – Mű és világgép*. 1977. 294.

⁶ LEON BATTISTA ALBERI: *Della pittura (A festészetéről)*. 1436

⁷ LEONADO DA VINCI: *Trattato della pittura (Értekezés a festészetéről)* című műve 1490 és 1513 között keletkezett.

⁸ Michelangelo tanítványa – 1567-ben megjelent értekezésében, a *Trattato delle perfette proporzioné*-ban számtalan olyan gondolat van, melyet Michelangelónak tulajdoníthatunk.

zéseiben, mely gondolatokat Michelangelónak tulajdonít a művészettörténet, e felfogás alátámasztására a következő olvashatjuk: „*A természet szándéka szerinti tökéletes forma lelkünkben fogan, és aztán meg kell próbálnunk azokban kifejezni, akár márványban, akár színekkel. Akár más módon.*”⁹

Ezen állítás bebizonyításához segítségül hívhatjuk fontos művei közé sorolandó *verseit*¹⁰ is. Annál is inkább, mert „lírájának sajátos értéke abban áll: míg szobraiban és festményeiben azon túl, hogy önmagát adja, jórészt korának és kora kultúrájának embere... verseiben elsősorban önmaga” – írta róla Giovanni Amendola. Szépségeszménye, vallásos hite s öregkori önmarcangoló vívódásai tárulnak fel bennük sokkal személyesebben, mint három kortársa, az 1538-ben Rómába érkező Francesco de Hollanda portugál festő találkozásukról szóló feljegyzéseiben, Giorgio Vasari¹¹ alapvető Michelangelo életrajzaiban (1550, 1568) és Condivi 1553-as mesteréről szóló könyvében.

Michelangelót ifjú korától elkísérte Lorenzo Medici¹² látható szépségért rajongó neoplatonizmusa, valamint Savonarola¹³ vallásos szigora, aszketizmussal párosuló lelki tisztasága, bibliamagyarázatainak profetikus ereje, melynek hatására a katolikus egyház hű tagja lett. Az érett reneszánsz kori Róma gondolkodásában is tökéletesen egybeolvadt a kereszténység és az antik pogányság csodálásának kettős, nyilvánvalóan konfliktusos jellege, de az 1527-es „Sacco”¹⁴ után összeomlott az az egész társadalmi struktúra, amelyen a neoplatonista római humanista életfelfogás és művészet nyugodott. E közegben, hosszú élete során¹⁵, Michelangelo belső vívódásai is leginkább e két pólus között zajlottak. Nézetei fokozatosan módosultak, melyeket legjobban Pietà-ábrázolásainak változásaiban követhetünk végig. Legkorábbi római munkái a reneszánsz legharmonikusabb alkotásai, de 1564-es halála előtt stílusában már szilárdan meggyökeresedett a szubjektív töltött manierizmus. Nézeteit és alkotásait nem lehet éles korszakhatárok közé zárni, de mégis kimutatható három, egymástól karakteresen elkülöníthető szakasz.

⁹ TOLNAY 303.

¹⁰ *Michelangelo versei*. Budapest, 19802. Fordította Rónay György.

¹¹ GIORGIO VASARI: *Le vite de'piu eccellenti pittori, scultori ed arhittet* – Legkiválóbb festők, szobrászok és építészek életet – hibái és hiányai dacára az itáliai reneszánsz művészéletrajzok mindmáig egyik legjelentősebb forrása.

¹² „Il Magnifico” néven emlegetett, a reneszánsz fénykorában élt bankár, kereskedő. A firenzei városállam fejedelme (1449–1492).

¹³ Dominikánus szerzetes és prédikátor (1452–1498). Fellépett a gazdagok és a fényűzés ellen, szembe szállt VI. Sándor pápa tevékenységével. A Medicieket elűző népfelkelés után Firenze ura – e keresztény köztársaság láthatatlan királya Jézus Krisztus volt. Eretnekként égették meg.

¹⁴ Sacco di Roma – Róma kifosztása, feldúlása

¹⁵ 1475–1564

Első korszakában, mely körülbelül az 1520-as évek végéig tartott, még hitt abban, hogy a belső kép a külső világban létező szépből származik, melyet a lélek nemesebbé transzformál, s az emberi – elsősorban természetesen a férfi – test az a sajátos forma, amelyben az isteni szépség a legvilágosabban megmutatkozik. Számára a szépség ekkor nem más, mint az isteni tükröződése az anyagi világban.

„Mondd, kérlek, Ámor, amit a szemem
lát, valósága-e a drága Szépnek,
vagy bennem van, és ha magamba nézek,
csak lelkembe írt képe int nekem?”

(14. szonett, valószínűleg 1529-ből)

Az egész szinte csak egy vágyalom, melynek legszebb példája a *Dávid*-szobor (1501–1504) és a Sixtina mennyezetének freskódíszje (1511) s mellettük a San Pietróban lévő *Pietà*, amelyben a test és a lélek egyenrangú princípium, ugyanazon tartalom kétféle kifejezése – írta róla Arnold Hauser.

Kétalakos *Pietà*-ját Michelangelo 1499-ben, 24 évesen, Jean de Villiers de la Grolaye francia bíboros számára készítette, melyen egy, a 13–14. században Észak-Európában kialakult ikonográfiai típust alkalmazott. A *pietà* fájdalmat, sajnálatot jelentő olasz kifejezés, s ez terjedt el a szóhasználatban, holott a *Keresztről való levétel* és a *Síratás* ikonográfiai típusa nem Itáliában keletkezett. A Szentírástól független, a szent áldozati test fájdalommal teli felmutatására elkülönült típus kezdetben az Alpoktól északra volt az ájtatosság kelléke. A középkori német, majd francia női kolostorokban a nagypénteki esti buzgó imádság idején, a hasonló módon ábrázolt halott Krisztus üdvösséget hozó sebei előtt – úgynevezett *Vesperbildek*, vecsernyeképek előtt – elmélkedtek az apácák. Hamarosan azonban ez a szakrális képtípus Itáliában is elterjedt. Krisztus élettelen testét Mária az ölében tartja, mint hajdan a gyermek Jézust, s a Szűz arcát az üdvösség bizonyágának tudatában lecsillapodott, csendes fájdalom hatja át. Ennek a típusnak legrégebbi szobrászati példáin Krisztus néha csak akkora, mint egy gyermek, mert hiszen az ebben a témában rejlő legnagyobb művészi nehézség éppen a két felnőtt test természetes csoportba való formálása volt. Ez először akkor tudatosodott a plasztikában, amikor az ábrázoláshoz fűződő kultikus jelentések meggyöngültek, s a természethű ábrázolás egyre inkább fontossá, elvárássá vált. A problémát mellékfigurák beállításával igyekeztek megoldani, mint ahogy Donatello *Levétel a keresztről* című bronzdomborművén látható.¹⁶

Michelangelo eleget téve a természethű megjelenítés igényének, látszólag meg-

¹⁶ Firenze: San Lorenzo szószéke, 1460. k.

tartva a természetes arányokat, segédalakok nélkül valósította meg a középkori típust. Ennek ellenére e mű az itáliai reneszánsz legharmonikusabb alkotása, melyben lírai hatású szoborrá olvasztotta össze a két testet. Hogy ezt az egységet elérje, felnagyította Mária súlyos drapériával borított térdét, s közben Krisztus holtteste elődeitől eltérően, nem merev, vízszintes vagy gótikus s-tartásban nyúlik el. Lábai ugyan még profilban vannak, de felső teste már a szemlélő felé fordul úgy, hogy a valóság látványa jut érvényre. Feje és lába nem nyúlik túl a csoport tömegén, hanem alá vannak rendelve a Szűz háromszög alakú sziluettjének. Krisztus teste, finom és sovány idomainak karcsúságával mintegy belesimul az anya alakjába. Az itáliai szépségeszmény ürügyén az anatómiai kidolgozás pontos, habár visszatartott. Ugyan e miatt a harmóniaigény miatt Michelangelo megtett mindent, hogy a halál jeleit távol tartsa, és a gyönyörűvé formált alak olyan benyomást keltsen, mintha csupán aludna. Így természetes oldottságában lágyan hanyatlik bele anyja karjaiba. Mária félig csukott szemmel tekint le rá, vagy talán csendes imájába mélyed. Arcán a fiatalság megigézően lágy szépsége s nemessége ragyog, mintha az idő megállt volna, és mintha még fiatal anya lenne, aki kisedét tartja ölében. A fájdalom nem torzítja el vonásait, csodálatos gyöngédség és nyugalom tükröződik rajta egy csöppnyi melankolikus szomorúsággal vegyülve. Savonarola 1494-es prédikációja testesül meg benne: „A Szűzanyát profetikus fények világítják meg... ezért előre tudta, hogy a Gyermekek emberi lényként el kell szenvednie a Passiót”. Ezért oly harmonikus az arckifejezése, amelyről csak a megváltoztathatatlanba való csendes belenyugvás sugárzik, s mellyel teljes összhangban áll szabad kezének megadó mozdulata, a legszebb és legmegragadóbb mozdulatok egyike, melyet a művészet valaha is létrehozott. A rajongó Vasari is így kiáltott fel: „Soha egyetlen szobrász se higgye magáról, bármilyen ritka művész is, hogy a körvonalak szépségében vagy kecsességében különbet alkothat ennél a Pietánál, vagy netán erejét megfeszítve olyan finoman, tisztán tudja megmunkálni a márványt, amilyen mesterien Michelangelo megmunkálta, hiszen ez a szobor igazi képet nyújt a művészet minden értékéről és hatalmáról.”

Vasari kis anekdotája szerint, mely elmeséli, hogyan véste bele Michelangelo nevét szobrába, képet nyerhetünk arról, hogy a művészi büszkeség, tehát annak vágya-kényszere, hogy mindenki tudtára adja, hogy ez az ő műve, már jellemző ebben a korban s Michelangelóra is. A Mária mellén átvetett szalagon ez olvasható: „Michael Angelus Bonarotus Florentinus Facibat”, „Készítette a firenzei Michelangelo Buonarroti” – az egyetlen szignatúra, amelyet művein valaha is alkalmazott.

Michelangelót ez a téma továbbra is foglalkoztatta, bár középső korszakához – a fizikai és a szellemi élet maximálissá felfokozott konfliktusai közepette – egy ilyen csendes, elégikus téma nem volt aktuális. Hogy formailag miként jelentkezhetett

volna, Sebastiano del Piombo (Michelangelo tanítványa) *Pietà*-ját hozhatjuk fel példának (Viterbo, 1517). Krisztus holtteste velencei hatásra tájháttér előtt nyugszik, de a Madonna a Michelangelo sixtusi mennyezetfreskóján üldögélő szibillák testvére. A nyugalom és a belsőben tomboló érzelmek kontrasztjának kifejezője ez a hatalmas test, mely Michelangelo középső korszakának alakjait idézi.

A „Sacco” (Róma feldúlása 1527-ben) utáni zűrzavaros években az idősebb humanisták úgy vélték, kívánatos lenne a római egyházat belülről megreformálni, s megegyezésre jutni a protestánsokkal. A jó cselekedetek által a Rómához való hűséget kívánták összekapcsolni a lutheri egyéni lelkiismeretről, a hit általi megigazulásról szóló tanítással. Michelangelo második művészi korszakában ennek az újfajta katolicizmusnak a híve, mely hatott művészetére is. Ehhez az átszellemített párthoz tartozott Contarini, Sadoletto és Vittoria Colonna is.

Vittorio Colonna (1490–1547), akihez Michelangelo gyönyörű rajzokat készített és verseket írt, Itália egyik legrégebb nemesi családjából származott. Férjének, Francesco D’Avalosnak haláláig úgy élt, mint a többi előkelő itáliai úrhölgy. Viszszahúzódozó volt, de a humanisták és a költők – Castiglione, Tasso... – barátságát élvezte. Költeményei a klasszikusok (pl. Ovidius) hatását tükrözték. Házassága nem volt boldog: szerette férjét, aki őt nem szerette, de férje halála után még visszahúzódozóbb életet élt, zárdákban töltötte világtól elzárt éveit. Vallásos kérdéseken elmélkedett, magas rangú papi személyekkel osztotta meg gondolatait. „Nemcsak felülmúlt minden asszonyt, hanem a legkomolyabb és leghíresebb emberek számára is mintha ő mutatta volna a fénysugarat, amely az üdvösség révébe vezet” – emlékeztek vissza rá kortársai. Michelangelo számára is a lelki szerelem inspirálója volt. A művész számára ő az erkölcsi tökéletesség eszköze – úgy érezte, hogy tökéletlen és befejezetlen lénye ennek az asszonynak a hatására vált befejezetté. Tőle kért segítséget, mikor hitének építésében saját ereje elégtelennek bizonyult. Verseiben és rajzaiban foglalt gondolatok és érzelmek lényege, melyek a hölgy hatására születtek, hogy a fizikai szépség elenyészik, s az igaz szerelem a szellemi szépség szeretetében keresendő. Így a szellemi szép az, amely tökéletes kielégülést ad, s ez képes arra, hogy az isten szemléléséhez felemelje a lelket.

„mert csak az tetszenék, miben a szem lel
örömet, ha nem volna mása lelkem
Istennek; de így megcsalódva ebben,
az örök szép szemléletére kel fel.”

(42. szonett – átmenet a Cavalieri
és a Vittoria Colonna versek között)

Michelangelo az anyagitól a szellemi dolgok felé fordult, mely menekülés volt attól a felismeréstől, hogy világa – melyre addig életét felépítette – felbomlott.

Egyre nyíltabban beszélt a művészet vallási funkciójáról, s művészetéről vallott nézetei egyre közelebb kerültek Savonarola felfogásához: „*hogy valamennyire is utánozhatjuk a mi Urunk tiszteletre méltó képét, nem elég festőnek, nagy és gyakorlott mesternek lenni, azt hiszem, ehhez szeplőtelen életet kell élni, sőt ha lehet, szent életet, hogy a Szentlélek inspirálhassa értelmünket.*”¹⁷ – jegyzi fel Michelangelo szavait Francesco de Hollanda portugál festő.

E középső korszak legjellemzőbb alkotása a Sixtus-kápolnában lévő *Utolsó ítélet* című freskó. A mű forrása nem külső, a szépség felé forduló természetű megfigyelés, hanem látomás, belső látás, egyfajta megvilágosodástól telítetten. A külső megfigyelés logikájának porrá zúzásával, az érzéki tapasztalás csalóka illúziójának elvetésével fordul a belső tapasztalás felerősödött impulzusai felé. Egy belső szellemi képre összpontosít, mely felülmúl mindent, ami a földi világban látható, s mely isteni inspirációjának forrása. Ám e szellemi állapot megjelenítésének eszköze még mindig a ruhátlan emberi test.

E korszakából való egy 1542-es, *Jézus siratása* című rajza (British Museum), mely kompozíció a San Pietróban lévő szobor és a Vittoria Colonna számára készített Pietà-rajz között helyezkedik el. Ezen Krisztus teteme átlósan, majdnem ülve helyezkedik el. Mária a földön ül, ölében fekvő fiával, s térdeinek tartása adja meg Krisztus ívben meghajló testének vonalát. A megváltó karja tehetetlenül lóg, feje hátrahanyatlik. Mária elfordítva tőle tekintetét, az ellenkező irányba hajtja fejét, így nem fiával, hanem a mögötte álló – különböző érzelmeket megjelenítő – alakokkal alkot zárt csoportot, mintha tőlük várna vigasztalást nagy fájdalmában.

Azt a Pietà-rajzot, amelyet Michelangelo Vittoria Colonnának

A Vittoria Colonnának ajándékozott Pietà (1546)

¹⁷ ANTHONY BLUNT: *Művészet és teória Itáliában*. Corvina, 1990. 64.

ajándékozott, 1546-ban említik először, de több példány is ismeretes belőle (pl.: egy relief variációja a Vatikánban, egy rajz a bostoni gyűjteményben). Itt, az előző rajzhoz képest Michelangelo változtatott a kompozíción, tulajdonképpen felülírva a szokásos Pietà-ábrázolásokat. Elvész a fiatalkori *Pietà* harmonikus szépsége, az absztrakt szimmetria, a kimért szerkesztés veszi át a szerepet, hogy vallási szimbólumot alkosson. Ezen a Pietà-n kiemelten Krisztus válik a kompozíció központi figurájává. Függőleges helyzetben Mária térdei között nyugszik. A gravitációtól lefelé húzottan összecuklana, ha két angyal nem tartaná karjainál fogva. Feje tehetetlenül lóg, kezei csüngenek, lábai oldalra bicsaklanak. Ám anyjának gesztusai éppen ellentétes irányúak, kezeit és tekintetét az ég felé emelve tárja elénk a feláldozott Emberfiát. A függőleges tartású Krisztus alakja Máriában folytatódik, s a két figura egymásba fonódó tömegének vertikális mozgása egyfajta emblematikus emelkedettséget éreztet. Ennek az érzésnek a továbbfokozása érdekében Krisztus széttárt kezei a keresztre feszítésre, így az emberiség megváltására utalnak. A harmónia keresése helyett ezen az elvontabb, szinte a fájdalom jelképévé váló rajzon, Michelangelo vallásos hitének meggyőződése kerül előtérbe. Tolnay Károly szerint Michelangelo úgy találta meg ezt az új formát, hogy egybeolvasztotta a Pietà-témát, és a Szentháromság hagyományos ábrázolását.

S e műveken keresztül el is érkeztünk életének utolsó 15-20 évéhez, mikor nézeteiben felerősödtek a negyvenes években vallottak. A tridenti zsinat után megnyílt az út a jezsuiták és Caraffa bíboros előtt, hogy tekintélytiszteletet és a tanok szigorú betartását rákényszerítsék a hívőkre. Ebben a dogmák feletti viták korában Michelangelo, akinek még azt is el kellett tőrnie, hogy egyik fő művére ráerőltessek az újra felerősödő katolicizmus színlelt erkölcsiségét (az Utolsó ítélet leplekkel való kiegészítését), a személyes hitet kereste. Kései művei pl.: a *Firenzei Piéta* vagy a *keresztrefeszítés rajzok*, a keresztény hit központi gondolatával, Krisztus áldozatának nagyságával, a passióval foglalkoznak. Ezekben egy olyan elvont isteni lényeket szólított meg, amely által az üdvözülést remélte. Miszticizmusa egyfajta menekülés volt attól a felismeréstől, hogy világa felbomlott. Nem mert már abban hinni, hogy az emberi szépség az isteni szimbóluma, inkább félt tőle, mert elterelte figyelmét a szellem tiszta gondolatairól.

„Gyűlöltesd meg velem a világot
s imádott szépségét, hogy megszerezzenem
halálom előtt örök életem”

(82. szonett 1555-ből)

A Firenzében található *Pietà* szoborcsoportról Vasari több helyen is megemlékezett Michelangelo-életrajzában. Többször hangsúlyozta, hogy ezt saját „szórako-

zására” készítette, belső vívódásainak, gondolatainak, a halállal való zsörtölődésének kifejezése gyanánt. A szoborcsoporton keveredik a márvány durva és a sima megmunkálása. Krisztus teste szinte tökéletes megmunkálása révén emelkedik ki, a keresztről való levételnél segédkező, vagyis az őt felemelő rusztikusan formált alakok tömbje közül. A műhöz több vázlat kapcsolható, melyeken felfedezhető egy alak, Arimateai József vagy Vasari szerint Nikodémusz, mely férfi figurában – vélhetőleg – Michelangelo magát jelenítette meg.

Ez a figura kapcsolja a tárgyalt műcsoporthoz a Cappella Paolinában lévő *Szent Péter keresztre feszítése* című freskót is, hiszen ezen a falfestményen szintén megtaláljuk önportréját. A több mint ötven arckép közül kettő is hasonlít rá, melyek élete egyes korszakainak tipikus megjelenését szimbolizálják. Egyikük az a magányos, robosztus testalkatú agg a jobb alsó sarokban – ki szinte hasonmása a *Firenzei Pietà* Nikodémuszának –, aki hátat fordítva a szörnyűségnek, távozni kíván. Számot vetve tetteivel, gesztusai arra utalnak, hogy magába zárkózottan szinte az élettől búcsúzik. A másik portrészzerű figurát a jobb felső sarokban találjuk a horizont fölé emelkedve. Ez a turbános lovas közvetlenül a kivégzést irányító római kapitány mellett áll. Leo Steinberg párhuzamba hozta ezt az arcképet Bugiardini Michelangelóról készített portréjával (Louvre). S ő az, aki szerint mindkét figurát Michelangelóval kell azonosítanunk, s bennük a művész erkölcsi portréit, morális átalakulásának ívét láthatjuk. Itt is, mint költeményeiben erkölcsi vívódásai fogalmazódnak meg. Sorsának ereszkedő vonala ível át a képen: a pogány szépség és művészet korai bálványozásától mostani saját magához, a kései magányos, befelé forduló öregkorhoz. A mártír keresztfája köti e két alakot és két időt össze: saját önmagának tagadását a jelenlegi bűnbánattal.

A *Firenzei Pietà* Nikodémusza, mely figurában már Vasari szerint is Michelangelót kell keresnünk, jobb kezével Krisztust emeli fel, bal kezével pedig Máriát támogatja. Krisztus és Mária ezáltal szinte egygyé válnak, míg a másik oldalon Magdolna, kinek figuráját Michelangelo tanítványa, Tiberio Calcagni fejezte be – jóval lazábban kapcsolódik a csoportozat. Nikodémusz gondolataiba merülve emelkedik a csoportozat fölé, s az amúgy fölfelé, az üdvösség felé törő kompozíció az ő szemszögéből vizsgálva a sír felé húzó súlyként jelentkezik. Nem más ő, mint „egy életét már lezáró férfi, akinek az élet harcai mély barázdát szántottak az arcára, aki már töprengővé, rezignálttá vált, s aki megmutatja az embereknek, miben találta meg végső támaszát: az emberiség üdvéért a kereszten hozott áldozatban.” Ezek Max Dvorák szavai.

Ugyanez a személyes spiritualizmus érződik – talán még misztikusabb megfogalmazásban – a *Rondanini Pietà*n. Második változatán – Daniela de Volterra egy Lionardo Buonarrothinak címzett levele szerint – Michelangelo hat nappal halála előtt még egész nap dolgozott. A két alak, Krisztus és Mária szeretetteljes, ben-

sőséges kapcsolata sugárzik e befejezetlen alkotásból. A mű stílusa is ehhez a spirituális tartalomhoz igazodik. Nem is művészi alkotásnak tűnik, hanem rajongó hitvallásnak, olyasminek, ami már-már kívül esik az érzéki formákkal kifejezhető, esztétikai fogalmakkal megragadható dolgok körén. Végsőkéig átszellemültnek, anyagtalannak, testetlennek hat, olyanak, mintha minden érzékelhető formáról lemondott volna alkotója az ugrásszerűen jelzett formák alkalmazásával. A fizikai szépség ábrázolását alárendelte az érzelmek érzékeltetésének. Már nincs többé plasztikus modellálás, nincsenek kimunkált, kiegyensúlyozott, mégis élénk mozdulatok. Befejezetlensége ellenére is van azonban a szoborcsoportnak jó néhány, tisztán kivehető vonása, amelyen a későbbi kidolgozás sem változtatott volna jelentősen. A két alak ég felé törése, aszketikus árnyyszerűsége szinte túllép a szobrászat végső lehetőségein. Súlytalanul lebegnek, mintha máris levetkeztek volna porhüvelyüket. A fény szétszóródik a márvány felületén, olyan, mintha a szobor önnön belsejéből kapná a megvilágítást. Átala Michelangelo öregkori mély vallásosságához, áldozatban való igaz hitéhez kerülhetünk közelebb.

E műcsoport nagy hatását mutatja az, hogy a 18. században felbukkant egy szoborcsoport, melyről írásos források nincsenek, de Michelangelóval hozzák kapcsolatba mint a *Firenzei Pietà* négyalakos kompozíciójának háromalakos változatát. John-Pope Henessy alaposan elemezte, s a művet többféle szempontból vizsgálta. Arra a megállapításra jutott, hogy a *Palesztrina-Pieta* néven a Firenzei Akadémián őrzött szoborcsoport reliefszerűsége, felületi megmunkálása, anatómiai torzsága, munkamódszerének eltérései miatt nem lehet Michelangelo műve. Bernini iskolájába vagy Niccolò Menghini művei közé sorolta inkább. E mű kapcsán felvethető esetleg a hamisítás gondolata is, hiszen hiányzott a Michelangelo-életműből egy teljesen kész, öregkori *Pietà*. Hiányzott, hiszen a saját sírjára szánt *Firenzei Pietàt* – nem tudni, pontosan miért – Michelangelo maga csonkította meg, s a *Rondanini Pietà* első változatát utolsó napjaiban átfaragta, s nem készült el vele soha sem. Tehát íme, itt áll egy teljesen befejezett mű.

Ám ez hiába befejezett, a másik kettő: a széttört, megcsonkított s a torzóként megmaradt utolsó befejezetlen műve mégis hitelesebb tanúja az öreg Michelangelo vívódásainak, küzdelmeinek, kései művészetének. Az a vallásos üdvözültség, amelyhez bennük Michelangelo elzárkózott magányában, a világtól és az egyháztól távol elérkezett – keresve az üdvösség felé vezető utat – megindító mélységéig vezet el a késői szemlélőt. Ezek a művek a hosszas lelkiismeret-vizsgálattól és a hosszas kereséstől nyerik el megindító erejüket. Krisztus külső, materiális képének helyébe belső imának nevezhető szellemi kép lépett, amelyet – mint az olasz reformátorok mondták volna – közvetlenül a Szentlélek inspirált.

Pajtók Ágnes

Utak és irányok a reneszánsz irodalomban

A kert

Manapság egy bekerített földdarabra asszociálunk, ha a *kert* szót meghalljuk. Ám volt idő, mikor ennél többet jelentett. Az alteritásban még „a kozmosz kicsinyített mása, világmodell, a földi Paradicsom” volt. „Élet és halál harmonikus egységét szimbolizálta, mivel nyomon követhető benne a vegetáció pusztulása és újjáélédeése.”¹ E szemlélet alapja a létezők nagy láncolatába, a mindent átható teleológiába vetett hit volt: a reneszánszban még minden több volt, mint ami, állandóan a felszín alatti lényeg megismerésére törekedtek. A szimbólumok beható vizsgálata tehát kulcsot adhat az egyes alkotások és ezek egymáshoz fűződő viszonyának megértéséhez. Hiszen ahogy Frye *A kritika anatómiája* című esszéjében megfogalmazta, az egyes művek nem önmagukban és önmagukért létező izolált univerzumok, hanem hálózatba rendeződött, egymással kapcsolatban álló, egymással kommunikáló, egymásra ható csomópontok.²

A kertmotívum sokféle megjelenése a különböző szövegekben rendszerező elv bevezetésére kényszerít bennünket. Mivel most az archetípusokkal foglalkozunk, a tematikus csoportosítás tűnik leginkább nyomravezetőnek.

A kert célja lehet maga a termés, melyért meg kell dolgozni. Ebben az értelmében jelenik meg a *Szép magyar komédia* egy epizódjában: „...valami káposztácskáért mentem vala az kertben, hogy vacsorára megfőzzem”.³ Ehhez hasonlóan Tinódi *Sokféle részögösről* írott beszámolójában a kert mint a szőlőtermesztő hely jelenik meg. Eredetét Noéig vezeti vissza: „Igen hamar kihozatá, Noé hogy hallá, / Kis kertében béhozatá, elplántáltatá, Oroszlánvért és majomvért hamar hozata, // És disznóvért is kecskevért ő kerestete, / Szőlő tövét mindezőkkel megötözteté, / Ő az vizét megszereté, soká terjeszté. // Nagy vígan vesszőjét Noé elülteteté, / Kapásokkal művelteté, hordót töltete, / Egy kedvében az jó borban Noé köppente.”⁴

E csúfolódó hangnemű írás megmosolyogtató-szánalmas képet fest a borisszákról. Másféle kert nem is tartozhat hozzájuk, mint a két kézzel művelendő szőlőskert. A kert, a lakóhelyet övező kis magántermészet így válhat a társadalmi rang

¹ *Szimbólumtár*. Szerk.: Pál József, Újvári Edit. Budapest, 1997. „Kert” címszó.

² FRYE: *A kritika anatómiája*. 1998. 64–65.

³ *Balassi Bálint összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése*. Szerk.: Eckhardt, Budapest, 1968. 195.

⁴ *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény*. Szerk.: Szabó, 2000. 45.

jelzőjévé, státuszsimbólummá. Shakespeare *Téli regéjében* is ilyen jelentésben szerepel:

PERDITA: A szegfű meg a tarkaviola,
Mi a természet korcsa – úgy beszélük.
Nincs is parasztkertünkben ily virág,
Bujtást se tettem el.⁵

Itt egyértelműen direkt a kapcsolat a jelölő (kert) és a jelölt (anyagi helyzet) között. E jelentéscsoport kissé elvontabb formája mikor a kert és annak állapota egy egész ország metaforájává válik. Shakespeare láttató erejű képekkel teleszótt drámáiban sok helyütt rábukkanhatunk az ilyen alkalmazásra. Különösen szép a *II. Richárd* kerthasonlata, melyben a konkrét, denotatív jelentés szinte észrevétlenül, fokozatosan csúszik át az elvont jelentés síkjára. A III. felvonás 4. jelenetében Izabella királynő York hercegének házában tartózkodik. Ugyan még nem tudja, hogy férjét, II. Richárdot Boligbroke elfogta, mégis kínzó balsejtelem gyötri. Udvarhölgyével a kertbe megy, abban bízva, hogy a nyugalmas hely enyhíti kételyeit. Séta közben megpillantják a kertészt és annak segédjét, akik elől elbújnak, s így véletlenül kihallgatják párbeszédüket. A férfiak, miközben munkájukat végzik, kötöznek és metszenek, a kertészet terminusaival már nemcsak York kertjét, hanem magát az országot is jellemzik:

„SZOLGA: Mit erőlködünk e karók között
Törvényt tenni, mértéket tartani,
Példát adni, egész országra szólót,
Míg tenger-falu kertünket, a szép hant
Gyom veri fel, legszebb szirmai hullanak,
Gyümölcsfái oltatlanul, sövénye
Kuszán, a rügy senyved s a gyógyfü közt
Hernyók nyüzsögnek?

KERTÉSZ: Csöndbe légy: aki
Átvészelte e viharos tavaszt,
Most lombhullását is megérte már,
A gatz, mi széles lombja közt lapult
S úgy senyvesztette, hogy táplálni látszott,
Bolingbroke már kitepte gyökerestül,
Értem Wiltshire grófját, Greent és Bushyt.

SZOLGA: Csak nem haltak meg?

⁵ Ha másképp nem jelölöm, a Shakespeare-idézetek az 1961-es *Shakespeare összes művei* kiadásból vannak.

KERTÉSZ: De bizony, s a tékoz
 Királyt is elfogta Bolingbroke. Kár, be kár,
 Hogy nem nevelte s nyeste úgy e hont,
 Mint mi e kertet! Mi, ha úgy adódik,
 Megmetsszük itt a fák kérgét, nehogy
 A vérben, nedvben túlcserdült erő
 Gőgjében szétroncsolja önmagát.
 Tett volna ő is így hiveivel,
 Most élne mind s meghozná néki dús
 Gyümölcsseit. A meddő ágakat
 Lemetsszük mi, hogy megéljen a termő:
 Tett volna így, meglenne koronája,
 Mit eldobott magától léhasága.”

Ízabella e szavak hallatán nem tudja tovább türtőztetni magát, s előbújik rejtekéből:

„IZABELLA: Te, ki Ádámként túrod itt e kertet,
 Hogy mersz ilyen rossz hírt durva szádra venni?”

Ádámot, a dolgozó közember „prototípusát” kertészként ábrázolni nem példa nélkül való Shakespeare-nél. A *VI. Henrik* 2. rész, IV. felvonásának 2. színében találkozunk hasonlóval: „STAFFORD: Apád ebadta rongya, kőműves volt. CADE: Ádám pedig kertész.”, illetve a *Hamlet* V. felvonásának 1. jelenetében, a sírásók párbeszéde során: „ELSŐ SÍRÁSÓ: Micsoda! pogány vagy? Hát nem érted az Írást? Hiszen az Írás mondja: »Ádám pedig ásott.«” Ádám mint a dolgozó jó kertész el-lentétben áll itt Richárd királlyal, a rossz, hanyag kertésszel, aki nem gondozta, ápolta, „gyomlálta ki” országát. Richárd mint rossz kertész és Anglia mint pusztulásra ítélt kert már a II. felvonás 1. jelenetében, Gaunt beszédében megjelent („E föld boldog birtok, Anglia, / Királyok termő méhe s ringatója, / [...] / Most dobra verve – nem halál e szó? – / Mint kopár szántó vagy meddő majorság;”) E visszatérő motívumok, a meddővé váló kert, Richárd „lombhullása”, már a végkifejletet, a király „fejének hullását” előlegezik.

A jó kertész munkájához hozzátartozik a gyomlálás: ha ezt a néha kellemetlen munkát elmulasztja, elveszti uralmát birtoka fölött, a gaz mindent beborít. A *VI. Henrik* 2. részében (III. /1.) Margit királynő élesen látja ezt, s Suffolknak ilyen tanácsot ad: „És Humphrey nem kis ember Angliában, / Az első fok tetőled lefelé / S ha te esel, hág mint következő. / [...] / Tavasz van most, a gyom gyökere nem mély, Sziveljed meg és elborítja kerted / S megfojtja, gondozatlan a növényt.”

A kert, a körülkerített természet fogalma tehát felidézi a gyom, a gaz fogalmát is. Az *V. Henrik*ben Franciaországról fest ilyen elemeket tartalmazó képet Burgund Hercege:

„egyenletes sövénye
Mint bozonttal vadul benőtt fogoly,
Rendetlen ágat vet; ugarjait
Vadócfű, komló, sűrű füstike
Veri s minnek irtani kéne e
Vadságot, rozsdál közben az eke.”

A reményt a bohém ifjúból lett bölcs uralkodó, V. Henrik táplálja, akinek értékeit a francia ellenség tábornagya még a győzelem előtt elismeri (II. /4.): „S belátod eddigi léháskodása / Csak a római Brutus külseje, / Mely fontolást bolond köpeny alá rejt; / Mint kertész is trágyát takar gyökérre, / Mely elsőül fakad s legkényesebb lesz.” A test és a kert analógiájának tömör definícióját Jágó fogalmazza meg: „A testünk a mi kertünk; az akaratumk a kertész benne.” (I. /3.).

Az archetípusok, motívumok sajátossága, hogy nem törődnek az országhatárokkal, s reneszánsz műveltségnek és „globalizmusnak” köszönhetően a 16. században még a nyelvi korlátokat is áthágták. Eddig leginkább angol nyelvű szövegekben értelmeztük a kert jelentéseit, nézzünk most egy nagyon érdekes magyar alkotást!

Az *Effectus Amoris* című széphistóriának csupán töredékei maradtak ránk, s így sajnos a mű teljes élvezete lehetetlen. A história alapjául egy későgörög történetíró, Chares Mytilenaeus meséje szolgált, melyet a „Cegei Névtelenként” emlegetett szerző diák – elmondása szerint – Athenaios közvetítésével ismer, aki a *Bölcsek vacsorája* című művében idézi a történetet.

Az alábbi pikáns rész számunkra különösen érdekes, ugyanis a kertmotívum egy nem egyedülálló, ám mégis különleges alkalmazását példázza. A már Jágó által megfogalmazott test = kert elméletről van szó:

„Odatis kertében két fejér alma,
Kerte felett esmét két piros alma,
Drágalátos vala Venus illatja,
Ezeket őrzötte, meg is tartotta.

Mostan Zariadresnek ajánlotta,
Sőt őmagával is szabaddá hadta,
Mert véle eljöttét ezért nem szánta,
Szép voltaért Zariadrest kívánta.

Zariadres ám az két fejér almát,
 Fogdosni kezdé néki, mint sajátját,
 Csókolni és harapni az pirosát,
 Ilyen jókkal tölté el az étszakát.”⁶

A strófák megfejtése nem igényel hosszadalmas magyarázatot, a kívánt nő testére mint kertre való utalás a képes beszéd populáris fajtájához tartozik, benne van a kollektív tudatban, s maga a szituáció, – a nászéjszaka – is anticipálja a folytatást, a szerelem beteljesülését.

Az *Árgirus históriája* a magyar reneszánsz talán egyik legkiemelkedőbb reprezentatív alkotása, mely jelen kutatási szempontunkból sem elhanyagolható, hisz a szöveget át- meg átszövik a kertreprezentációk.

A história első jelenete a kertben játszódik: Alecton király fái közt egy ismeretlen almafát fedez fel. De ahelyett, hogy prózára fordítanám le a szöveget, nézzük inkább Gergei sorait.

„Régi rakott kerte az királynak vala,
 Mely szép termő fákkal ékesítve vala,
 Drága szép folyóvíz kertében foly vala,
 Mellyel szép kőkerete ékesítve vala.

Történék azonban, kertében hogy járna,
 Egy szép virágos fát ott az kertben láta,
 Melyet ő ezelőtt még nem látott volna,
 Honnan hozták oda, ő azt kérdi vala.
 Virága mint ezüst, olyan színű vala,
 A közepi pedig szép gyöngyszemmel rakva,
 Melynek a termését alig várja vala.
 Háromszor egy napon megvirágzik vala.”⁷

Ez az álomszerű kép szinte a Paradicsom bünbeesés előtti állapotát idézi. A szépség azonban implikálja a töredezettséget, a romlást. Hiszen valami csak valami ellenében, valamihez képest, valami viszonyában lehet tökéletes. S itt is a gyümölcsök eltűnése, az őrzők impotens munkaképtelensége jelzik a rossz fel-

⁶ <http://magyar-irodalom.elte.hu/effectus/masodik/1nagyfr.htm>

⁷ *Régi magyar költők tára, 6. századbeli magyar költők művei* (továbbiakban RMKT). Kilencedik kötet. Szerk.: Varjas Béla, Budapest, 1990. 371–372.

bukkanásának lehetőségét. A valós élet szabályai a művön belül felfüggesztődnek, s helyüket átveszik az áloméi. Ahogy Frye is utal rá: „a *dianoia* az archetípus szintjén nem más, mint egy álom, a vágy és a valóság konfliktusának megjelenése.”⁸ Ám ahhoz, hogy valaki egyáltalán beléphessen a mítosz világába, kiválasztottnak kell lenni. Ugyan Alecton mindegyik fia szerencsét próbál, ám csak a legkisebb, Árgirus jár szerencsével.

Érdekes észrevenni, hogy ebben a szituációban nem egy konkrét manifesztálódott rossz ellen kell küzdeni, hanem a megfoghatatlan, lágy szellőként érkező álom ellen.

„Az almák megértek, s már fénylenek vala,
Csak egyedül ifjú kertben fekszik vala,
Az önnön testében ugyan retteg vala,
Álomhozó széltől mert igen fél vala.”⁹

Ebben az álomszerű világban, úgy látszik, a valódi álom, pontosabban a mély alvás már nem megengedett. Hiszen aki enged a nyugalomnak, de egyben öntudatlanságot is hozó erőnek, az nem ura saját magának, nem képes döntéseket hozni, elszalasztja a lehetőségeket. Vándorlása során Árgirus is az álom csapdájába esik. A gonosz gazdasszony, aki saját lányát akarja a királyfira ráerőltetni, azzal hiúsítja meg Árgirus találkozását a tündérrel, hogy álmot küld a hercegre. A helyszín újra egy kert, mely az első találkozás kertjéhez képest még pompázatosabb, szinte élmélyítően gazdag:

„Zöldellő borostyán kertet környül fogta,
Ciprus és puszpánggal a kert teljes vala,
Pirosló narancsfák a kertben plántálva,
Liliomvirágok bővelkednek vala.

Kertnek közepében sok szép fák valának,
Szagos balzsamumfák szépen illatoznak,
Szép kiterjedt, sűrű, magas, nagy cédrusfák
Napnak fénye ellen árnyékot tartanak.”¹⁰

Ám Árgirus elalszik, s nem látja, nem hallja kedvesét, aki hiába ébresztgeti az élettelen királyfit. A nem látás, a lehetőségek ki nem használása ellentmond az értelmes és értékes emberi életről alkotott felfogásnak: ki kell szabadulni az álom,

⁸ FRYE: *A kritika anatómiája*. Budapest, 1998. 97.

⁹ RMKT/9, 375–376.

¹⁰ Uo., 388.

a tudattalanság ködéből, és tevékeny, cselekvő, észlelő módon kell élni. Vagyis Heideggerrel szólva, a létfeledtségéből a jelenvalólétbe kell behelyezkedni.

Az imént olvasott részt összehasonlítva, a mű kezdő versszakkaival érdekes hasonlóságra lehetünk figyelmesek. Mindkét esetben próbatételről van szó, melynek célja az ébren maradás, a virrasztás. Árgirus az első esetben számít a kihívásra, melyet sikerrel leküzd, második esetben viszont váratlanul éri az álom. Az álom forrása is igen hasonló az említett részekben: mind a két esetben szellő hozza a feledést. Először a tündér érkezésének velejárója a fuvallat, mely a feladathoz méltatlan próbálkozókat egyből ledönti lábukról, míg a kiválasztott Árgirus megbirkózik vele. Másodjára Árgirus sem képes ellenállni a megfoghatatlan erőnek. Ám eredete ekkor a rossz: a gonosz gazdasszony ráveszi az ostoba szolgát, hogy a tömlőbe rejtett álmot engedje titokban gazdájára, hogy az így elmulassza a tündérleánnyal való találkozást. („Mikor el-bémentek uraddal az kertben / Ez az kis tömlőcske légyen te kezdedben, / Mihelyt annak szelét uradra ereszted, / Nehéz álom miatt ottan elnyomatik.”¹¹) Tehát igen leegyszerűsítve, az első szél meghozta a kedvest, a második pedig elvette.

Hasonló erőpróbát kell kiállnia a Gyönyörűség Lugasában Sir Guyonnak, a mértéktartás lovagjának Edmund Spenser *The Faerie Queene (A Tündérkirálynő)* című művében. A Gyönyörűség Lugasa ugyan mesterséges, de olyan csinnal van megalkotva, mely akaratlanul is lenyűgözi a szemlélőjét:

„And them amongst, some were of burnisht gold,
So made by art, to beautifie the rest,
That the weake bowes, with so rich load opprest,
Did bow adowne, as over-burdened.” (II. XII. 55.)

Ahogy a szőlőinda meghajlik az arany szőlőfürtök súlya alatt, úgy torzítják el a művészet túlzásai is a természetet. S aki beteszi lábát a Gyönyörűség Lugasába, annak természete, emberi mivolta torzul el. A leírás nagyrészt az erotikus örömök érzékeltetéséből áll, mely édességével, szenzualitásával szinte csömört kelt. A vonzó mértéktelenség ilyen fokú hangsúlyozására azért van szükség, hogy a fejezet fő erényét, az önmérsékletet megtestesítő Sir Guyon erőfeszítései kellő tiszteletet érdemljenek ki. Hiszen a lovag hősieen leküzd magában a vonzalmat, ellenáll a csábításnak. Ám ez a visszautasítás valahogy mégsem tűnik őszintének, szívből jövőnek. Jóval több van benne, mint hűvös, megfontolt tagadás. Guyont feldühíti a szépség. A románcban sok helyen előfordul, hogy a főszereplő legyőz egy-egy kísértést, ám ezt mindig magabiztosan, a döntés helyességének teljes tudatában

¹¹ Uo., 387.

teszi. Itt azonban másról van szó. A lugas áradó leírásába szinte belefeledkezik a beszélő, aki nem lehet más, mint Guyon, hiszen az ő szemén keresztül látjuk a kertet. A leírás elején nem is találkozunk értékítélettel, csupán expresszív képekkel, melyek az olvasó szemei elé idézik nemcsak a lugas pontos képét, hanem – a szökökútban fürdő két, szinte teljesen meztelen „hölggy” blazonszerű leírásával – a hely füledt erotikus hangulatát is. Az elragadtatott leírás mintha akkor döccenne meg, mikor a szemlélő tekintete ráakad a kert úrnőjének, a szépséges Arcasiának ölében szendergő ifjúra. Elmélázhatunk azon, hogy vajon a féltékenység vagy esetleg az öntudatlanságtól való félelem hangolta a „boszorkány” ellen a lovat. De az is lehet, hogy e kettő egymásbajátszása, komplexitása okozta a frusztrációt. Valaki más van a kívánt és megvetett nő ölében, ahol talán Guyon is szívesen pihenne, ám tudatában van annak is, hogy számára ez a legsúlyosabb bűn lenne, s identitásának elvesztésével járna.

Nem kerülheti el e ponton a figyelmünket a hasonlóság az Árgirussal: mindkét esetben egy varázserővel rendelkező nő (bájos-boszorkány vagy tündér... szinte ugyanaz) tart ölében egy mély álomban lévő ifjút. A szerelem-kép egy archetípusának manifesztálódását ragadhatjuk itt meg: a szerelemben való teljes – önként vállalt – feloldódás a személyiség elvesztésével, s a nőnek való kiszolgáltatottsággal jár.

A *Tündérkirálynő* III. könyvének VI. éneke a cselekmény alakulása szempontjából viszonylag lényegtelen közbeékelte epizód, de ennek ellenére sok érdekességet tartalmaz.

Bepheobe történetével ismerkedünk itt meg. A leánynak már fogantatása is igen különös volt: édesanyját Chrysogoneét a Nap sugarai termékenyítették meg, mikor egy tó partján aludt. Aggodalma miatt, hogy állapotja szégyent hozhat rá, a vadonba szökött. Az erdőben Venus és Diana Cupido keresése közben találják meg Chrysogoneét, aki – úgy, ahogy megfogant – álmában egy leány ikerpárnak ad életet. Az istennők megosztoznak a csecsemőkön, Diana Belpheobének kereszteli az egyiket, és magával viszi, hogy tiszta és szűzies életre nevelje, Venus Amorettának nevezi el a másikat, és Adonisz kertjébe küldi. Itt az élet minden formája megtalálható. A lelkek a Káosz gödrében testet öltenek, és egy kapun keresztül a Földre távoznak. Ha idejük lejárt ezen a világon, egy másik ajtón visszatérnek, levetik testüket, és egy bizonyos idő után reinkarnálódnak. A kert egyetlen ellensége az Idő. Mint említettem, a szűzsé számára nem túl fontos epizód ez, ám az olvasó számára mégsem unalmas. Például itt fedezhető fel legeggyértelműbben Spenser forrásainak diverzitása. Homérosztól Chaucerig szinte mindenből merít: a Rózsaregényből, a görög–római mítoszkincsből, és a bibliai Éden allúziói is erősek. Ám Adonisz kertje mégsem a keresztény teológián alapszik. Sokkal markánsabb benne a platonista, neoplatonista hagyomány, melynek központi kérdése a forma

és az anyag viszonya, a lélek újjászületése új testben és az élet ciklikus körforgása. A reinkarnáció természetesen ellenkezett a korabeli keresztény teológiával, de Adonisz kertje nem is annyira e keresztényellenes meggyőződés szószólója, mind inkább l'art pour l'art alkotás, az önmagáért való szép monumentuma. Adonisz kertjének különlegessége a modorosságtól és szerepektől mentes egészséges szexualitás. Hiszen itt „each paramour his leman (= lover) knowes, / Each bird his mate, ne any does envie / Their goodly meriment, and gay felicite (III. VI. 41.)” A kert lakói erényesek, de itt nyoma sincs a steril önmegtartóztatásnak: mindenki megtalálja párját, és él vele boldogságban, mely egyáltalán nem elítélendő, hiszen ez forgatja tovább az élet kerekét, és nem ébreszt féltékenységet vagy bűnös vágyat. Érdemes *A Tündérrálynő* két kertepizódját összevetni, hisz látszólagos hasonlóságuk mögött egy lényeges eltérésre is fel kell figyelnünk. Mindkét hely rendkívül szép, rendkívül vonzó, mindkettőt a szerelem élteti, ám míg az egyik megvetendő, addig a másikról csupa jót olvashatunk. Mi lehet ennek az oka? A válasz a természet és a művészet viszonyában és arányában keresendő. A Gyönyörűség Lugasa hiába pompás, nem valóságos, benne minden művi: „A place pickt out by choice of best alive, / That natures worke by art can imitate: (II. XII. 42.)” Adonisz kertje ezzel szemben a természet teljességének a megjelenítője, mentes mindentől, ami ál: „In that same Gardin all the goodly flowres, / Wherewith dame Nature doth her beautifie, / And decks the girlonds of her paramoures, / Are fetcht:” (III. VI. 30.), s a természetes tökéletességet hangsúlyozza: Ne needs there Gardiner to set, or sow, / To plant or prune: for of their owne accord / All things, as they created were, doe grow” (III. VI. 34.). Spenser nem propagandaműnek szánta alkotását, s *A Tündérrálynő* nem is az. Ám a hithű protestáns alkotó nem tagadta meg önmagát, s belecsempészte románcába a képekről, bálványokról, művészetről alkotott nézeteit.

Láthattuk tehát, hogy a reneszánsz kedveli a kerteket, a szövegek bőven szolgáltatnak példát ennek bizonyítására. A vizsgált szövegbázis ugyan nem teljes, hiszen nem az egész reneszánsz kori európai hagyományt, csupán angol és magyar szövegeket vettük alapul, vagyis a 16. századi ismert és belakott világ két ellentétes pontjáról szemezgettünk, melyek közt direkt kapcsolat ritkán jött létre.¹² Ám mindennek ellenére a kert irodalmi jelentésrétegei igen hasonlóak: lehet a szerelmesek találkozóhelye, a jókedv, a móka felszabadítója, létezhet makrokozmoszként mint az ország és mikrokozmoszként mint az emberi test megjelenítője.

¹² A reneszánsz és koraújkori angol–magyar hatásokról lásd: GÖMÖRI GYÖRGY: *Angol–magyar kapcsolatok a 16–17. században*. Budapest, 1989.

Sárossy István

Emmauszi úton

Jó volt sietve együtt menetelni
göröngyök közt az emmauszi úton,
nyitott szívvel és nyitott tenyérrel,
nehogy áldásod a földre hulljon,
apró pórusokban tűnjön el a lényeg,
mintha fáklós árnyak mégse szeretnének,
megmutatni mindent,
csupán azt a morzsát,
az apró kenyérmagot,
az asztalra hintett
vágyat és ereklyét,
ahogy feltekintett
csillagszín szemekkel,
borzongott a harmat, hogy megjuhászodjon,
hit-husángok álltak egyre izmosabban,
csak egy lány fuvallat intése suhant el
fölöttünk a csöndben, és alattunk halkán
megmozdult a föld az emmauszi úton.

Voltál, s leszel

Voltál, s leszel,
hajadból illat énekel,
lézersugár a pillantás,
mely áthatol kétely-hegyen,
miközben torkod véresen
hörög és álmaid
éles-kegyetlen
marcangolják a szebb jövőt,
ne hidd, hogy megtalálsz őt,
a Grál rég elveszett,
morzsán taposnak
lépteid, kihűlt a jég,
és mégis menni kell,
és újra hinni kell
a támadó tavaszt,
mely zöld festékekkel
mindent megragaszt,
méz voltál, láng leszel,
s hajadból illat énekel.

Szűk Balázs

A bálna kabátja

A tenger olyan nyugodt volt, mint a róna a nyári alföldön.

A víz alatt szivacstelepek hajladoztak, s fehéren szikrázó tojások feküdtek a forró homokban, hogy belőlük fürge fekete teknősök bújjanak elő. Fecskék és lepkék köröztek boldogan az emberlakta sziget felett, ahol végtelen színű rózsák nyíltak.

Csak a bálna volt szomorú, mert nem volt gyönyörű kabátja, hogy a legszebb lehessen minden állatok között. Hiába kefélté fésűformájú „fogait”, hófehér szépségéhez csak egyetlen dolog hiányzott: egy fekete kabát, amilyen csak a királyoknak van. Elhatározta tehát, hogy az embertől kér ilyen ruhát, hisz ők mindig ilyenekben illegették magukat az estéli tengerparton.

Lassan feltornázta magát a sok-sok lépcsőn, de nagyon kimerült, és senki emberfiát nem látott a közelben. Már-már visszafordult volna bánatában, amikor egy bográcsot pillantott meg a domboldalon, ami alatt vidám tűz lobogott. Benne piros kanál. Tokaszalonna illatát hozta a szél, s nem hitt a szemének, de a fortyogó bogrács mellett, tányérok társaságában ott volt az a kabát, amiről napok óta álmodott.

Az emberek távolban tekéztek, nem is vették észre a hivatlan vendéget, s így lassan közelebb húzódkhatott a tűzhöz. De jaj, izgalomban felborította a bográcsot, s az összes leves a földre folyt. Rohantak is az emberek evezőlapátot, szigonyt ragadva, hogy agyonverjék a betolakodót. De egy kisleány eljött, és azt mondta, hogy ez az állat nem akart rosszat, mert szomorúak a szemei, biztosan csak valamit keres. De ekkor már késő volt, mert lesújtott az egyik evezőlapát, és felsebezte a bálna hátát. Kiserkent a vér a bőrön, s könny szökött a bálna és a kisleány szemébe. A fiú odarohant a füstölgő hamuhoz, a felborult bogrács mellől felkapta a sértetlen kabátot, s a nagy vérző testre terítette, hogy megvédje az állatot a további ütlegektől. Mindenki mozdulatlanul állt.

A bálna lassan a vízbe ereszkedett, s farkával integetve eltávolodott a szigettől. Csend és nyugalom vette körül, az otthona. Szemei vidáman csillogtak, már nem is annyira a kabát miatt – valami másért. A kisleány pedig örült, hogy lelt egy barátot, aki majd egyszer visszajön érte.

Hatalmas szökőkút lövellt az ég felé, s a halászok megértették, hogy a föld legszebb állata tett náluk imént királyi látogatást.

A páncél fénye

Nehéz álom kísértette mostanában. Napok óta mindig ugyanaz. Még most is érzi a súlyait, az iszonyú terhet, hogy jaj, bele kell szakadni, meg kell roppanni, amikor a tükörfolyosókon, káprázatos termeken kell egyedül haladnia, s csak a maga óriás arcát, a maga hatalmas kezeit látja szüntelen. Kiáltana mindig, hogy jöjjön már valaki, nevetesse meg, mondjon ilyen szavakat: „Édes gyermekem, pihenj már, sok lesz az a kávé, az álom nem lesz így szabadítód, tisztítód, lelked könnyörületes radírja.” De ilyenkor a vaksötétben, az álom legmélyén kibotorkál a hideg folyosóra, érzi a jeges kő szűrásait, s a felkapcsolt villany fénye szinte pofon vágja. S a tükörben nincs feje. Nem! – ez rettenetes. De a tükör belsejében, egy ágyon ül, magára húzza a takarót, s merev szemmel várja a hajnalt. Miért van itt, mit akar tőle a hajnal? – gondolja a tükör mélyébe szorítva már napok óta. Igen, igen! – ez is Ő maga. Ő maga. Örökké így!

Anyja kelti simogatva. Talán ezzel az érintéssel kezdődik a nappal. Bár a folyosó hideg, mégsem szúr, mint az álomban, s halkan duruzsol a teavíz. Ez az otthon, a sok apró kis melegség, a sok kis apró buborék az angyaloktól. „Kérsz vajas kenyeret? – kérdezi szüleje, s úgy érzi hangjával újból megcirógatná, de most már jobban; meleg kora tavaszi szellőként e hosszú télben.

A tükörhöz lép, s ott van benne már az arca. Hogy is tűnhetett volna el, nem lehet menekülni, minden nap vértbe kell öltözni, mintha nagy tétű csatába indulna holtomiglan.

„Fiam, fényezd a páncéled, mint egy tükör vakítsa a gonosz lelkűeket, s gyűjtse a fényt a zavarodottaknak, kóborlóknak” – anyja kimondatlan útravalóját hordozza minden reggel, vajas kenyere és a piros alma mellé.

Bozók Ferenc

Spleen

Görbül a szája a nyárnak,
szurkos az út, buborékol,
szertefolyik. Puha nyúlvány.
Túlcsorog önmaga partján.
Óvjanak engem a naptól
hagyma-szerű puha héjak,
s csille vigyen le magamba,
pinchehideg puha gyászba.

Aranyhal

Akváriumodba tegyél bele engem,
s így, élve legyek ma a polcodon ékszer,
lágyan lebegő, puha, néma szobád
lassú, fura hajnali dísze, aranyhal,
és tégla-alakzat üvegfa védjen,
s lassulj ide végre, tapaszd a füled rám,
s halld meg a csendem!

Rimbaud levele Mallarméhoz

Reccsen a barna spaletta az éjben.
Rézkeretes falikép, falióra
és rokokó kanapé, lila csillár,
éjjeli - nappali hűvös ebédlő,
éjjeli - nappali néma szorongás.
Tárd ki az ablakod éjre, viharra,
jőjj ki velem, koravén szobaköltő,
fürd bele arcod a szélbe, te árnyék.

Irodalom

Mert valamit, valahonnan alulról
kellene most kiemelnem, ügyelve,
úgy, hogy a ránehezült kacsatoknak
színre, alakra maradnia kéne.
Senki ne lássa hogy összekutyultam,
s vérbe tocsognak a felszíni dolgok,
mert remegő, matató sebesült kéz
túrta a rendszerezett anyagot.

Koncz Teréz

Oly bús kesergő

Vajon mi történik fenn a mennyországban,
hogy Istenünk ma közülünk igényelt
hirtelen ennyi sportolót?

Lenéz, rámutat szomorúan
aki fut, nem érti, *nem most akarja*
sikolt és ledermed, odarohan,
segíteni már nem tud rajta.

Így jön ez el – csak megyünk a sorban.
Hol szitkozódva, őrlődve kínban,
hol vigyorogva, mint a mézeskenyér
virít a szájban, ha enni tér.

Ha valaki előttünk, mögöttünk kiszédül,
vagy nevetünk, vagy kezünk összetesszük,
s masírozunk tovább – rendületlenül.
Öntudatlanul.

Keskeny pallón szembehunyva,
virágvölgyben fogvacogva,
“Fogam kitört, úgy szorítja
állkapcsom, e bűnös, ronda”
“Fog vagy nem fog – élni jó,
nézz az égre, hull a hó,
mindjárt itt a Télapó, halihó, csattanó”
Csattan ő.

Csatt! A nő mögöttem nem bírta tovább,
elszáradtál, vadvirág.

Jobbra képek, illatok,
szépen legyőzzük a hányingerünket
balra halál, nagyon közel van.
Nem ijesztgetem a keselyűket.
Néha a fülembé szép zenét vezetnek,
néha a te szádba csepegnek jó ízek.

De ha egyszer engem is
 meglát Isten keze,
 ki tudja, előtte szólhatok-e
 annak, kit a sorban kapcsoltnak tekintek,
 S mit mondani kezdtem, befejezhe...

...

2005. 01. 29.

Karácsonyi játék

Forog a lemez, forog a szoknya,
 forog a világ, ritmusra ropja,
szemed tüzénél megvakulok,
semmi vagyok, de lábam ring a
 szív ütemére – drága inga –
 szemem kés – megriad a vad rida,
 csiga vagyok én itt, bűgőcsiga.

Ó, hát miféle játék vagyok én,

kinek fején az ég egyet csavar,
 s pörögni kezd, fénylik, csillog, zenél,
 s csikizve nagyszemű pistike szemét,
 magába néz, s ott örök tengelyt remél?!
 Tíz másodperc is eltelt – nem él.

A forgás megszakad, eltanyál a
 büszkeség, ahogy fénylik a nyála,
 ha egy csiga mit sem sejtve
 rálép egy szép, vékony borotvára ...

Nem bűg már, csak bőg szegény
 könnye csorog a szoknyára,
 S ésszel a lény fel nem fogja,
 összerakni sehogyse tudja,
 hogy hogyan lehet, hogy mégis
 mégis nem minden a gőg ...
 S van pistike, aki inkább
 villanyvonattal játszik szívesen ...?!

2005. 12. 18. vasárnap

Szakolczay Lajos

Sorsmetaforák

Kurucz István András tárlata a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumban

Kurucz István Andrásnak, mikor ecsetet fogott a kezébe, az édesapa, Kurucz D. István Alföld-élményével is meg kellett küzdenie. Az apa festményein a tájban „elfekvő”, Isten szabad ege alatt megnyugvó tanya, noha szépnek mutatkozott, az ég terhétől volt összenyomva. A horizontot alig lehet látni, csupán a hatalmas lég egyidejűleg természeti és mítoszi *súlyoktól* terhes valóságát. Ahogyan ráterpeszkedik – ritkán kék egével, inkább sötét viharfelhőivel – az esőtől szomjas földre. A belátható, valamiképp a szabadság illúziójával is kecsegtető *tágasság* – Petőfi merített erőt ebből a vége nincs végtelenségből – természetesen csak illúzió volt, hiszen a vágykép a saját bensőből indult ki, nem a világvégi síkság, a sokszor megénekelt róna természeti adottságaiból.

Kurucz István András, a középgeneráció jelese – jóllehet szinte mindig ünnepi pillanatot mímelve, szinte lábujjhegyen közeledik hozzá – már másféle Alföldet lát: drámaibbat, szakadozottabbat. Neki a Hortobágy, hogy csak az egyik legjellegzetesebb alföldi pusztát vegyük, nemcsak idilli terep – a kilenclyukú híd alatt átfúvó „csengős” szél és a békésen poroszkáló nyáj kivetítője-hordozója –, hanem az életjelképként is borzalmas *karám*, vagyis a fogság mint *lefokozott lét* szimbóluma is. Terhes, mert önmagában ugyancsak drámaként értékelhető örökség.

És az egymásnak feszülő szikrázó homlokok és bivalyszarvak sem valaminő klasszikus műveltségélményből vagy irodalmi alkotásból ide emelt – az időtlenség báját – visszhangzó rekvizitumok, sokkal inkább a tapasztalati valóság kikezdetlen, emblematisz sarokkövei. Amelyeknek átszellemítésével – ez Kurucz István András művészetének leglényegesebb vonása – elérhető az az állat-ember maszkját sem lebecsülő, sőt szolgálatába állító *teljesség*, amely egyszerre sors és érzelem, a természettel és saját magunk rémképével megküzdő viadal, ugyanakkor egy kissé a zord világ történéseinek, szokásainak leképezése is. Összefoglalva: mítoszi rendszer.

Mennyire igaza volt Balázs Sándornak, amikor azt írta, hogy a festőművész vásznain középpontba kerülő bivaly „nem valamiféle kultúrközhely, nem a »fél-ifjú, félig-bika szörny« vagy Zeusz-alkalmás, hanem olyan konkrét erő, sajátosság, érzelmi-gondolati összesség, amit a maga valóságában csak az Alföldön élő ember tapasztalhat meg. Nem lehet véletlen, hogy éppen a bika, az éjszaka és a sötétség jelképe, a kozmikus rend megtestesítője, a szabadság szimbolikus állata szervezi

Kurucz István művészetét.” Persze, tehetjük hozzá, a szarvasmarha hímje a maga zord erőszakosságával a termékenység apostola is, sőt – megannyi Picasso- és Dali-litográfia a bizonyosság rá – az arénabeli férfias küzdés (többnyire bukásra kárhoztatott) állatszereplője, a vér alanya. Sorsában, ha nehezen hihető is, a torrea-dor saját sorsát – a mártír léttel való kacérkodását – éli meg.

Amíg Kurucz István András ezekhez az érzelmi gócotak sem letagadó sors-toposzokhoz eljutott – ne feledjük, hogy vörösben izzó, remek portréjában (*Ember pipával* [1995]) ott a picassói szenvedés és derű, ha nem maga a Mester, élet-credója –, addig számtalan kísérlettel finomította látását. A „vadakat” idéző expresszív ecsetforgatása, gyakran harsány (vörös, kék, zöld) színekkel, bármi-lyen furcsa, nyomokban magán hordja a Tóth Menyhért-i kozmikus földéhséget, ám kertje az új festőiség zabolátlanságával alakul. A virágbomlás nála is az érzé-kek eldorádója. A *Délben* arannyal átítatott, a fák között háttérként meghúzó-dó fénysvataga maga a Paradicsom. Alakok nem szerepelnek a festményein, jóllehet karakterteremtő képességével szinte a táj részeként szervesülhetnének a kompo-zícióba, helyettük organikus motívumok, néven nevezve, a zöld aljnövényzetből – forma szerint is – gölemként kinövő fekete-vörös *Fák* töltik ki a kép síkját. Eb-ben az artisztikus *időtlenységben* nem terem meg a dráma – talán ekkor nem is ez volt a cél –, a magába fojtott érzéki virágzás mint egyfajta fölszabadultságérzet határozza meg a kompozíciót.

Nem sokkal később az ecsetírás kalligráfiájával tömörítő Sámán-rajzok (kí-nai tus, rizspapír) már tovább viszik a nagy hatású festmények – a *Karámtól* (1990) és a *Bálvány I.*-től (1990) a *Bálvány II.*-ig (1993), az *Éjszakáig* (1994) és a *Minotauruszig* (1994) jó pár van belőlük – a színekből feketére fordított, a foltok-ból álló rajzhálóban az arc (később állatarc) karakterteremtő varázslatát. Kurucz akár nonfiguratív, a japán ecsetrajzhoz közel álló, illuzórikus gesztuskertet for-máz – amelyben egyetlen ecsetnyom is jelentheti a kompozíció egészét (*Ecsetrajz I–IX.* [1995–2003]) –, akár szembe néző állatfejeket (arcai döbbenetesek) tesz megbocsátó gesztussal kiszolgáltatottságban, ám „örömben” is leledző szenvedés-faktorokká (*Tanulmány az Őrzőkhöz I–IX.* [1999]), ugyanaz a kereső élmény moz-gatja: lehet-e a pszichikum (az „állat-ember” igazság) mélyére látni rajzi eszközök-kel? Expresszív, az egymásra kopírozástól sem idegenkedő *Táltos I–II.*-je (1997) és a szembenéző állat szuggesztív tekintetét megragadó másik tusrajza (*Tanulmány az Őrzőkhöz III.* [1999]) a bizonyosság rá, lehet. Egészen bravúros a távolodó állat-figurát (szürke marhát?) leheletnyi kontúrjaiban megragadó *Hortobágyi anziksz* (2005) című grafikája is.

Kisméretű tojástempera-falemez arcképei, amelyekből többször és több helyütt (legutolsó alkalommal Hódmezővásárhelyen, az Alföldi Galériában) *Alföldi ikon* címmel kisebb-nagyobb sorozat volt látható, nem szépségükkel tüntetnek – ezzel

szinte Tóth Menyhért falusi arcainak rokonai –, hanem némelykor állatarcot is formázó karaktervonásaikkal. A festményen szereplő figurák nagy része nem modell, sokkal inkább a bensőben fölhalmozott, a mítoszi sokértelműséget az arcon is megmutató kutakodás nyomán ábrázoltatott. Aki a *Csillagemberben* nem fedezi föl, minthogy egy-egy arc karakterei egymásba átáramolhatnak, a már említett *Ember pipával* – amaz kék, emez vörös – tulajdonságkereső lényegét: a picassói barbárság expresszív ecsetkezeléssel csak még jobban kiemelt, akár jellemtanulmányként is fölfogható *jóságát*, annak minden bizonytalanságot mond Kurucz István András festészete.

A dunaszerdahelyi kiállítás – valójában az életmű kisebb, ám azért hatvanhat alkotást számláló mustrája – arra kiváltképpen jó, hogy korszakok láncolatában láthassuk a fejlődés(?), a pasztellszínek eluralkodásában (is) megnyilatkozó, mélyebb-általánosabbá váló gondolkodás fokozatait. A festőművész tájba zárt kazettái és ikonjai emlékezetmegőrző gesztussal idézik föl egy kopár, sivár, csakhogy nem ellehetetlenülő világ (a kihálásra ítélt paraszti életforma megannyi, századokig kincset nyújtó, de most agonizáló) hagyományát. Ehhez az *ünnepélyesen* megrendítő, szenvedéstablókban sem szűkölködő vonuláshoz kellenek a gyakran állatmaszkban megjelenő – a táj nyomorúságát és kifosztottságát szemük villámolásában is tükröző *élet-eleven* alakok.

Mert a nagyméretű *Őrzők* (2001) szarvasmarha-figurái – szarvuk a jelent nagyon is égető felkiáltójel – valójában a semmiben, a *semmi országútján* ballagnak. *Közösségükben* – minthogy a gulya vonulására rávetül az ember sziszifuszi, a *lét-homály* elleni harca is – lehetetlen nem fölfedezni azokat a vonásokat, amelyek nélkül az ember-állat alakban szimbolizálódó, *késleltetett* küzdelem csupán játék marad. Könnyűség a kompozíció szerint is kozmikus értékek (I, 2004) felé való tájékozódással szemben.

Sok egyéb mellett a tárlat nívumát az állat jellemrajzokat egybefogó *Járom* című sorozat jelenti. Bár a megejtően szelíd *Borjúnak* (1999) is megvan a varázsa – a festőművész azt is képes érzékeltetni, hogy a születésünkkel már ránk ragadt iga *levethetetlen* –, a koronás főt bújtató *Járom III.* (2007), s nem utolsósorban a kétalakos, minden kiszolgáltatottság ellenére is sugárzó *Járom I.* (2005) Kurucz István András legjobb teljesítményei közé tartozik. Sorsmetaforák egy olyan korban, amelyben a belenyugvás egyenlő az önfeladással, a halállal.

Szakolczay Lajos

Értékközvetítés

Mesterek III. a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségében

A korábbi, szintén a Mestereket ünneplő kiállításokhoz képest a friss tárlat újdonsággal szolgál. A festők mellett szerencsére sorompóba léptek – mert köztük is megannyi *mester* található – a szobrászok is. Ám evvel a gesztusnál több, az *anyag* értékét ugyancsak rangján kezelő figyelmességgel, nemcsak a tér vált belakottá, hanem színesedett a műfajok palettája is. Kép és szobor, jóllehet más-más módon, a kifejezőerőnek azt a totalitásra törő *aktivitását* vetíti elénk – a *forrongó* jelenben is múltidéző gesztussal és föltehetően jövőre irányuló cselekedettel –, amely nélkül nincsen komoly művészet.

Hat festőművész, három szobrász- és egy üvegművész – mindegyikük mestere a szakmájának, mellesleg nemzedékek nevelője – arra szövetkezett, hogy megmutassák: a különböző karakterek, az egymástól elütő gondolkodásmódok mennyire *összecsengenek* akkor, ha nem az irányzatokhoz való tartozás, a technikai-formai kivitelezés, a fölhasznált motívumkincs stb. adja a műalkotás értékét, hanem a művekben megvalósított – a világot esszenciaként magában foglaló – *énkép*. Az énkép mint filozófia, mint megszenvedett tudás, mint a magáন্দolgokat (természetesen az esztétikum által) egyetemessé avató „érzelemtényező”. S ez utóbbiba – hogy csak a két egymástól legtávolabbi sarkot említsem – a reneszánsz lagúnáján hajózó művész (Kádár János Miklós) egy kissé biblikus sóhaja éppúgy belefér, mint a Kassák Lajos-i forma (végső soron világgép) következetes szigorát egy benső, ám ugyanolyan tiszta síkra átmentő gondolkodó (Fajó János).

A *Mesterek III.* című tárlat attól különös, hogy az alak elsőbbségét hangsúlyozó szép formalelemények (melyet Vigh Tamás kisplasztikáinak kubisztikus tömörségű „hevélete” s mozgásirányok illúzióját keltő expresszív térfoglalása testesít meg) éppúgy szemlére kerülnek, mint a szépséget ugyancsak nem elvető, nonfiguratív formavívmányok (Józsa Bálint hajlított, csavart, hegesztett krómacél – lemez és rúd – szobrainak „levegős” palástja épp a tükröződő fény-árnyék csillogásában él). S ez utóbbi vonulathoz tartoznak, már ami az absztrakt forma szépségét illeti, Bohus Zoltán szakrális körrökkel érintkező, a (ragasztott?) rétegek sugárzásával új és új fénycsíkot teremtő, illetve elnyelő üvegszobrai is (*Ajtók*).

S ha a korábban a kő-idol faragásában kedvét lelő Nagy Sándor mostani, egy kissé fehérrel festett faszobrai – a *Fából született I–III.* (2008) időtlen, archaikusan modern alakjai valójában teremtéshimnuszok – kötődnek is valamennyire a Vigh Tamás-plasztikákhoz (figuralitásuk révén minden bizonnyal s népköltészeti ihletettséjük révén is

közel állnak például az *Egy ballada alakjához*), modernségük más, mint amazoké. Vigh kis méretük ellenére is súlyos, tömör szobrai stabilitásuk és testpalástjuk révén a tömeg térbeli helyét hangsúlyozzák – a nonfiguratív *Sietve emel* szinte mértani(!) formákból álló konstrukciója egy „darabos”, organikus elemmel válik teljessé –, míg Nagy „az aszszony-öl” megnyújtott formáiban is a termékenység utáni ősz, a fáradt reménytelenség tükröződik. (Elnagyolt fejeik között, bár mindketten az általánosítás hívei, ugyancsak különbség van: az előbbi művész gesztusértékű érzelmet – jóllehet semmi irányított részletezés – ültet a neves és névtelen figurák arcára, ellenben kortársa, akárha kopjafát faragna, a függélyes – hajlíthatatlan – testre ültetett „oszlopfővel” szinte az eget kívánja alátámasztani.)

A szép jegyében absztrahálódott *világegész* szétbontása és újbóli összerakása a krómaccél szerelmesének tekinthető Józsa Bálintot és a konstruktív üvegszobrászatot a hol csökkenő, hol növekvő fénykavernák térélményigézetében művelő Bohus Zoltánt jellemzi. Az „S”-szerű megcsavarással hol lyukassá, hol fedetté váló kompozíció (*Match point*) és az Isten labdájának a „szeletelő-gép” általi szétbontását mérnöki pontossággal megmutató, a visszatükröződésekben a fény útját csaknem plasztikai elemmé tevő acélszobor (*Kozmikus tér*), valamint a kékeszöld héjszerkezetével a homorú és a domború organikus természetélményét valaminő „mezei katedrálisként” megjelenítő hajlék (*Déli szél*) és a már említett, a bibliai jelképtár (*kapu*) *szimbólumával* élő, ám a térélmény szerint önmagába (testmagába) befelé ázó, rétegenként méretében egyre kisebbedő, ugyanakkor sötétülő alagút (*Ajtók*) ugyanakkor a létélménynek a visszatükrözőői. Józsa is és Bohus is – az egyik dinamikus, a másik rejtegetten – úgy faggatja az *anyag* látványon messze túlmutató, a konzekvens építkezésben az erők egyensúlyát biztosító szerkezetét – végső soron titkait –, hogy mindkettejük eszközrendszerében ott a pszichológiailag jól megokolt, a vágyak beteljesülését inspiráló „ kozmikus éhség”.

Festőművészeink, nem újdonság, sincsenek híján a többrétegű élményt korvalósággá emelő, a személyességen túl bizonyos (valós vagy képzelt) történelmi-társadalmi kataklizmát is a képépítés szolgálatába állító alkotásmódnak. Ennek drámai érezettsége – szinte hallik a *Törések* hangja – Fóth Ernő festményein a legfeltűnőbb, és még a konstruktív szintéglákat (négyzeteket) átszelő szalagok (látványnak sem utolsó érzelemspirálok) dinamikus elrendezésében kedvét lelő Nemcsics Antal is emlékeztet (legalább is képcímeiben: *A múlt, A jövő, A jelen*) az idő és a sors ilyesfajta jelenlétére. Fóth fölhasítja a felszínt, vereségeit csaknem földtörténeti korokra (de '56 sincs elfelejtve) visszavezetve, Nemcsics több áttételen keresztül azt a mértanilag fölparcellázott síkot bontja és mozgatja meg, amelynek – a színérintkezések folytán haloványuló s mélyülő intenzitással – érzelmi vonzalmai is vannak. A földszagú, az ütköző részeket a tépés és szakítás – a *megtartó* bomlás – drámai pillanatában megjelenítő *Rög és kő* (Fóth), eloldoztatván

„helyi kötődésétől”, csaknem szakralizálódik. S ez a folyamat, csak csendesebben, visszafogottabban, *A jelen* című festményen (Nemcsics) szintén végigkövethető.

Kántor Lajos egyik konstruktív alapélményű és szerkezetű festményén (*Áthatások I.*) a két osztatú sík „történelmi” – egy függélyesen rendezett gépi (?) világ és a foltos mező ellenére is attraktív motívum (vörös kontúrú négyzetben Szent András keresztje) – szemben állnak egymással. Másik vásznán (*Pszichogén formák – Agónia*) viszont ez a rend megbomlik, és a lírai absztrakt látomásos – amőbaszerű – véglényekkel (félelem-toposzokkal) jelzi a haláltusa könyörtelenségét. Érdekes, hogy Kádár János Miklós fotóalapú festményei (*Gondoliere; Angyal szállt le...; Az elfeledett barát*) a múltból merített szépre – egy laguna melletti palota (Velece) téglafalára, egy érdekes nézőpontú katedrálisra s egy archaikus képtárgyra – miként vetítik rá festett figura (gondolás, hívívő angyal) formájában a ma is a reneszánszból táplálkozó érzületet. Az éden utáni nosztalgia egyedül a „talált” portré szűkszavú véglegességében nem fedezhető föl, s a néző itt nem az artisztikus látványszépségek foglya lesz, hanem a szerzetesi magány képében megjelenő, árnyékvilágból való *kivonulás*.

A festmények faktúráját és jelkombinációinak (szimbólumvilágának) példaszzerű következetességét tekintve alighanem Bartl József művei a legizgalmasabbak. A jól előkészített, eltolt négyzetrácsokkal, a *fehér* plasztikus mélységét involváló kazettákkal teletűzdelt – egyszerűségében is hullámzó – felület egyetlen fókuszba állított motívum révén is megrendítő (*Kék ék*), de ha a művész mítoszi gazdagsággal telíti, előttünk az a – gyakran a népi tárgyakra és hitvilágra, valamint a Bibliára is utaló – jelképrendszer, amely a stilizáció révén szinte térbeli alakzatokat közvetít (*Két jel és kereszt*). Ugyanez jellemzi a *Színes kereszt* című kompozíciót is, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi időben jól megszokott fehér háttér helyett horizontális plasztikai vonalak feketéje fogja közre a két függélyes, motívumokat kiemelő fehér téglalapot.

Rend, rendezettség és a sík felületet *égető* színek – a vörös, a kék, a viola s az érzelmi tektonikával egymáshoz tapasztott szintömbök illeszkedését, illetve nagy kontúron belüli lezárását biztosító kis fehér (*Négyforma I.; Sík osztás I.*) – a geometrikus hagyományt a filozófiával telített énkép (gondolkodói tágasság) hűvös izgalmaival vegyítik. Fajó János reduktív hajlamával nemcsak visszavesz a nála is nagy áttételekkel alapnak mondható természet kozmikus – forma- és színvilágában is kimeríthetetlen – gazdagságából, hanem (paradox) új konstellációkat létrehozva értéket is teremt. Ez a látást érzelm-faktorra „mértanizált” sokszínűség épp a legegyszerűbb *lázadásban* realizálódik, mikor is nem (nemcsak) különbözőségük révén állnak egymással szemben – osztás szerint: diagonális ellentétben – a színek, hanem azonos karakterük folytán is (*Négyforma II.*) A „földterület” nyugalma itt valaminő benső megállapodottsággal harmonizál.

Ha a *Mesterek III.* című tárlat művei semmi másban nem azonosak, csupán az *érték közvetítésében*, már akkor is megérte a különböző karakterű művészeket összetobozni.

Bak Zsuzsa

hatezer és még négyezer

hatezer és még négyezer-ötszáz forintot
adhatnál gyerektartás címén
és add nekem azt a lemezt amin az a dal van
tudod amit akkor hallgattunk amikor
görögországba mentünk és a kis halászfaluban
szálltunk meg éjszakára ahol nem homokos volt
a tengerpart hanem fehér kövekkel borították be

pontosak és helyénvalóak a mondatok
az ellenérzésed és aggodalmaid
kipakolod a félelmeket ide az íróasztalra
felhalmozod magad és tornyosulsz
a matekfüzet és történelmi atlaszok között
az ujjad épp a normann terjeszkedésbe lóg
ne vegyél neki semmit karácsonyra
lemezjátszóra gyűjt

iszol egy kávét? tudom két cukorral
tejszínhab nélkül leülnék melléd de inkább
szemben foglalok helyet a te régi helyeden
és megpróbálok nem a szemedbe nézni
ez egyszer nem hagyom magam

hetek most a percek

hetek most a percek
tagadás hetek
illetlen melléütés egy éjjeli zongorán
törekvések bután és meggondolatlanul
mintha élnél hamisan
és konokul mintha szeretnél

magát szereti az ember így
megszokásból

Kutya meleg van

Kutya meleg van.
Málhás szamarakkal mögöttünk
port szipognak és kendőt lélegeznek nők.
Kulacsomból a vizet a tengerbe öntöm
ha odaérünk, megfürösztöm bőröm
mirhával és habbal.

A város csak agyam mélyén,
a koponyám tetején,
tutajom a part felé szalad
egy túlpakolt teve nyomán.

Biccentek felé s intek: menj csak!
Szaladj, magam utolérni, ha én nem tudom,
más sem. És verejtékezem,
sós vízzé válok, mielőtt megláthatnám
a tengert.

Mozgó szállásom most megáll.
És Ő nyugtomban üdvözöl: Isten hozott!
Isten hozott!- ennyit mond csak,
kezem a kezén ragad,
itt én, most csak én adhatok.

körbejártam a szobát

körbejártam a szobát
hogy szükség volt rám azt keresem
hogy nem volt felesleges
a veled töltött idő
hogy minden szerethető
és megnyugtató ami voltam
félig még itt kell lennem valahol

most kimondatlan vagyok
egy nemkívánt gondolat
köztem és magad közt
magad választottad

hajad szárán maradt
fanyar balzsamillat
szebben mint magad
habban megfürdeted

Az asztalnál szemközt szemedbe szökött

Az asztalnál szemközt szemedbe szökött
egy csöppnyi szeretet, újra hajlam rám
és a csendekre, figyellek.

Hallgatnám lopott idézetek harcát fejedben,
hogy mit mondj, és mit nem akarok hallani.
Már eltűnt, becsomagolta magát

a régi mi, még márciusban, azóta hallgat,
és kívülről figyeli változásunk. Mindent,
csak az igazat ne!

Rendre itt ér véget egy szerelem.

aztán egy párnát tett a feje alá

aztán egy párnát tett a feje alá
és még egy párnát magába nyomatott
mintásat és frissen húzott huzatosat
hogy jobban lássa a mellkas emelkedését
és összehúzódását magán fel-le

és akkor fáj a fájás helye
és a szíve mondjuk ki nyugodtan
és akkor kezébe vett egy pohár vizet
és nyakon öntötte magát a vízzel
mintha a nyakában lenne a szíve
mindenhol ott volt

Sz. Király Júlia

Gárdonyi Géza és Eger

Az Egri csillagok

Gárdonyi „kivonulása”, vidékre költözése egyfajta tudatosan felvállalt tiltakozás volt a fővárosi elembertelenedett étellel szemben, a millenniumi események, ünneplések képmutató világával szemben. Önként vállalt magánya tette lehetővé, hogy alkosson, hogy új témákat és kifejezésmódokat keressen mondanivalójához. Amikor Egerbe költözött, nem volt még igazán önálló, csak rá jellemző hangvétele, nem találta meg a neki leginkább megfelelő műfajt. Addig megjelent novellái, melyeknek sajátosan népi, idillikus hangvételére figyelt fel a kritika és a közvélemény, még nem voltak érettek, kiteljesedettek, regényei (*A lámpás, Álmodozó szerelem*) pedig csupán szárnypróbálgatások voltak. 1897-től tehát új életforma, új témák és új műfajok várták Gárdonyit Egerben. Gárdonyi József részletesen leírta művében, hogy hogyan is költözött Egerbe az író.¹ Mesélt Gárdonyi későbbi meséjéről Sors nénével kapcsolatban is, de ezek a megközelítések csak felületesen érintik az okokat. Az igazi indítékot nem tudhatjuk pontosan, pusztán csak feltevésekre hagyatkozhatunk, illetve az egri lét gyümölcssei alapján következtethetünk. Korábban megjelent, a költözését is taglaló művek leginkább a menekülést nevezték meg fő oknak.² Úgy gondolom, hogy ez csak felszínes magyarázat. A költözés után kezdődhetett a kiteljesedés, indulhatott a gazdaggá váló életpálya. Közelebb kerülünk az igazsághoz tehát, ha inkább úgy fogalmazunk, hogy Gárdonyi alkotóműhelyt keresett vidéken. Mivel mindvégig kíméletlen kritikusa volt önmagának, alighanem tisztában volt a jogos kritikák igazságtartalmával. Tudta, hogy változásra van szüksége, s azzal is tisztában volt, hogy ez Pesten nem fog megtörténni. Úgy érzem, hogy költözése nem annyira menekülés, mint inkább tudatos magatartás volt. Sokkal több volt benne az új iránti vágy, mit a régiék elhagyása. Elindult egy úton novelláival, tervei voltak a nagyepikával is, s ahogyan ő kezdett, s ami felé haladni szeretett volna, nem volt alkalmas alkotói közeg a főváros. Már ismert íróként érkezett Gárdonyi következő állomáshelyére, de az itt töltött 25 év alakította őt egyéni hangú íróvá. Vidéki magányában talált rá azokra a témákra, amelyekben újat, mást tudott alkotni, kialakíthatta egyéni hangvételét, megoszthatta látásmódját. Világnézete, írói esztétikája itt és így teljesedhetett ki.

¹ GÁRDONYI JÓZSEF: *Az élő Gárdonyi*.

² Z. Szalai Sándor *Gárdonyi műhelyében* című műve hosszan elmélkedik a költözés okairól. Kényszerű emigrációnak nevezi a Pestről történt távozást, sőt még politikai okokat is felsorakoztat, melyek Gárdonyit a költözésre sarkallták.

Röviddel Egerbe költözése után foglalkoztatta őt egy nagyepikai mű megírásának gondolata. A közvetlen apropót az *Új Idők* című folyóirat pályázata adta, melyben történelmi tárgyú regényt kértek a pályázatra jelentkező alkotóktól. Gárdonyi belevágott a nagy munkába, de az írás megkezdése után rájött, hogy az iskolákban elsajátított történelmi tudás és az írásban szerzett tapasztalat nagyon kevés ehhez a vaskos műfajhoz. Félretette az *Egri csillagok* megírását, s hozzálátott egy új alapokon nyugvó történelmi regény műfaji sajátosságainak kidolgozásához. Ez a megfogalmazás első olvasásra túlságosan is erőltetettnek tűnhet, de Gárdonyi feljegyzéseit olvasva, indítékain gondolkodva valóban egy igen tudatos, átgondolt alkotómunka vehette kezdetét. Azt mondta: munkának furcsa, de olvasmányának nem.

Átnézve a halála utáni értékeléseket, úgy gondolom, hogy nem találták meg Gárdonyi Géza történelmi mondanivalóját. Nem vették figyelembe regényei megírásának indítékait, céljait, nem sikerült tisztázni legfőbb törekvéseit. A két világháború között *A láthatatlan ember* és az *Isten rabjai* című nagyregényeit emlegették, bár leginkább vallásos tartalmukat emelték ki. Az *Egri csillagok* című regényt elhallgatták. A hatvanas években – éppen az *Egri csillagokat* favorizálták. Persze ezt sem igazán jó indíttatásból. Tulajdonképpen felhasználták egy hősi-hazafias ideológia megerősítéséhez. Jó példa erre a regényből készült film mondanivalója is. Nagyszerűen táplált egy kultuszt, de vajmi keveset mutatott be a regény értékeiből. Másik két történelmi regényét pedig egyértelműen elhallgatták, talán éppen a két világháború közötti hibás értékelések miatt. Pedig a három történelmi regénye egy vonulatot képvisel. Ami az *Egri csillagokkal* elindult, az folytatódott a *Láthatatlan emberben* és teljesedett ki az *Isten rabjaiban*.

Mindhárom regényről elmondhatjuk, hogy véletlenszerűen bukkantak elő a témák, s valamennyi esetben Gárdonyit egy-egy személyiség indította könyve megírására. Hosszú időn keresztül gondolkodott főhősein, újra és újra elővette, igyekezett új szempontok szerint vizsgálni, más szemmel látni őket. Hagyta, hadd érlelődjének új témái. Ez történelemszemléletének egyik sarkalatos pontja. Remek érzékkel találta meg hőseit olyan korokban, amelyek regénybe kívánczok. Valamennyi történet elmélyült, a legtöbb esetben tudományos igényű kutatómunkát kívánt. Ez a kitartó kutatás, utánajárás, pontosság, korhűség a másik fontos mutatója Gárdonyi szemléletének. A harmadik pedig szereplőinek gondos kiválasztása, a személyiségek ábrázolása, megrajzolása, egyes esetekben kitalálása, megalkotása, megformálása, majd a hősök elhelyezése az adott történelmi korban. Ez volt – ha úgy tetszik – új elképzelésének harmadik pillére. Hőseit – ahogyan ő fogalmazott – ablaküvegül használta arra, hogy betekintést nyerjünk az adott kor történelmébe. Gárdonyi tudatos író volt. Az lebegett a szeme előtt, hogy hogyan tud ezekből az alkotó elemekből, gondosan összeválogatott, kidolgozott részletek-

ből egységes egészet: regényt alkotni. Történelmet akart írni úgy, hogy a múlt nem öncélú színpal. A regény lámpás, ami bevilágít az elmúlt századok sötétségébe.³

Az *Egri csillagok* ötlete természetesen a vár falai között született. S igazán az ezzel kapcsolatos kutató munka hozta meg a történelmi regények ötletét. A fiaival sétált, s a Bornemissza Gergelyről szóló beszélgetések inspirálták Gárdonyit arra, hogy kutatásokba fogjon. „Ekkor gondoltam rá, hogy ennek a Gergely deáknak életét meg kellene írnom regénynek.”⁴ Gárdonyi József szerint édesapja nagy kérdése az volt: „– Lehetne-e olyan regényt írni, amely nem színpalnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne: bevilágítana az elmúlt századok érdekes sötétségébe? Lehetne-e igazi történelmet írni regény alakjában?”⁵ Gárdonyi tehát fontosnak érezte, hogy a történelmet pontosan, igazán ábrázolja, számára ez nem csak háttér, hanem nagyon fontos része volt a cselekménynek. Regénnyé alakítani a történelmi eseményeket: ez volt számára az igazi cél. Azt szerette volna megfogalmazni, hogy milyen életet élt ez a csodálatos elme a tizenhatodik században. Mik inspirálták, hogyan vált ilyen nélkülözhetetlenné az egri ostrom folyamán. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Gárdonyi nem az ostromnak szeretett volna egy irodalmi emlékművet állítani, még csak nem is az foglalkoztatta, hogy az 1552-es helytállást ellentétbe állítsa a milleniumi színhúzó eszmékkel.

A regény „munkacíme” beszédes: *Bornemissza Gergely élete*.

A Gárdonyi hagyatékban megtalálhatók azok a művek, amelyeket Gárdonyi a regényeihez használt forrásként. Az *Egri csillagok* legfontosabb forrása Tinódi műve, *Az Eger vár viadaláról való ének* és annak *Summája* volt. A Régi Magyar Költők Tára harmadik kötete, melyet az író jegyzeteivel is ellátott, ma is a gyűjtemény igen fontos, értékes darabja. A históriás énekekben leírt eseményeket, azok sorrendjét is hűen követi az *Egri csillagok*. Ugyancsak fontos forrás Istvánffy Miklós: *Magyarország története 1490–1606.* című munkája, valamint a *Négyszáz magyar levél a 16. századból* című Szalay Ágoston által közölt, Pesten kiadott munka, de felhasználta még Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában* című fontos könyvét is. Gárdonyi tanulmányozta a kor történetét, olvasta Verancsics, Ortélius, Musztafa munkáit is, de járt a bécsi levéltárban, a konstantinápolyi szultánmúzeumban, valamint 1899. májusában személyesen részt vett a perzsa ünnepen. Az alapos kutatómunka végeredménye rendkívüli korhűség lett. Nem is csoda, hogy ennyire méltatták ezt a regény megjelenésekor. Sőt talán ennek köszönhető nagy részben az is, hogy még ma is inkább történelmi regénynek tekintik, s fontos forrásnak tartják a 16. századi magyar történelem megismeré-

³ GÁRDONYI JÓZSEF: *Az élő Gárdonyi*. Budapest, 1934. II. 15–19.

⁴ GÁRDONYI JÓZSEF, 1934. II. 15–19.

⁵ Uo.

séhez. Le kell azonban szögeznünk, hogy nem kérhetünk számon egy szépírótól történelmi hűséget még akkor sem, ha úgymond történelmi regényt írt. Az írónak elvitathatatlan joga, hogy a történelmet szabadon használja, saját ízlése szerint építse belőle műve háttérét. S az is nagyon fontos, hogy nem helyes pusztán azt kiemelni Gárdonyi regényével kapcsolatban, hogy hibátlan a történelmi háttér festése. Gárdonyi noha precízen festi le a történelmet, nem kerül az események elé, nem nyomja el a történéseket, szerves részévé válik hősei életének.

Az ostrom eseményeinek leírásában, mint már említettem hűen követi Tinódi históriás énekét. Közbevetésként érdemes megjegyezni, hogy Tinódi az ostrom végén érkezett Egerbe, még látta az elvonuló török csapatokat. Két hét alatt elkészült históriás énekével. Ő valóban első kézből értesült az eseményekről, a mai napig hiteles forrásnak tekintjük. (1554-ben megjelent Krónikája előszavában megírta, hogy sem pénzért, sem barátságból, sem más indokból hamisat soha nem írt.)

Gárdonyi történelmi regényeinek hősei nagyrészt élő történelmi személyiségek voltak. Számos legenda, klisé kötődött életükhöz. Ugyanakkor jelentősen befolyásolta Gárdonyit hősei ábrázolásában az is, hogy erős személyes szimpátiát érzett irántuk. Ez kissé megkötötte Gárdonyi kezét. Hősei magukon hordozták a hozzájuk fűződő, mindenki számára ismert, általánosan elfogadott személyiségjegyeket. Gárdonyi úgy készítette el jellemrajzukat, hogy tovább árnyalta ezeket a képeket, és bizonyos fokig aktualizálta szereplőinek viselkedését. Kutatómunkája kiterjedt hősei életének vizsgálatára is, a tudomására jutott ismereteket, történelmi tényeket beleszötte a jellemrajzokba. Nemcsak regényei főhőseit vizsgálta, hanem kutatása kiterjedt sok mellékszereplőre is. Sőt gyakran megvizsgálta azoknak az embereknek az élettörténetét, akik abban a korban éltek. Ezek az életrajzok jellemábrázolásához nyújthattak rendkívüli segítséget. Nehezebb dolga lehetett kitalált szereplőivel, de úgy sikerült ezek megfestése, hogy szervesen illeszkednek a történésekbe. Bizonyára a legtöbb kitalált szereplőt kutatásai során fellelt érdekes életpályák ihlették. Annnyira jól ötvözi a valóságot és a fantázia-szülte elemeket, hogy senkinek eszébe se jut firtatni az utóbbiak hitelességét.

Talán az *Egri csillagok* című regény írásakor lehetett a legnehezebb dolga, gondoljunk csak az egri hősök névsorára. Nem volt könnyű mozgatni ennyi szereplőt élete első nagyepikájának írásakor. Ebből adódóak jellemábrázolásbeli hibái, hiányosságai. Ezekről a hiányokról a későbbiekben ő maga így ír: „Szinte végig hiányoznak a két-három mondattal való ember fotografiák. Nem lehetne őket az utcán megismerni. Az ostromban forgók személyrajza teljesen hiányzik.”⁶ Kész jellemeket mozgat, szinte valamennyiük szerepeikre determináltak. Bátrak vagy

⁶ A Dobó István Vármúzeum Gárdonyi gyűjteménye. CÉDULÁK Leltári szám: 70.11.03

gyávák, okosak vagy buták, igazak vagy hazugok. Küldetésük vagy nemes vagy eleve bukásra ítélt. Karakter és viselkedés abszolút egyensúlyban, harmóniában áll, sőt ami talán még fontosabb, a regény folyamán nem is változik. Az a véleményem, hogy emiatt lett a regény a hazafias helytállás szimbóluma. Ezért lehettek hősei igazi példaképek. Megingathatatlanok, igazak, bátrak. Sorsuk életük első pillanatától kiszámítható, minden egyes cselekedetük aláhúzza hibátlan jellemüket. Gárdonyit Bornemisszában pont ezek a tulajdonságok ragadták meg, ezért fogott hozzá a regény megírásához. Hogy ezt a fantasztikus elmét, ezt a nagyszerű jellemű embert bemutassa.

Bornemissza Gergely már gyermekként is igazi kis hős. 1533-ban találkozunk először vele, amikor még soványka, barna fiú. Gárdonyi szerint ekkor még alig hét-esztendő. Az apja kovács volt Pécssett, s anyja Keresztesfalvára húzódott Gergelyvel és az apjával. Jó barátságban van Vicuskával, már ekkor érezni kettejük között a szoros köteléket. Természetes, egyszerű paraszti mentalitással védi a kislányt. A vérében van, mondhatni zsigerből hajtja végre nagyszerű szökését. Noha abszolút ösztönös a cselekedete, csakis valami hősiesség kerekedhet belőle. Már fiatal kora és szegény származása ellenére is benne van a csodálatos ígéret, hogy sok hőstett vár még rá. Gárdonyi keveset ír Gergely szigetvári tartózkodásáról. A merénylet utáni török fogság idején mindössze egy álomból értesülünk néhány fontos dologról. Megtudjuk, hogy latinul és törökül is kiválóan beszél, sokat tanul a fegyverekről, a puskaporról. Később azt is megtudjuk, hogy gyertyafénynél olvassa Horatiust. Török Bálint mondja róla: *„Ebből jeles ember lesz. Olyan az esze, mint a tűz.”* Megveti a hazugságot, mindig kész egyenesen cselekedni és beszélni. Ifjú korában *„a korához képest valóban érett ifjúnak látszott. Leányosan finom, barna arcán már a szakáll is pelyhezett. Csillogó fekete szeme csupa értelem és komolyság...”*⁷ Rendkívüli az a mód, ahogy Gárdonyi a fel nem kutatható részleteket ábrázolja. Természetesen kutatásai során sok olyan időszakra bukkant Gergely életében, amelyet nem ismerhetett meg, vagy amelyik megakasztotta a regényben írt folyamatot. Sokat mondó az a vándorút, melyet Török Bálint kiszabadításáért tesznek meg. Hogy ez miért is került a regénybe, erről maga az író így gondolkodik: *„Lehetetlen volt olyan életrajzot írnom, hogy az olvasók sírva tegyék le a kezükből. Ezen ügy segítettem, hogy az elejére fordítottam annak a nehéz sorsnak a képét, amely őt érte. Az olvasó a regény első felében megismeri a magyar rabok útját és a héttornyú börtönt, anélkül hogy csak sejtené is, hogy mindezt azért mondom el, hogy mikor a regény végére ér, gondolatban visszahelyezhesse az érdekes hőst a regény első felében rajzolt állapotokba. Furcsa munka ugye? Munkának furcsa, olvasmányának nem. Az olvasó csak a regény utolján veszi észre, mint a sorban menő ember, aki az*

⁷ GÁRDONYI GÉZA, 2000. 176.

út végén visszafordulva látja meg, a fák egységét, s visszafelé is elméláz a megtett út érdekességén.” Néhány utalást is beszúr arról, hogy milyen sors vár Gergelyre. Mindenképpen nagy írói bravúrnak tartom ezt a szerkezeti megoldást. Mind az események időrendi sorába, mind pedig a regény mondanivalójának megfogalmazásába remekül illeszkedik. Értesülünk a jövőről jelen időben úgy, hogy egy pillanatra sem törik meg az idill.

A regény egyik legkedvesebb alakja Cecey Éva, Vicuska. Ő nem létezett a valóságban, de alakja nélkül aligha lehetne a regény az, ami. A szerelmes fiatal lány, a nagyszerű anya, a férjét mindenben támogató feleség, aki, ha kell, még jelenlétét is letagadja. Gárdonyi nőideálja ez a kedves teremtés. Olyannyira összeforrt személye Gergőével, hogy nagyon sok Egerbe látogató érdeklődik sorsa felől, sőt többen keresik őt az egri hősök várban található névsorában. Ugyanígy keresik az áruló Hegedűs István nevét is. Ő létező személy volt, de mivel követelte az ostrompénzt, Dobó felakasztatta. Ugyancsak fontos szereplő Sárközi, a cigány, Gárdonyi nagyon ügyesen szötte az eseményekbe alakját. De a valóságban ő sem létezett. Érdekes a cselekmény szövése szempontjából, ahogy a létező személyeket szerepelteti a regényben. Nagyon szervesen, teljesen hitelesnek tűnően illeszkednek az események sorába az ostrom résztvevőinek korábbi találkozósa. A regény kezdetén már találkozik Bornemissza és Dobó, de tudjuk, hogy Gergely gyermekként még nem ismerte Dobó Istvánt.

Számos érdekességet vet még fel az, ha a ma ismert történelmi tényekkel, új kutatási eredményekkel összevetjük az *Egri csillagok* című regényt. De hangsúlyozom, ezek inkább csak érdekességek, semmiképpen nem minősíteni kívánom ezekkel Gárdonyi regényét. Az író történelmi ábrázolásával olyan közeget teremtett, amely ilyen irányú vizsgálódásra indít bennünket. Másrészt regényével nemcsak egy történelmi eseményt beszélt el, hanem egy helynek, az egri várnak a kultuszát is megteremtette.

Gárdonyi már ebben az első művében arra törekedett, hogy Bornemissza Gergely életén keresztül bemutassa a 16. századot. Ahogy Nagy Sándor fogalmazott: Gárdonyi célja az individuális szinten átélt történelemélmény.”⁸ Őt elsősorban az adott történelmi korban élt egyének foglalkoztatták. Személyiségük alakulása, változása, a történelem viharainak egyéni szinten történő átélése. Az *Egri csillagok* hőseit is e szempontok szerint rajzolta meg. Ez a regény kezdete volt csak a későbbi történelemábrázolásnak. Gárdonyit tehát nem a 16. század érdekelte. Nem az vezette, hogy megénekelje Dobóék fantasztikus hőstettét, még ha mégannyira is adta magát a téma az egri vár tőzsomszedságában élő írónak. Szándékairól egyértelműen beszél az, ami miatt a regény írásába kezdett. Bornemissza Gergely

⁸ NAGY SÁNDOR, 2000. 53.

egyénisége ragadta meg, az ő személyiségét szeretne volna regényében analizálni, vizsgálni.

A 60-as, 70-es években megindult egy tendencia, amely Gárdonyi történelmi regényeit a milleniumi Magyarország kritikájának fogták fel. Ennek alátámasztására hangsúlyozták, hogy hőseit a nép fiai közül választotta. Z. Szalay Sándor a következőképpen fogalmazta ezt meg. „*Minthogy történelmi regényt írt Gárdonyi, a nemzet élethalálharcát a múltra és a kérdéseket kiprovokáló jelenre egyaránt vonatkoztatta. Tudjuk: a mértéket nem ismerő, elviselhetetlen nemzetkultusz, a császár előtti hajbókolások s a megalázkodások látványa riasztotta el végképp a fővárostól, amikor állandó lakhelyet – és nem szívet! – cserélt. A pusztá tény már önmagában is sokatmondó: hogy hőseit és egyben emberi példaképeit nem a párducos-kacagányos hadvezérek, hanem az egyszerű nép fiaiból választotta. A harsány színekkel festett törökök agresszivitásában, kihívásaiban sem csupán a félig rabszolgatartó, félig feudális birodalom kritikáját adta, hanem a saját korabeli társadalom mély ellentmondásait is sejtetni engedte.*”⁹

Nem találok indokoltnak, hogy az *Egri csillagok*ban mély társadalomkritikát keressünk, vagy megpróbáljuk belemagyarázni a millenáris események képmutató történelemkultuszának kritikáját. Hőseinek kiválasztásában sem az előbb leírt szempontok vezérelték. Gárdonyi éppen azért vonult vidékre, hogy távol tartsa magától ezt a légkört, ezt az életet. Nem azért találta meg ezt a kort, mert remekül rá lehetett húzni a 19. század végének valamennyi hibáját, s átfogó kritikáját lehetett adni a magyarság problémáinak. Újra hangsúlyozom: Gárdonyi indítékait kell megvizsgálni, hogy helyesen lássunk. Őt egy ember élete izgatta. Semmi magasatos eszme nem vezette. Nem feszegette a mélyen gyökerező társadalmi problémákat, nem akart példát állítani korának és az utókornak. Őt sokkal inkább általános emberi értékek megfestése vezette, esetleges következtetései pedig sokkal inkább általános, egyetemes emberi, erkölcsi normák voltak, semmint egy állam kritikája. Úgy gondolom, hogy ő a történelemhez sokkal inkább mint kutató, érdeklődő íróember fordult. Számára a történelem egy megfajított esemény, egy feltárással, elmélyülésre alkalmas közeg, semmint burkolt kritikai eszköz volt. A történelem csak annyiban érdekelte regényei megírása közben, amennyire az befolyásolta hősei életét. A történelem precíz rajza a jellembrázolás fontos eszköze volt. Nyoma sincs *A lámpás* című kisregényben még felfedezhető, majdhogynem didaktikusan felvázolt, éles kritikának. Gárdonyi indíttatása abban az esetben az volt, hogy tulajdonképpen kiírja magából tanító korában összeszedett keserűségét. Az *Egri csillagok* esetében ez már nincs. Nem azért fordul régi, hasonló adottságokkal rendelkező korhoz, hogy megírja korának kritikáját, és útmutatást adjon a helyes

⁹ Z. SZALAY SÁNDOR, 1970. 142–143.

attitűdhöz. (Sőt! Inkább ki is kerüli annak lehetőségét, hogy nyíltan vagy átlát-
szó célzásokkal éljen a kritika eszközeivel. Sokan fel is rótták ezt neki, mégpedig,
mint a regény egyik fontos hiányosságát.) Az *Egri csillagok* című regény megírását
sokkal inkább a kor divatos lélektani regényeinek mintája ihlette, s csak Gárdonyi
e műfajban való járatlansága eredményezte azt, hogy ifjúsági, történelmi regény-
ként tartották számon. Gárdonyi e regényében még elveszik a sok történés és a
történelem viharai között. Az események pontos megrajzolására való törekvés,
a korhűség a jellemrajzok, az individuumok ábrázolásának rovására mennek. Az
Egri csillagok hőseinek személyisége, egyéni szinten átélt történelme nem rajzo-
lódik ki még úgy, ahogy arra Gárdonyi törekedett. Az események túlsúlyban van-
nak, s hiába jó, következetes és pontos, gördülékeny a meseszöveg, bizony nem
sikerül a jellemábrázolás. Csak megszerettetni vagy megvetni tanítja meg hőseit
az olvasóval, nem tudhatunk meg mélyebbet, teljesebbet róluk, semmi nem jön
át érzelmeikből, gondolataikból, nem adódik lehetőség a jellemekkel való játékra.
Nem a jellemeken keresztül látjuk a 16. századot, hanem Gárdonyi „meséjén” ke-
resztül. Az *Egri csillagok* – hibái ellenére – az egri vár kultuszát teremtette meg.

Leonyid Volodarszkij

Csillagos

A csillagos megnyílt sírjából
Felkelt a csillagunk megint,
S esküvőnk napján, Szent Mihálykor,
Az élet fényével behind;
Jelezve: nem volt hasztalan hát.
A Sárkány hiába marta
Irigyen holtra – feltámadt s járt:
Nagy volt Szent Mihály hatalma.
Sugárzóbb ez az égi fény most,
Akár tiz évvel ezelőtt,
S Arkangyal-kardról hulló vér mos
Tisztára lelket és tetőt.

Virágmintás

Virágmintás ágyra heveredtél
Meztelenül – tested szinte maga
Volt a nyár télre néző ablaka,
S te gúnnyal belenevettél.

LEONYID VOLODARSZKIJ (1950–) a mai orosz líra jelentős költője, Moszkvában él. Különösen vonzódik a magyar történelemhez és a magyar témákhoz, *Ogyinnádcáty sznov (Tizenegy álom)* címmel kiséposzt is írt a nándorfehérvári diadalról. Munkásságáért megkapta az MTA Füst Milán Fordítói díját. Várhatóan az idén magyarul is megjelenik – több fordító átültetésében – verseskötete.

Harminchárom

Harmincháromra virradsz immár most.
Mindenre ki kell szívedet tárnod.
Meghallgatja imád, Ki megszentelte
Férfikorod, s mint Jeruzsálembé,
Hozsánna közt, úgy lép, lásd, a szívbe.
Menj a barkáért, hozd már sietve!
„Harminchárom...” – zúg, visszhangzik, remeg –
Kántálják körül a magas egek.

Moszkva, Virágban

Moszkva, virágban dúsan pompázva,
Csábítgatja a dúsgazdag vevőket,
Az égre fel dízsörtüzet lőnek –
S tiszt koporsója ring, alábocsátva.

S a hamleti „lenni vagy nem lenni?”
Gellert kap már itt, furcsa, orosz módra:
Katica mászik, hóban araszolva?
Az embert ez nem fogja meglepni.

De ezt látva nem kap levegőt se:
A földre esett anyókat fölrántja,
S vigasztalja egy prémkabátos lányka
– Nem rokona bár s nem ismerőse.

Cseh Károly műfordításai

Lőkös Péter

Az 1552-es egri ostrom leírása Hieronymus Ortelius krónikájában¹

Európában a kora újkor a törökellenes háborúk kora is volt, nem meglepő tehát, hogy a 16. században ugrásszerűen megnőtt a német, itáliai, francia, spanyol szerzők által írt török tárgyú művek száma. A kereszténység védőbástyájának, a Magyar Királyságnak három részre szakadása után pedig – főleg német nyelvterületen – egyre népszerűbbek lettek a magyar tárgyú krónikák, országleírások, hírlevelek is. 16. századi történelmünknek a mohácsi csata, Zrínyi Miklós 1566-os szigetvári hőstette mellett az 1552-es egri ostrom az egyik olyan eseménye, amelyet nagyon sok 16–17. századi hazai és külföldi szerző örökített meg.

Az egri ostromleírások kapcsán irodalomtörténészek, történészek gyakran hivatkoznak Hieronymus Oertlre (latinus nevén Orteliusra), aki terjedelmes német nyelvű krónikát írt a Magyarországon és Erdélyben lezajlott 14–17. századi hadi eseményekről, elsősorban a törökkel vívott háborúkról. Ortelius 1543. december 24-én született Augsburgban. Apja, Franz Oertl, augsburgi városi ügyész volt. A fiú már tizenöt éves korában a császári udvarba került, ahol később császári udvari ügyész és jegyző lett. Ortelius protestáns volt, és szorgalmazta az ágostai hitvallás szabad gyakorlását. Ez osztrák területen II. Rudolf trónralépéséig (1576) nem ütközött különösebb nehézségbe. Rudolf apja, II. Miksa ugyanis rokonszenvezett a reformációval, és toleráns politikát folytatott a protestánsokkal szemben, fia azonban trónralépése után erőteljesen fellépett ellenük, így megtiltották a szabad vallásgyakorlást is a protestánsok számára. Ortelius ezért 1578-ban másokkal együtt kérvényt írt a császári helytartóhoz, amelyben a szabad vallásgyakorlás további engedélyezését kérték. 1580-ban emiatt császári parancsra pert indítottak ellene, bebörtönözték és halálra ítélték, de azután az ítéletet örök száműzetésre változtatták. Ortelius ekkor Nürnbergben, a protestantizmus egyik erősségében telepedett le, és ott is élt 1614. május 14-én bekövetkezett haláláig.²

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

² Életéről ld. WILL, GEORG ANDREAS: *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes nach Ihrem Leben / Verdiensten und Schrifften zur Erweiterung der gelehrten Geschichtskunde und Verbesserung vieler darinnen vorgefallenen Fehler aus den besten Quellen in alphabetischer Ordnung. Dritter Theil von N–S.* Nürnberg und Altdorf, Lorenz Schüpfel, 1757. 71–72. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 24. kötet, Duncker und Humbolt, Leipzig, 1887. 445. (Itt jegyzendő meg, hogy ez utóbbi műben Ortelius születési éve tévesen szerepel 1624-ként.)

Bár Ortelius több német nyelvű vallásos művet is írt, amelyek annak idején nagy népszerűségnek örvendtek, ma elsősorban 1602-ben megjelent *Chronologia Oder Historische beschreibung aller Kriegsemporungen vnd belägerungen der Stätt vnd Vestungen auch Scharmützel vnd Schlachten so in Ober vnd Vnder Vngern auch Sibenburgern mit dem Türcken von A° 1395. biß auff gegenwertige Zeitt gedencckwürdig geschehen*³ című krónikája miatt tartják számon. A művet sógorának, Hans Sibmacher rézmetszőnek a képei illusztrálják. Később több kiadása is volt e krónikának, ezek közül a legismertebb a Martin Meyer által átdolgozott és kibővített *Ortelius Redivivus et Continuatus (Az újjászületett és folytatott Ortelius)*, amely 1665-ben jelent meg. A mű népszerűségét jelzi, hogy még holland nyelvre is lefordították, e fordítás Amsterdamban jelent meg 1619-ben.

Az 1602-es kiadás három nagy részből áll. Az első rész – a magyar és a török uralkodók felsorolása és rövid jellemzése után – a nikápolyi csatától⁴ 1591-ig tárgyalja Magyarország és Erdély történetét. Mivel azonban az ezt követő években ismét kiújult a törökkel vívott háború, szükségessé vált – amint Ortelius a krónika előszavában írja – a második és harmadik rész megírása. A második rész, amely az 1592-től 1597-ig terjedő korszak eseményeiről tudósít, kétszer olyan hosszú lett mint az első, de a harmadik rész is jóval bővebb az elsőnél (a harmadik részben az 1598 és 1602 közötti éveket tárgyalja).⁵ A szerző tehát saját korához érve egyre bővebb terjedelemben számol be az eseményekről.

Az egri helytörténettel foglalkozó kutatók számára azért is fontos e mű, mert beszámol mind az 1552-es, mind az 1596-os várostromról. Tanulmányomban most az 1552-es ostrom leírásával foglalkozom bővebben. Ennek oka, hogy a művel és az ostromleírással kapcsolatban ma is több nem megalapozott információ olvasható. Az ostrommal foglalkozó irodalom- és történettudományi munkák gyakran említik Ortelius művét. A szerzők azonban a Meyer által átdolgozott *Ortelius Redivivus et Continuatus* ostromleírására hivatkoznak, amely viszont – mint látni fogjuk – több helyen eltér az első kiadásban olvasható szövegtől: ez a későbbi átdolgozott kiadás korrigálja az 1602-es szövegben található tévedéseket és számos többletinformációval is szolgál. De ezeknek a kérdéseknek a tisztázása azért is fontos, mert korábban többen úgy gondolták, hogy Ortelius, „a bécsi császári történetíró”, megbízható, hiteles leírást ad az 1552-es ostromról. Bodola Gyula például így fogalmaz *Dobó István a magyar költészetben* című könyvében: „Csodálatos, hogy a magyar egykorú történetírók alig emlékeznek meg a

³ A mű címe magyarul: A törökkel Alsó- és Felső-Magyarországon, valamint Erdélyben történt mindenféle emlékezetre méltó háború, város- és erődítményostrom, csata, illetve csatározás kronológiája avagy történeti leírása 1395-től kezdődően napjainkig.

⁴ Ortelius tévesen 1395-re teszi a nikápolyi csatát.

⁵ A későbbi kiadások további folytatásokat tartalmaznak.

vitézkedő nőkről, kik bizonyára többen is voltak azon kettőnél, a kikről hiteles adat is maradt fenn. Ortelius bécsi császári történétíró sokkal bőbeszédűbb, pedig neki épen nem volt érdekében színezve adni elő a magyar eseményeket. Elmondja, hogy kővel, szurokkal, forró vízzel miként pusztították a törököt. Megemlékezik arról az asszonyról, ki, mielőtt eltakarította volna férje holttestét, elesett férjéért három török másvilágra küldésével állott bosszút. Megemlékezik arról a leányról, ki mikor anyját golyó találja, kiragadja kezéből a súlyos követ s lezúdítván, két törököt üt agyon vele s még más kettő terít le.”⁶ Divinyi Mihály *Eger a magyar költészetben* című munkájában így vélekedik: „Bizonyos népies színezettel beszél már Ortelius bécsi történétíró is a nők szerepéről. Ki-ki férjéért, apjáért, anyjáért, bátyjáért áll bosszút, amikor kővel, forró vízzel, szurokkal pusztítja a törököt. Megemlékezik egy leányról, aki anyja haláláért négy törököt sújt agyon, egy másik asszony pedig, mielőtt eltakarítaná férje holttestét, három törököt küld a másvilágra.”⁷ Később pedig, Baróti Szabó Dávid *Egy Egri Asszony Vitéz Tselekedete* című verse kapcsán ezt írja Divinyi: „a történelmi adatok közül ép az Ortelius-féle, amelynek alapján Baróti dolgozott, egyike a legplasztikusabb, indítékokban a legegységesebb epizódoknak.”⁸ Vagyis mind Bodola, mind Divinyi történelmileg hitelesnek tartja és Orteliusnak tulajdonítja a leírást.⁹ De nemcsak történészek vélekedtek így, hanem például Gárdonyi Géza is, akinek *Aranymorzsák* című kötetében ez olvasható a német krónikásról: „Ortelius Jeromos, aki az esemény után talán tíz esztendőre került a bécsi császári udvarhoz íródeáknak, eleget hallhatott ottan azokból a történetekből, amelyeket a négy vitéz¹⁰ az ostromról elbeszél s a kezén is foroghattak a Dobó jelentései, Dobót pedig minden bizonynyal személyesen is ismerte.”¹¹ Gárdonyinak az a feltételezése, hogy Ortelius ismerte volna Dobót, kizárható, többek között azért is, mert ha ismerte volna, akkor miért nem említette meg még a nevét sem a krónika első kiadásában olvasható ostromleírásban? Gárdonyi azért vélekedhetett így, mert nyilvánvalóan az *Ortelius redivivus et continuatus* ismerte, amelyben már szerepel Dobó neve, ám-bár ott is hibásan, „Stephan Dob”-ként.¹² De azért sem lehetett volna hatással Ortelius

⁶ BODOLA GYULA: *Dobó István a magyar költészetben*. Függelék: Chiabai: Encomium arcis Agriae. Wittenberg 1556. Stief Jenő és társa, Kolozsvár, 1908. 60.

⁷ DIVINYI MIHÁLY: *Eger a magyar költészetben*. Budai-Bernwallner Ny., Budapest, 1938. 21.

⁸ Uo. 23.

⁹ Az persze korántsem biztos, hogy Baróti Szabó Ortelius alapján dolgozott, hiszen sok más 17. vagy 18. századi mű is forrásául szolgálhatott.

¹⁰ Ti. akik az ostrom után Bécsbe mentek.

¹¹ GÁRDONYI GÉZA: *Aranymorzsák*. Dante, Budapest, 1938. 195.

¹² Dobó neve egyébként több más német műben is így szerepel. Ld. LŐKÖS PÉTER: *Eger 1552-es ostromának ábrázolása a 16–17. századi erdélyi szász és szepességi német irodalomban*. In: AGRIA. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XL. 2004. 273., 285–288.

művére egy Dobóval lezajlott esetleges találkozás, mert amikor Ortelius krónikájának megírásához kezdett, már rég Nürnbergben élt (és ezért sem helytálló bécsi császári történetírónak nevezni). Későbbi munkák is Ortelius művére hivatkoznak, mintha ez lenne a legkorábbi vagy legfontosabb ilyen típusú ostromleírás¹³, jóllehet ez a leírástípus nem Orteliustól származik, hanem egy jóval korábban megjelent műben, az itáliai Ascanio Centorio degli Hortensi *Commentarii della guerra di Transilvania* (Magyarország az erdélyi háborúhoz) című 1566-ban Velencében megjelent krónikájában is olvasható már. Ortelius – sok más kortárs külföldi szerzőhöz hasonlóan – nem tett mást, csak átvette Centorio leírását.¹⁴ Centoriora, mint e leírástípus forrására egyébként már Joseph von Hammer is utalt a 19. században¹⁵, de Sugár István is többször hivatkozik rá *Tinódi egri históriás énekei* című könyvében.¹⁶

Ahhoz, hogy az olvasó számára is világos legyen Ortelius ostromleírásának elemzése, az alábbiakban közöljük az 1602-es és az 1665-ös kiadásban olvasható két szövegrészletet, amelyek eddig nem voltak hozzáférhetők magyarul. Az 1602-es kiadásban ez olvasható: „[...] Amikor azonban Mahomet pasa Szolnok erős várát, mint fent említettük, minden ellenállás nélkül bevette (amiatt is, hogy az összes lovas és gyalogos védő a parancsnokát otthagya), elhatározta, hogy megostromolja Egert. Mivel úgy vélte, hogy könnyen megszerezheti, ezért seregének egy részét szabadságra küldte. Móric herceg, szász választófejedelem, Ferdinánd király parancsára 10000 gyalogossal és 500 lovassal megérkezett Gyórhöz, hidat állíttatott a Dunán, azt a látszatot keltve, mintha megakarná ostromolni Esztergomot, ami azonban nem történt meg. Mahomet pasa a budai pasát küldte Móric herceg ellen, nem azért, hogy nyílt csatában megütközzön vele, hanem hogy lássa, hogy mi [Móric] célja és feltartóztassa.

Szeptember 9-én Mahomet pasa 6000 emberrel és 50 ágyúval tábort vert Egernél, amely város nem volt megerősítve, hanem védtelen volt, és ahogy kinézett, nem állt volna ki egy ostromot. Eközben, mivel az ostrom megindult, más helyekről 2000 ember, köz-

¹³ Például H. SZILASI ÁGOTA: *Az egri vár és hősei a képzőművészetben.* „Agria, Munitissima Hungariae Superioris propugnaculum sepe a Turca tentatum...” In: AGRIA. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, 38. (2002.) 288.

¹⁴ Centorio forrását nem ismerjük, mindazonáltal több, Tinódinál olvasható részlet megtalálható nála is, (a védők létszáma, az ostrom előtti eskü, az ostrom időtartama, a török hátvéd megtámadása az ostrom után, annak megemlítése, hogy melyik török vezér hová tért vissza az ostrom után). Vélhetően valamilyen írott forrást használt.

¹⁵ HAMMER, JOSEPH VON: *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven.* 3. Band: Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zum Tode Selim's II. 1520–1574. C. A. Hartleben, Pest, 1828. 307–308.

¹⁶ Vö.: SUGÁR ISTVÁN: *Tinódi egri históriás énekei.* Gárdonyi Géza Társaság, Eger, 1974. 207., 209–212., 226., 243–244., 250., 257.

tük 500 nemes feleségestől és gyermekestől félelmében minden vagyonával a várba ment. Megesküdtek és kötelezték magukat, hogy senki sem hátrál meg az ellenség elől, hanem az utolsó emberig kitartanak egymás mellett és az ellenségnek bátor védekezéssel szilárdan ellenállnak. Ezután intézkedéseket tettek és gondoskodtak bőven élelemről és más javakról. Amikor azonban Mahomet pasa azt kívánta tőlük, hogy adják meg magukat, egy fekete [lepelle] letakart koporsót állítottak két kopjával a várfalra azért, hogy a török tudtára adják, hogy nem adják meg magukat, hanem életre-halálra kitartanak egymás mellett, és hogy a város lesz a sírjuk. Erre Mahomet kegyetlenül megostromoltatta és lövette a várost, de kegyetlen dühe és tombolása mit sem használt, mert nem csak a férfiak, hanem a nők is olyan bátor szívvel támadták az ellenséget, hogy úgy védekeztek mint az oroszlánok. Amikor többek között egy nő a lányával férje (akit mellette lőttek le) mellett volt a várfalon, nem akarta a holttestet elteretni, amíg meg nem bosszulta annak halálát. Erre fogta annak pajzsát és fegyverét, a férje helyére állt, rendkívüli dolgokat tett, nem akart onnan tágitani, amíg három törököt le nem vágott és meg nem ölt. Csak ezután fogta férje holttestét, vitte a templomba és temette el. Egy másik nő egy követ vitt a fején, azzal a szándékkal, hogy az ellenség közé hajítsa. Azonban fejét ellőtték; ekkor lánya felvette a véres követ a földről, hasonlóképpen meg akarta bosszulni anyja halálát. Két törököt agyon sújtott vele és a dobással még két másikat megsebesített. És jöllehet több más követ vívó asszonyt is megsebesített az ellenség, nem rettentek meg emiatt, és nem riasztotta vissza őket, hanem nyugodtan a törökök közé hajították azokat. Úgy hogy a férfiak és nők ilyen bátor ellenállásának köszönhetően (akik szövetségre léptek és kitartottak) a törökök arra kényszerültek, hogy a várost elhagyják és dolgavégezetlenül útra keljenek. Így a fent említett 1552. esztendő október 18-án Achmet pasa Buda felé elvonult. Ő¹⁷ viszont seregével Nándorfehérvár felé ment. Amikor azonban az ostromlottak Egerben a törökök elvonulását észrevették, vagy 1000 ember felkerekedett a várból, üldözőbe vették a megfutamodott [törököket], sokukat megölték, majd visszatértek és a törököktől ruhákat, tevéket, lovakat és hasonló dolgokat zsákmányoltak, amiket Egerbe hoztak. [...]"¹⁸

Az 1665-ös kiadás így számol be az ostromról: „[...] Amikor tehát Mahomet értesült erről, Achmet budai pasát küldte Móric herceg ellen, nem azzal a szándékkal,

¹⁷ Ti. Mahomet.

¹⁸ Fordította: Lőkös Péter. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Chronologia Oder Historische beschreibung aller Kriegsemporungen vnd belägerungen der Stätt vnd Vestungen auch Scharmützel vnd Schlachten so in Ober vnd Vnder Vngern auch Sibenbürgen mit dem Türcken von A° 1395. biß auff gegenwertige Zeitt gedenckhwürdig geschehen. Alles grüntlich vnd Ordenlich Vergleichen vor niemals In Truck außgangen / Zusammen verfast vnd mit fleiß beschriben durch Hieronymum Ortelium Augustanum. Auch mit schönen Kupfferstücken sampt einer Mappen oder Landtaffel so darzu gehorig gezieret. Gedruckt bey Valentin Fuhrman Inn verlegung Johan Sibmachers, Nürnberg, 1602. (Reprint: Pytheas Kiadó, Budapest, 2002.) 22–23.*

hogy nyílt csatában megütközzön vele, hanem csak látni akarta, hogy mi [Móric] célja és feltartóztassa. Maga Mahomet pasa viszont szeptember 9-én 6000 emberrel és 50 ágyúval tábort vert Egernél, amely város nem volt nagyon megerősítve, hanem védtelen volt, és ahogy ennél fogva kinézett, nem tudott volna kiállni egy ostromot. De ott egy rendkívül tapasztalt és bátor szívű ember, Stephan Dob volt a parancsnok 2000 emberrel, akik között 200 nemes is volt feleségestől és gyermekestől, akik félelmükben más helyekről minden vagyonukkal oda mentek, mint biztos menedékükbe, azt remélték, hogy egész Magyarországon egyedül itt lesznek biztonságban. Miután gondoskodtak bőven élelelről és más javakról, megesküdték és kötelezték magukat bizonyos dolgokra: Először, hogy testi fenytés büntetésének terhe mellett senki se gondoljon semmi módon se a törökkel való békére. Másodszor, hogy senki se adja meg magát a töröknek. Harmadszor, hogy lövésen kívül semmilyen választ ne adjanak az ellenségnek. Negyedszer, inkább egye meg az egyik [védő] a másik [védő] húsát, ha az ostrom ezt szükségessé teszi, és hogy ez senkinek se váljon szegényére, ha a sors úgy hozza. Ötödször, hogy a naponta elvégzett ima után férfiak és nők egyenlően végezzék a hadi munkát, sáncot emeljenek, földet hordjanak, fegyvereket hordjanak, a sebesülteket és kimerülteket étellel, itallal és más szükséges dolgokkal frissítsék fel. Hatodszor, hogy bármilyen árulásnak a gyanúját is eloszlathassák, három vagy legfeljebb négy embernél több soha se gyűljön össze titokban, hanem arra gondoljanak, hogy miképpen álljanak vitézül ellen. Hetedszer, hogy minden gabonát közösen és kiváltképp egyenlően osszanak szét az emberek között. Nyolcadszor, hogy a fiatal tyúkokat, a galambokat, libákat, kacsákat és más szárnyasokat a betegeknek és sebesülteknek kell fenntartani. Kilencedszer, hogy mindent, amit az ellenségtől zsákmányoltak, egy helyre hordjanak össze, és azután minden ember között osszák szét (aszerint, hogy ki milyen vitézül viselkedett a harcban, ahogy azt minden nap feljegyezték a városi könyvben). Amikor tehát prédikátoruk, aki őket nem csak egy prédikációban intette bátorságra, hanem maga is vitézül harcolt, bátorította őket, nem csak bátor és állhatatos szívűeknek mutatkoztak, hanem az ellenség tizenhárom heves és véres rohamát állták ki. Aztán amikor Mahomet pasa azt kívánta tőlük, hogy adják meg magukat, egy koporsót fekete lepellel takartak le, két lándzsára helyezték és a falra állították, amivel tudtul adták, hogy inkább meghalnak a várban, mintsem hogy megadják magukat. Erre Mahomet pasa két különböző helyről (egy hegyről, amelyik egy kőhajításnyira fekszik onnan és a város melletti templomból), mindkét helyen 25 ágyúval néhány napig lövette a várost, és a falak nagy részét leromboltatta. Amikor azonban a városbeliek egy nagyon mély és széles árkot csináltak egy erős sánccal együtt, és a törökök a leomlott falakon keresztül csapatostul majdnem a városba hatoltak, egy nap háromszor verték vissza őket, és ugyanazon a napon vagy 8000 török maradt ott, akik közt sok előkelő főember volt. Emiatt Mahomet pasa rendkívül bosszús

lett és a falakat egy óra hosszáig négy helyen újból megrohamoztatta, ami azonban semmit sem használt, mert nem csak a férfiak védekeztek derekasan, hanem kövekkel, forró vízzel, szurokfüzérekkel és hasonlókkel az asszonyok is oda futottak és az ellenségnek hatalmas kárt okoztak, nem is emberként, hanem dühös oroszlánként és medveként viselkedtek.

Többek között amikor egy nő a lányával férje (akit mellette löttek le) mellett állt a várfalon, nem akarta a holttestét addig eltemetni, mielőtt meg nem bosszulta halálát: Erre felvette annak pajzsát és fegyverét, a férje helyére állt, rendkívüli dolgokat tett, nem akart onnan tángítani, amíg három törököt le nem vágott és meg nem ölt. Csak ezután fogta férje holttestét, vitte a templomba és temette el.

Egy másik nő egy követ vitt a fején azzal a szándékkal, hogy az ellenség közé hajtsa. Azonban fejét ellőtték. Ekkor lánya felvette a véres követ a földről, hasonlóképpen meg akarta bosszulni anyja halálát, két törököt agyon sújtott vele és a dobással még két másikat megsebesített.

És jöllehet több más követ vivő asszonyt is megsebesített az ellenség, nem ijedtek meg emiatt, hanem nyugodtan a törökök közé hajították azokat. Úgy hogy a férfiak és nők ilyen bátor ellenállásának köszönhetően (akik szövetségre léptek és kitarítottak), Mahomet pasa arra kényszerült, hogy a várost elhagyja és dolgavégezetlenül útra keljen. Így október 18-án, miután 40 napig táborozott ott és a félelem és rettegés miatt ágyúinak egy részét, amelyeket beszegezett, hátrahagyta, elvonult és ismét Nándorfehérvárnak vette útját. Amikor azonban az ostromlottak Egerben a törökök elvonulását észrevették, vagy 1000 ember felkerekedett a városból, hogy a menekülők után siessen, sokukat megölték és török ruhákkal, tevékkel, lovakkal és jelentős zsákmánnyal ismét visszatértek Egerbe. [...]”¹⁹

Már Ernst Mummenhoff is kiemelte az *Allgemeine Deutsche Biographie*-ban Orteliusról írt szócikkében, hogy bár Ortelius krónikája *Istvánffy Miklós Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXVII* (A magyarok dolgairól írt történelmi műve) című műve mellett a 16. századi török háborúk legrészletesebb ábrázolása, a műre a sokszor a felületesség jellemző, forrásait gyakran nem hűen adja vissza, és nem ritkák a félreértések sem. Így nem helyettesítheti a török háborúkról szóló kortárs nyomtatott újságokat.²⁰

Ha alaposan megvizsgáljuk a fenti két szöveget, több tévedésre is bukkanhatunk. Mindkét szöveg Mahometnek nevezi a sereg fővezérét, a budai pasát pe-

¹⁹ Fordította: Lökös Péter. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Ortelius Redivivus et Continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegs-Händel, so vom Jahr 1395 biß auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffen*. Bey Paulus Fürsten Kunst und Buchhändler, Nürnberg, 86–87.

²⁰ *Allgemeine Deutsche Biographie*. 24. kötet, 446.

dig Achmetnek, jóllehet előbbi valójában Kara Ahmed volt, utóbbit pedig Alinak hívták. Ez azonban már Centoriónál is így szerepel. Ortelius az 1602-es kiadásban 6000 ostromló törököt említ, az 1665-ös kiadás már – a legtöbb Centorió alapuló leíráshoz hasonlóan – a valóságoshoz jobban közelítő létszámot, 6000 főt említ.²¹ E korrekcióra már csak azért is szükség volt, mert az 1665-ös kiadás már megemlíti, hogy a törökök a Szent Mihály napi ostromnál 8000 embert veszítettek. Sugár István szerint egyébként ez utóbbi szám túlzóan magas.²² Tinódi az *Eger vár viadaljáról való énekben* (904. sor) konkrét számot nem említ, Istvánffyánál 1000 fős a törökök vesztesége.²³ Mindkét német szövegben szerepel továbbá, hogy az ostrom előtt nemesek menekültek a várba családotul. Az első kiadás Centorióhoz hasonlóan ötszáz nemeset említ, a későbbi kétszázat. A várba menekült nemesek története azonban minden alapot nélkülöz.²⁴ Az is Ortelius leírásának hitelességét kérdőjelezi meg, hogy mindkét szöveg (de főleg az 1665-ös) azt sugallja, mintha a törökök tulajdonképpen a várost ostromolták volna meg. Az 1665-ös kiadás az ostrom előtti esküt kilenc pontba szedve sokkal részletesebben tárgyalja és Centorióhoz hasonlóan megemlíti a védők papját is, aki a védőknek prédikációt tartott. Valójában azonban két pap maradt a várban az ostrom alatt, akik viszont „prédikállani nem tudnak vala”, ahogy erről Tinódi tudósít az *Eger vár viadaljáról való énekben* (357–359. sor).²⁵

A Centorio-féle leírások lényeges eleme a megadási felszólításra adott válasz: a fekete lepellel letakart koporsó várfalra helyezése, amelyet 16–17. századi magyar szerzők nem említenek. A koporsó várfalra helyezése – úgy tűnik – az első megadási felhívásra adott válasz.²⁶ Ez a koporsóepizód vélhetően nem valós eseményen alapul, hiszen amint Sugár István rámutatott, aligha hihető, hogy ezt a jelenetet Tinódinak ne mesélték volna el egri útja során a védők, jóllehet „sokkal lényegtelenebb eseményekről szinte kínos részletességgel és tiszteletre méltó igazmondással adtak számot. Kétségtelen, hogy Tinódi sem mellőzte volna éne-

²¹ A török sereg létszáma valójában 40 000 körül lehetett. Vö.: SUGÁR ISTVÁN: *Az egri vár históriája*. Zrínyi, Budapest, 2002. 62.

²² SUGÁR (1974), 226. – A 8000-es szám egyébként szintén megtalálható már Centorióval.

²³ *Régi Magyar Költők Tára*. Harmadik kötet: Tinódi Sebestyén összes művei (16. századbeli költők művei. Második kötet 1540–1555). Kiadja Szilády Áron. Budapest, MTA könyvkiadó hivatala, 1881, 133; Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Fordította Juhász László, a szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Magyar Helikon, Budapest, 1962. 273.

²⁴ Vö.: SZEDERKÉNYI NÁNDOR: *Heves vármegye története*. II. kötet: A mohácsi vésztől Egervár eseléig 1526–1596. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, Eger, 1890. 146.

²⁵ *Régi Magyar Költők Tára*. 116.

²⁶ Vö.: SUGÁR (1974.) 210.

kéből ezt a rendkívül hatásos históriát, ha arról értesült volna.”²⁷ De nem említi a várfalra helyezett koporsót az ostrom után szintén Egerben járt Csabai Mátyás sem, aki két latin nyelvű költeményben örökítette meg Dobó hőstettét.

A koporsóepizód után az 1602-es szövegben arról olvasunk, hogy Mahomet löveti a várost, de ez mitsem használ, mert a védők úgy küzdöttek mint egy oroszlán, illetve medve (ez a motívum is olvasható Centoriónál), ezután pedig rögtön a két „amazon” története jön. A későbbi változatban viszont az ostrom leírása sokkal részletesebb, a szerző megemlíti például, hogy Mahomet két helyről 25–25 ágyúval lövette a várost, továbbá nemcsak a két hős nő történetét említi meg, hanem azt is, hogy más nők is harcoltak, köveket, forró vizet, szurokfüzéreket dobálva az ellenségre. Van egy kis eltérés a két szöveg között a leírás végén is: az 1602-es szövegben az áll, hogy október 18-án Achmet pasa Buda felé indult, Mahomet maga viszont Nándorfehérvár felé ment. A későbbi szöveg viszont csak azt közli, hogy Mahomet 40 napi ostrom után ágyúiak egy részét hátrahagyva Nándorfehérvár felé ment, Achmet nevét nem említi. Achmetről itt nyilván azért nem szól az átdolgozó, mert a leírás elején azt írta, hogy Achmetet Móric szász választó ellen küldte Mahomet és nyilván ellentmondásnak vélte, hogy akkor Achmet Egernél is ott lett volna. Az 1602-es szöveg viszont a leírás elején csak annyit említi, hogy Mahomet a budai pasát küldte Móric ellen, nevet nem mond, így ott nem volt ellentmondás. Az ostrom után a várból kicsapó 1000 üldözött és az általuk szerzett zsákmányt (köztük a tevéket) már Centorio is említi.²⁸ Érdekes, hogy Tinódi – bár ő is megemlíti a kiütést – nem szól a tevékről²⁹, pedig neki talán még látni is kellett volna ezeket, hiszen nem sokkal az ostrom után járt Egerben. Ilyen egzotikus állatokról bizonyára megemlékezett volna. Végezetül említsük még meg, hogy egyik Ortelius-leírás sem szól az ostrom számos fontos részletéről, amelyek Tinódi két egri énekében olvashatók. Így például hiányzik a két szikszói gyűlésnek, Hegedűs István árulási kísérletének, a löporrobbanásnak vagy Bornemissza Gergely fortélyos hadi eszközeinek megemlézése. Érdekes az is, hogy a többi Centorion alapuló ostromleíráshoz hasonlóan Dobó Istvánnak Orteliusnál sincs kitüntetett szerepe, sőt – mint fent említettük – az első kiadásban meg sem említi a nevét.

Az 1602-es kiadás leírása tehát jóval rövidebb mint az 1665-ösé. Ortelius mentségére felhozható, hogy az első kiadás előszavában maga írja, hogy forrásait gyakran lerövidítette, részben azért, hogy a terjengősséget elkerülje, részben pedig azért, hogy a könyv pedig ne legyen túl terjedelmes s az átlagvásárló számára ne kerüljön túl sokba. Emiatt persze sok lényeges információ is kimaradt. Az összevetésből jól

²⁷ Uo. 210–211.

²⁸ Sugár szerint egyébként ez irreálisan nagy szám. Vö.: SUGÁR (1974.) 250.

²⁹ *Régi Magyar Költők Tára*. 156. (1636–1641. sor).

látható, hogy a későbbi kiadás átdolgozója kibővítette, adatokkal egészítette ki a leírást, az ellentmondásosnak tűnő részeket feloldotta, ám még így is van a leírásban több a történelmi tényeknek nem megfelelő megállapítás. Az 1665-ös kiadás kiegészítései mind szerepelnek már Centorionál is és sok más, az ő krónikáján alapuló leírásban is. Az átdolgozó tehát vagy Centorio művéből vette át ezeket, vagy egy másik olyan műből, amelyik Centorio leírását fordította le. Feltűnő, hogy nem Zsámboki János vagy Istvánffy Miklós latin nyelvű terjedelmes ostromleírása segítségével bővítette ki a szöveget, jóllehet megtehetette volna, hiszen Zsámboki két részből álló műve (*Rerum ad Agriam anno M.D.LII. gestarum Narratio* és *De Agriae obsidione Anno M.D.LII. Narratio* [Az 1552-ben Egernél történtek elbeszélése, Beszámoló Eger 1552. évi ostromáról]) már 1558-ban megjelent nyomtatásban Bécsben (majd 1568-ban Bázelen is), Istvánffy fent említett krónikája pedig, amelyben az ostromleírás olvasható, 1622-ben Kölnben. Pedig Istvánffyt ismerték a 17. századi német írók: az egri vár és a város nála olvasható rövid leírását például átvette Martin Zeiler *Newe Beschreibung des Königreichs Ungarn* (A magyar királyság új leírása, 1664) című művében vagy Daniel Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* (Magyar avagy dáciai Simplicissimus, 1683) című pikareszk regényében.³⁰

Ami Ortelius leírásának utóéletét illeti, megemlíteném még, hogy a magát erdélyinek valló Georg Krekwitz *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata Descriptio* (Az egész Felső és Alsó Magyar Királyság pontos leírása) című 1686-ban megjelent német krónikájában egy rövid bevezetővel kiegészítve szó szerint átveszi az *Ortelius redivivus et continuatus*-ban olvasható ostromleírást.³¹

Ortelius leírása tehát nem tekinthető megbízhatónak, ám e krónikának is köszönhetően a szélesebb nyugat-európai olvasóközönség is tudomást szerezhetett az egri várvédők hőstettéről.

³⁰ Vö.: LŐKÖS PÉTER: *A Magyar avagy erdélyi Simplicissimus mint történelmi forrás?* In: AGRIA. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XXXIX. 2003. 367–368.

³¹ *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata Descriptio. Das ist Richtige Beschreibung Deß gantzen Königreichs Hungarn / so wol was das Obere als Untere oder Nedere anbelanget / Dabey dann die Beschaffenheit desselben / Städte / Vestungen / Schlösser / Städtlein / Marcktflecken und angränzende Oerter; Sampt allem dem jenigen was am Donau-Strom lieget und befindlich ist: Auf das deutlichste und ausführlichste / so wol derselben Ursprung / Lager / Fruchtbarkeit / als Herrschaft und Ordnung betreffende. Sambt einer accuraten Land-Charten / und in dieser andern Auflag mit mehrern Städten in Kupfer / auch hierzu dienlichem Register vorstellet wird / Von Georg Krekwitz / auß Siebenbürgen. Verlegts Leonhard Loschge / Druckts Johann Philipp Andreae, Franckfurt und Nürnberg, 1686. 147–149.*

Lipcsei Márta

Az utazás

2007. március 2.

Lopakodik a Halál, nem, tolakodik, agresszívva válik. Csápjai beszövik a hörgőt, a nyelőcsövet. A daganat úgy viselkedik, mintha tök intelligens lenne, csak a két lényeges életfunkciót támadja.

Ha nem tudsz enni és lélegzeni véged van. VÉGED VAN – jelszavakat kiabál a HALÁL.

2007. március 20.

Tíz sugárkezelésen vagyunk túl. Roncsolt a sugár, már újra két tüdővel lélegzik, de a jó sejtek is sérültek.

Tíz sugár
roncsolt sejtek
halmaza
hiába már
a két tüdő
eljön az idő
mikor leszáll a nap
megbomlik az ész
kettős árnyékot
kerget a Halál
s a betöltetlen hiány
akár a sir.

Életre-halálra

Sötétet morzsol a fehér
gőze tükörrel gyűjtött fény
gyógyszer szivódik nyelve alatt
nyelőcsövében fémcső, így a falat
talán utat talál a gyomor felé
reggelig reménybe ringatom magam

Időső

Nikotinnal mérgezett tüdő
 a szív még erős, talán sokat kibír
 a pulzus is jó
 és mégis járható út nincs
 hiába fogatkozom életre- halálra
 tetőtől - talpig szemnek öltözik
 és ez a szem egyre kisebb
 talán nem akarja észrevenni
 a Halál madarait
 a levegővétel egyre nehezebb
 s a lélegzet mint teste elé
 fogott vontató állat
 vonszolódik a semmibe.

hosszú csönd, elfoszlik minden közös szavunk
 nincs búcsuzás, csak kitörölhető memóriák
 megtörik a nyelv, s az élmény
 a Halállavina roncs hulladékai
 ez a szétcincált hűvös valami.

Terminál II

A Halál ennyire súlyos ?
 vagy ennyire súlytalan ?

minden nap kevesebb
 már csak negyvenhárom
 már csak negyvenegy

halott a házban
 halott a házban
 beléptem magamba
 és már minden élőt
 kiirtottam magamból
 már a halott bennem
 van, életre – halálra
 birkózik bennem.

Terminál III

Alászállt ?
 vagy talán felszállt ?
 vagy csak elszállt ?

szelekben zúg tovább.

Terminál I

Várok
 elfelejteni a csontokra
 kifeszített bőrt
 a köhögések haláltusáját

de mikor jön már el
 az az úrhajó
 vagy a 300 km/h-val
 száguldó mágneses-
 felfüggesztésű vonat
 mely ezeket elviszi?

Siratófal előtt

Közöny meg ne fogj
 csak fájjon a fájdalom
 hulljon a könny

A lefolyt fényt gyűjtögetem
 vedrekbe, kosarakba
 tömögetem a sötétség nyilásait

Éjféli Nap

Éjféli Nap a világ vétke épp elég
 talán az öröklét működik még
 csöndességben minden áll és hallgat
 közepen lényeg lüktet, ez már alkonyat

pontok rendeződnek, egyenessé állnak
 harmatcseppé könnycsepp, bort ad a világnak
 tökéletes körön közönséges körmök

szállást keres magának a néma ördög

fentről az égiek őrzik a hóesést
halálos csönd magja kivédi az ütést
a reggel lebegtet, homájból kitakar
szántja a sötétet a kifordított kar

ha arcát kitakarja az éjféli Nap
szárnyas tükröt tart felé sok üres ablak
súlyosan lüktet tengernyi porban a folt
ránkos az igazság, föld alatt az ég halott

Ne menj le szép nap!

Ne menj le szép nap! Igazi nagy nyarunk
úgyis csak emlék,...

(A nyárvégi naphoz)

Szabó Lőrinc

Vajon beheged a seb, megszűnik a
régi örület s harmoniában az
élet boldogságot fájdalommal
keverve lángot emészt majd?
Ne menj le szép nap! a múltó illat
kúszik, behúz, feledni tanít, csak
múlt kérdez, időtlenségbe bebújik
Igazi nagy nyarunk úgyis csak emlék

Ne menj le szép nap! mint virtuális kard
Csupán megroskadt sir csatáját vivom
S emésztő láng minden kísérlet mert
Igazi nagy nyarunk úgyis csak emlék

A lábam fáj s a jó közérzet hiány
Illúziótlan közegbe merit
Hervadt kezemben élő, színes virágok
S majd vigyázok, arra ébredjek : élek

Szabadságlazac

...Az örjögés elég volt
fogd jó munkára agyamban
a tébolyt!

Szabó Lőrinc
(Szavakkal nő a gyász,
Szavakkal enyhül...)

„Térélmény a pokol, a menyország is”
sokáig bolyongunk számkivetve
édes ölelésben kegyelemre
vágunk, ágyunk kinban kihül reggelig
aggasztanak a szavak, a félelem
mint iszap híz, s a tökéletes körön
háttérben arc, kéz s millió köröm
Isten nézi e szörnyet, kacsint velem
bűn és imádság talán egyre megy
hisszük a világ tenyerébe emel
s megoldódik minden mint az egyszer- egy
ha “összeomlásunk mindent befalaz”
rájövünk a csönd elem mily megnyugtató
s mellettünk húz el a szabadságlazac.

Nagyvárad, 2007. november 25.

Korpa Tamás

Poétikus diárium – egy kiállítás képei

Lászlóffy Csaba: A maszk mögötti ájulat (Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Budapest, 2006.)

A maszk az áttűnés, a változatosság és változékonyság, az elrejtés, az enigma jelképe, mely számtalan archaikus, mágikus jelentésréteget hordoz, kezdve az ősművészetektől (az ősművészet emberének társadalomban való feloldódására irányuló szándéka) az antik Dionüszosz-kultuszon át a középkori haláltáncokig, farsangolásig, busójárásig (mely fokozottan specifikus megnyilvánulásként interpretálható). Blénesi Éva szerint: „az álarcok felszabadítanak a hagyományos (konvencionális) kötöttségek és viselkedési formák alól. A maszkok mégsem veszélytelenek viselőjükre, hisz az ősi mágikus gondolkodás szerint birtokba is vehetik annak lényét.”

A eidegger-i „világba-vetettség” és magány konstellációjában a maszk (a konkrét, meg nem valósult szabadság és megismerés helyett) elvont, potenciális szabadságot biztosít viselőjének. Az ilyen módon létrejött szabadság tükröt tart a különféle kultúrák és korok közé, kölcsönösen leképez, felold, mozgásba hoz, ellentétes pólusokat láttat, evokál, konfrontációkat eredményezett idő- és képzetesek között („Maszkot hord a láthatatlan jövő arca” [Kimerítő álom az elmúlásról], egy Borges-citátum: „én én vagyok, de én vagyok a más is”). S a distancia, a távolság (távolságtartás) avagy azonosulás, az individuális lét kifejezésére, igazolására, szemléltetésére importált, de mindig új kontextusba helyezett, új jelentésszintekkel dúsított képzetek kifejezője. A maszk (nem csak a szerepjátszás eszköze) a múlttal való szembesülés során védi is az auktort a múltban / jelenben felhalmozott antihumanitással és kataklizmákkal szemben, ugyanis – ahogy Lászlóffy Csaba szentenciózusan deklarálja – „ekkora szabadságba nézni kínos és rettenetes” (a kötet címadó maszk motívum poétikus kifejtése, szerzői útmutatása *A prózairás mentségei avagy a beprogramozott emberiség* című opus).

Lászlóffy Csaba kötetében individuális mitológia teremődik. A szerző komplex és újszerű viszonyba lép a kultúrtörténettel, jelképeket, citátumokat, formaelemeket kölcsönöz, s a kultúrtörténet szimbólumainak szubjektív újrainterpretálására törekszik. A felidézett auktorok, motívumok gesztusai rávetülnek a ma és a versben kifejeződő gesztusok egészére: így jön létre egy fokozottan plurális textus-lánc, mely mitizál és demitizál egyben, mely fanyar groteszk, szarkasztikus és egyben tragikus, értéktudatos minőségeket rétegez, léptet interakcióba, vetít egymásra. Dialógus és dialektika alakul ki a különböző kultúrkörök, stí-

lusirányzatok, etikai (szellemi peregrináció), esztétikai minőségek és revelációk között. Egyfajta spontán irodalmi, történelmi, kor- és kórtörténeti panoptikum, sajátos létösszegzés-experimentációk sora. Egy kiállítás képei. „Transzhisztorikus inkarnációsorozat”, „világirodalmi inspirációk, polifónia” (Bertha Zoltán). A múlt-jelen-jövő időtengelyén liftező – ezeket elmosó, folyamatosan újraértelmező, át- meg átstrukturáló – eklektikus poétika kontúrjai körvonalazódnak. Utazás a Vörös Postakocsin, Bizánc felett elhúzó vámpíron, Hamlet udvaroncai között, utazás az átmenetiségben (különbéle perspektívákban, mindenképpen a szubjektív imaginárius idő koordinátáin egy absztrakt, teremtett térben, ahol filozófia, ontológia, vulgáris lét, biológiai, testi folyamatok, eszmények, kiábrándulások, fiktív, teremtett és jelenvaló pozíciók ambivalenciája érvényesül). Létparadoxonok sokasága. Tehát a versek közös jegye, metszéspontja az intellektuális, szellemi hagyomány páratlan integrálása a versszövetbe (csak a mottókat és ajánlásokat tekintve: Ábrahám Jakab, Ágh István, Babits Mihály, Bárány Péter, Bartók Béla, Baudelaire, Bordy Margit, Borges, Albert Camus, René Char, Goethe, Határ Győző, József Attila, Kányádi Sándor, Király László, Kosztolányi Dezső, Lövy Károly, Klaus Mann, Márai Sándor, Orbán Ottó, Páskándi Géza, Rimbaud, Senkálzky Endre, Shakespeare, Simon Balázs, Szabó Erika, Szabó Lőrinc, Szabó T. Attila, Szepes Erika, Dylan Thomas, Tóth Árpád, Tragódopodagra, Vásárhelyi Géza, Vas István, John Webster) persze a maszkokon keresztül áttűnő kritikai, hol ironikus, hol tragikus szerzői szándékkal, attitűddel. Mindenestre dialóg („dialogikus poétikai paradigma” –Kabdebó Lóránt) alakul ki (ezt a kifejezést érzem legpregnansabbnak Lászlóffy Csaba kötete kapcsán, mint ahogy az utószót jegyző Szepes Erika is írja: felállítva a – klasszikusnak mondható – dialóg /avagy ellentét/ párokat: két haza; természeti és városi lét; szellem és szerelem; művelődéstörténet egésze és a jelen; élet-betegség-halál), mely biztosítja a szellemi tradíciók (és kondíciók) kontinuitását az antikvitástól a posztmodern forma- és szemléletvilágig (poliszemantikus versmodellig). Jellemző tehát a kulturális kontextus elemeinek, szituációnak személyes átélése, aktiválása és aktualizálása.

Lászlóffy Csaba (akit egyébként Határ Győző „poéta doctus-nak”, Bella István pedig „középkori képiró szerzetesnek” nevez) versgyűjteményében erősen jelen van a műfaji variabilitás, változatosság, (elégia, szonett [amely műfaj releváns jelleggel bír a Lászlóffy-költészet egészének kontextusában is: *Álom Perszeopoliszról*: kettős szonett; *Az érzékenység ára*; *Walther von der Vogelweide 21. századi utódja*; *A „mélye-évszak”-vágy szonettje*; *Ami túl s ami még innen* című triptichon első része; *Az időtlen idő elégiái* első része; *Az én középkorom* második része; *Egyenes adásban*; *A Teremtő kísértései*, *A középszer szonettje*; *Modern szonett*], apokrif, zsoltár, rapszódia, szabadvers, ballade, ballade-parafrázis, „novella-vázlat”, himnusz, dal, fiktív levél, monológ (dialóg), az antik versmértékek és strófatípusok

sokfélesége (szapphói, alkaioiszi strófa, hexaméter, phalikoszi tizenegyes). Verstani aspektusból különösen fontos a cikluszáró *Délibáb-leáldozóban* című poéma. Ezen vers kompozicionális, strófikus, ritmikai, metrikai megformáltsága több mint érdekes, hiszen benne mind a szólamnyomatékos, mind a szótagmérő ritmuselv érvényesülése tetten érhető. Az így létre jövő – bizonyos – szimultaneitás egy olyan egyedi megnyilatkozást tesz lehetővé, melynek ritmusa, félsorai, szólamai (lehetőségeikben) – az európai kulturális kontextus hagyományában – már korábban jelen voltak, de így tudatosan, szabályszerűen egybeszerkesztve (s ezt a szabályrendszert konzekvens módon végigvive) példa nélküli. Az ilyen jellegű, újszerű megoldás pedig potens valamennyi verstani alternatíva szintézisére. Egy strófa hat sort implikál, az első és harmadik sor 16 szótagszámú; a második, negyedik, ötödik 15; az utolsó pedig 7. A hatodik sor kivételével az összes többi esetében a hangzásszakasz két szólamra bomlik (a szólamok között erős, következetesen megtartott dierézis foglal helyet). Az első és a harmadik sorban belső rímek találhatók, melyek rímhelyzetbe hozzák a második és negyedik sorok első szólamait; míg a második, negyedik, ötödik, hatodik sorok sorvégi rímei ugyancsak összezsengenek.

Remek kompozicionális megformáltság, feszes trochaikus nyolcas sorok (ugyancsak szabályos trochaikus nyolcasokból álló vers *Az ihlet – vagy amire futotta* című költemény *codája* is) párrímei felelnek egymásnak a legarchaikusabb strófatípust hozva létre az *Együgyű hangra* című opusban, mely a (Hamvas-féle) géniuszok különös klimatikájú alkímiájának, „Erdőelvének” ütközőtereit szemlélteti szürrealisztikus képekkel („ahol minden más prognózis kizárva”).

Az egyes versek szemantikai komplexitása a ciklusok (Ijesztés Anakreóonnal, A homályos érzékenység versei, Délibáb-leáldozóban, Boldog kísértetkorunkban) verseinek kontextusában jelenik meg igazán – a szerző és Szepes Erika kiváló szerkesztőmunkájának köszönhetően. Ezek közül csak két exemplumot említenék. *A középszer szonettje* (már maga a műfaj is sokatmondó) című mű utolsó strófája negatív tónusú József Attila-parafrazis: „(Különben is: haza csak ott van, / hol ügyeskedsz zavarosban, / s habgallér vár a sörödön.)” A következő opus a József Attila-kontinuitást a mottó révén, továbbá műfaji, formai, tematikai (rokonságot mutat a *Nagyon fáj* revelációjával) párhuzamok által teremti meg, hogy a *Szép álnokságok szobrában* ismételten megmaradjon a mottó, a tematikai és az intertextuális József Attila-orientáció („Alattunk valahol az Isten / közben elfordul és utálkozik.”). A széria újabb komponense (*A ragadozóra váró ihlet*) továbbberősíti a biblikus jelleget (a vers keletkezési helye, az abszolút keresztény szimbólumként is dimenzionálható Izsák [mely centrális szimbólum kibontása tovább árnyalhatja a képet]), míg a poéma zárataként ismételten, posztmodern játékosságra és eklektikára jellemző, intertextuális József Attila-citátum tűnik fel („E lap / hazudik.

Mondd az igazit”, A Thomas Mann üdvözlése auktoránál: „az igazat mondd, ne csak a valódit,”) hogy a következő szonettben (*A házörző elit dala*) –ami ugyan-csak Izsákon keletkezett s az előbbi negatív párverse – rezignálat deklarálhassa az önáltató, cselekvésre és felelősségteljes elitként való viselkedésre alkalmatlan, impotens, ezáltal feladatát betölteni képtelen értelmiség felett érzett keserűségét („nem török össze csenedet / a császár mamelukjai...S ha életed ma már / nem szakad tovább... [J. A.: Altató] s méltóbb a lassú meghalás.”). A széria két újabb komponense ezt az általános kor szimptómaegyüttest igyekszik analizálni (az első – *Rekonstruálhatatlan képességeink* – lehetséges történelmi viszonyrendszer prognózisaként: „a jelen...nem érti a múltat”; a második – *Kritikus lét-határ* – önelemző, freudi megállapításokat tesz. Az előbbit Szabó Lőrinc-mottó, az utóbbit Bartók-idézet vezeti be, hogy aztán a *Két opus ellentéppárra* című vers tagjait két zenei szakszóval jelölhesse – kapcsolódva természetesen a zeneszerzőhöz (egyéb-ként itt írja Lászlóffy Csaba, a már korábban citált, jelen esetben fokozott memem-tőjelleggel magán viselő szentenciát, miszerint „Ekkora szabadságba nézni / kínos és rettenetes.”).

A versek komplex szemantikai összetettségét markánsan példázza a következő sorozat is: a *Délibáb-leáldozóban* című ciklus nyitódarabja a feszületről le nem vett, fel nem támadott (tehát a keresztény hagyomány tulajdonképpeni kvintesszen-ciáját kiiktatva) tragikus sorsú Juhász Gyulát evokálja (*Juhász Gyula nyolcvan éve alvó feszületére*), mely látomása, víziója homogén módon dialogizál az *Újkori hűsvéti krónika* hűvös, groteszk, tragikus, szarkasztikus, Vörösmarty-intertextuális (szakrális jelleget vulgáris, profán intonációval, megszólalással keverő), helyzetje-lentése: „Nyelvet ölt rád tennen véred / (édes tejből hogy lesz méreg?)... bizánci-mód alattomban / velőd árulják marokban... minden árulás csak álom / e kívül a nagyvilágon (itt érdemes volna Nagy László népi-archaikus életörömöt és büntu-datot kifejező, kérlelhetetlen moralitású *Pirosodik hűsvét* című poémáját összevetni a Lászlóffy-művel). A *Turin, 1888...* című esszéisztikus, kontemplatív, filozofikus, a múlt és jelen gesztusait analizálni kívánó, halálra készülő, feltámadni nem tudó Kossuth Lajos lélekállapotát demonstráló belső monológ (fiktív levél?) adekvát módon integrálódik e sorozatba, ami a Szabó T. Attila nyelvtudós emlékére írt *Jé-zus-kiáltással* folytatódik. Ezen szövegorganizáció az egyik utolsó krisztusi stációt (a test halálát, a fizikai megsemmisülést) megelőző pillanatot citálja címében, mely jelen kontextusban (direkte archaizáló-biblikus versbeszédével s transzcendenciát nélkülöző zárlatával) az erdélyi magyarság feltámadásának, tulajdonképpeni krí-zisektől átjárt léttapasztalatának, „között létének” (Tózsér Árpád), asszimilációjá-nak, lassú felszívódásának problematikáját körvonalazza.

A fizikai és mentális megsemmisülés különböző fokozatai jelennek meg a *Márai (haldoklás öt tételben)* című, fáradt, elbizonytalanodó rezignációt közvetítő köl-

teményben. A Márai-opus anticipációszerűen elővetíti azt, amit az utolsó ciklus néhány versében részletesen kibont Lászlóffy Csaba (tehát a Márai-vers tételei, futamai több más vers kezdő pozíciójaként azonosíthatók, identifikálhatók): „a változás korának kiméráját”, a „végzet hatalmát”, „a megvilágosodás pillanatát”, a megfejthetetlen „kezdőmondatokat s a végszókat”, „amikor már a levegőnek is súlya van”. Ekkor artikulálódik az egzisztenciális-ontológiai végkövetkeztetés, helyzettudatosítás, létszentencia: „A be nem fejezett nem ugyanaz, / mint a befejezhetetlen...”. A Krúdy-időt versben megjelenítő, meditatív, asszociatív képek vezette, ellenpontoszó, érzékletes kontrasztokat létrehozó versbeszéd körvonalazódik a *Szindbád szeptemberben* című poémában, melynek mondanivalója és kifejezésmódja (a múlt és az ifjúság bizonyos eszméivel való leszámolás) a Lászlóffy-kötet több más versében is felszínre kerül: „az öregkori szépség titka”, a „legendaroncok”. A Szabó Lőrincsel együttmondott: „A kiszolgáltatott / sohasé győzhet. Fölöttünk ragyog / az élettani végzet” megélt tapasztalata; de hogy a *Szieszta* című opus ironikus látszatzmegnyugvó, dinamikus ritmusú, diszharmonikus képsorai („nem kerti törpe: zord kalóz / lesz a fedélzetmesterünk”, „szórványban élünk pingvinek / zsúfolt komornyikszigetén”) záróakkordjaként a kényszerű (de mégis tiszta, elemi – vagy éppen groteszk) egymásra találás, megállapodás képzete bontakozzon ki: „én ki úgy hal(vad)ok beléd / mint lőtt vadba a vér szaga”. A testi szenvedés (a Baudelaire emlékére ajánlott *Zokog a tört remény*: „egy pontosító hang a rettenetek napján, / s vad gúnnnyal süvöltnek fel rusnya beleink. / A többi hagyján.”); egzisztenciális tragikumérzet („hány ládányi könyv és kacat / fért el agyamban / – amíg / elférek magam is, hanyatt, / egy ládában a föld alatt” – *Az időtlen idő elégiái*); freudi pszichoanalízis („a megalkuvó tudatot ki igazítja el”, „Elfogyott az idő.” – *Novella-vázlat*); biblikus hangvétel (intertextuális metszéspontokkal, „Aki búcsú nélkül megy el s a terhe / szörnyű: fölfele tart a hegynek, mégis / mintha zuhanna.” – *Hajnali józanság*); modern profanitás („a Házsongárdban vagyunk sajnos nem / hívhattok mobiltelefonon” – *Jó étvágyat*); intertextuális eklektika (Dsida-parafraíz: „parancsnak / engedelmeskedő karhatalommal / körülvelt váróteremben: milyen / esélyed lehet, mondd”; Petőfi-remniscencia: „feljöhet olykor a síri világból”) spektrumain tájékozódik a költő.

A különös couleur locale – „Aur-Ázsia” – „a nemzetállami agresszivitás, perverzitás, demagógia és manipuláció” (Bertha Zoltán), a történelmi aspektusok viszonylagossága, az állandó agónia és apátia (genezistől az apokalipszisig), a létezés kiszámíthatatlan kombinatorikájától való félelem, olyan sajátos versnegatívokat és szimbólumegyütteseket konstruál, melyeket az ethosz és az esztétika erejével kíván közömbösíteni és persziflálni Lászlóffy Csaba. Például a fikcionált Párizsi Kurír nevezetű periodikában (Dracu la Ureche néven) publikált, ironikus, parodisztikus, kritikus, szembesítő dinamizmussal, nyelvi virtuozitással megkomponált ciklu-

sában. A „bizantin képmutatás” (Sütő András) lokalizálható korjelensége számos más poémában feltűnik, majd – az endemikus meghatározottságból kitörve – az egyetemes, univerzális értékek védelme (és degenerálódásuk diagnosztizálása) kap központi teret a kötetben. „Kapóra jött nap- s holdfogyatkozások: / a rettenés kánonba foglalt ritmikája...Bizánc udvari ceremóniája” (*A középkor bölcsesség-ideálja*); „(Légy üdvözölve, / szarkazmusod által, azért Bizáncban! / Hol minden csak utánzat; még ez is.)” (*Lukiánosz-utánzó névtelen*); „csupán a... divat(!) létjogosult: a cicomázott vers” „Felperzselve a múlt, ki- s ráfolyatva híg hűgylé, zavaros sok áltanítás” „Ha volt is kor ennél hazugabb” „kigyúlt egek és hamuvá vált / könyvtárak hadi felhőkarcolóig / dúló Mars-mezején” (*Régi sorstárs és új Európa*); mikor „A szarkofág üres ... lábszárcsontját kínálja Barbarossa.” (*Ki állította falhoz a középkort?*), ahol „célirány” – az antik metrumban írt, invenciózus – a „civilizált vadon” (ez a vadon azonban nem azonos a rousseau-i értelemben vett természetképzettel). Lászlóffy Csaba ellentmond azon kritikai megnyilvánulásoknak, melyek a kötött formákat (klasszikus, metrikus; hangsúlyos) az anakronizmus szinonimájaként determinálják. Ugyanis a költő az antik metrumok reprezentálására differenciált, fokozottan heterogén jellegű szavakat, szintagmákat is applikál (több versében), ezáltal jellegzetesen modern, polivalens tudattartalmakat, esztétikai minőségeket valósít meg. Disszonáns, diszharmonikus felütéseket integrál a vulgáris tragédia-parafrazis, Antigoné megvesztegetése, mely általános korrajzként fogható fel: „Megosztozunk a samponon, sörön, / no meg az aprócseprő bűnökön”, „megpályázni csak a semmit szabad.” (*Antigonéhez szólván így*). A „hogyan” helyett centrális pozícióba kerülnek a „miértek” (*A rózsakeresztes és nőgyűlölő Peter Stahl emlékére*). A miértek ontológiai, episztemológiai, ismeretelméleti, általános társadalmi, etikai, esztétikai ankétja, az értékvesztés tendenciájának tudatosítása, az emberi faj szellemi és biológiai deformálódása (*Diderot felajzott monológja; Az utókor anatómiájához; A menthetetlen (mentő)ötletei*). Gúnyos, fanyar képzettársítások dominánsak és a különböző minőségű szavak interakciójából születő feszültség jellemzi (melyek azonban komoly feltevések eredőjére vezethetők vissza) az *Anakreón és a világháló* című poémát. Frivol kellékekkel, metaforikus és filozofikus megoldásokkal szemlélteti a költő a kommersz, megalkuvó divat és a lét végső problémái, igazságai közötti határt és ellentétet: az értékrelativizációt. Tragikomikus, groteszk, szarkasztikus, maliciózus minőségeket csúsztat egybe a világirodalmi allúziókkal vegyített, 7 × 2 soros, rendszerváltás előtt keletkezett, nézőpont-váltogató verses abszurd: „Fogyaszd végső formánk, Rilke: / dermedtkék fagyasztott csirke.” (*Kínálat*). Demonstrálja a gátlástalan érvényesülés alternatíváit Háfiz-példázattal (*Perzsa éjeken megperzselődve*), hogy tudatosítsa a profetikussá válnak teljes kudarcát (Az éjszaka tele- / van ... a bibliai cet / gyomrában mint karanténban koplaló, / megzapult profétákkal” – *Az elmaradt epilógus*), el-

jutva a „csak túl ne élje hóhérát az áldozat.” tragikus abszurditásáig (*A két örök udvarfi: Rosencrantz és Guildenstern*).

Lászlóffy Csaba remény és heroizmus nélküli pesszimizmusában is ott van a lét-küzdelem és értékőrzés morális karakterű vállalása (metafizikus, spirituális ihletettséggel), a krízisek és kataklizmák közötti „mégis-morál” imperatívuszának – mint alternatívának – óhaja („fény a bilincsen” – Utassy József), a ballade formában írt *Szent Márton meg a koldus* című opusban ekképp: „Fekete önsanyargató napok / túntén a bélpoklos is talpra áll, / s színes palástod tépett-harapott / rongyától hátrahőköl a halál”. Lászlóffy Csaba költői energiává konvertálja léttapasztalatait, attitűdje kontemplatív, disztingvált, érzéketlen képekkel, a műveltség, erudíció eszközeivel, a szellemi intaktság aurájában. Poétikájának fő integráló elve a morális intonáltság, a minőségeszmény követelménye.

Szendrő–Debrecen, 2006 márciusa

Oláh András

„Megkövesednek szívemen a tegnapok”

Budaházi István könyvéről

Kanyargós utat járt be Budaházi István azóta, hogy 1976-ban a *Napjainkban* Serfőző Simon bemutatta – és elindította a költő pályán. Az első lendület a 80-as évek közepéig még kitartott (két kötete is megjelent akkor gyors egymásutánban [*Hozzon jó hírt a szél* 1985, *Kiscsengő* 1986]), ám utána hosszabb szünet következett. Az Sors, a nagy rendező, számtalan akadályt, zsákutcát gördített elé – ám úgy tűnik, ezekből a zsákutcákból sikerült kilábalnia, mert az utóbbi években újra felbukkant írásaival.

A véletlen úgy hozta – vagy talán nem is véletlen – hogy legújabb kötete (*Ágat a madárnak*) ismét Serfőző Simon atyai gondoskodása mellett jelent meg 2007 karácsonya előtt a Felsőmagyarország Kiadónál.

Budaházi bejárta, belakta Szatmár és a Nyírvidék tájait (élt-dolgozott Nagydoboson, Kocsordon, Mátészalkán, Mérken, Rozsályban, Baktalórántházán, Encsenés Nyíregyházán). Tájélményeit számtalan vers örökíti meg. Kötetének első ciklusa [*Járok a tájon*] jobbra ezeket az emlékeket rögzíti. A nyírségi homoktenger idilli képe (ahol „*Karámba terelték / akácbokor pulik / a kóbor nyáj-homokot*”, és ahol a „*dinnyék zöld sisakos / serege / fölött zizzenő / fénylő levél-váll-lappal / szemlét / tart egy jegenye ezredes*” [Szemle]), már inkább csak az emlékekben él. A változások – a civilizációnak nevezett elembertelenedés, elgépiesedés – nem kerülte el Budaházi

szülőföldjét sem. Ma itt a „...láztól cserepes / levelű bodza / már / félrebeszél”, és az „új állomás körül / lubickolva, reklámfények / fürdenek”.

A szerző nosztalgikus keseregése több töről fakad: egyrészt kifosztottnak érzi magát, hisz a gyermek és ifjúkor idekötődő emlékei benne még elevenen élnek, de az egykorvolt világból már legfeljebb csak a dülőutak ragacsos sara maradt („*csizma-húzó tisztiszolga a sár*” [Ősz van]). A folyó is elpusztult: benne már csak hínár tenyészik. „*Mozdulatlan partján néhány / fűzfa szomorkázik, / s amott a vackorfa, de már / tiltatlan gyümölcsöt sem terem*” [Holt folyó]. Ugyanígy fáj neki az itt élők, itt maradók sorsa. Az elnéptelenedő falvak ijesztő sivárságát ábrázolják a következő sorok: „*Szél bög a szekerek után, / de a mezőről / már nem hajtja / őket haza az / este. / Tipegő anyókák néznek / valahová, messze...*” [Falu]. Nem véletlen tehát, hogy ez a ciklus az őszt idéző, borongós hangulatú versekkel zárul. Talán egyetlen sor akad, ami a pesszimistának tűnő felhangot megtöri – az éjszakai város képeit felvillantót vers zárógondolata: „*Keleten mozdul a nap*”.

A második ciklusban [*Ágat a madárnak*] jobbára a veszteségeit veszi számba a költő. Az előző ciklus őszi hangulatából így érkezünk a télbe. Gyászoló-sírató, halottbúcsúztató, emlékező versek ezek. A legnagyobb fájdalom a szülők elvesztése. Csontváry magányos cédrusát idéző költeményének záró sorai szívbemarkolón csendülnek: „*Görbüljünk sírásra apám. / Földbe harangozták édesanyám.*” A szeretett anya elvesztése több versben is felbukkan. („*Vállán öröközöld fenyvesek /.../ Őszutó erdő pihen rajta.*” [Anyám], vagy egy – a korábbi kötetében is fellelhető, apró módosítással újraközlött – másik írásban így kesereg: „*Elhagytak. / Az utolsó ölelő kar is, / mint elrongyolódott / ruha – lefoszlott rólad*” [Torzó]). Az apa halála fölött érzett fájdalmát két rövid – ostorcsapás-hidegségű – mondat idézi: „*Apám is meghalt. / Lett / a / földnek fekete / falatja*” [Félárván – árván].

A ciklus további darabjai egyrészt a magányról szólnak („*már mind elmentek / akik imádkoztak értem*” [Hagyaték], – itt állít emléket Anóka Eszter költőnőnek is –, másrészt azokról a pillanatokról, amelyek hosszabb-rövidebb időre áttörték ennek a magánynak a burkát: kapcsolatokról, szakításokról – a férfi-nő viszony egymást gyöttrő, pusztító világaról.

Az új esély, a menedék lehetősége több versben is felbukkan. A Zsiga Máriának ajánlott költemény még a szerelmes rajongást fogalmazza meg: „*Nélküled kicsim, / összezsugorodna a föld.*” Majd később az összetartozás legmélyebb érzését tárja elénk: „*vagyok, mert Te / Vagy...*” [Már Nem Lennék]. A fények azonban hamar tompulnak, az idill véget ér. „*Tekinteted siralomházában / lakom már én is*” – kesereg a költő. A kapcsolat felmorzsolódását, az esély elvesztését ismét gyötrelmesen szép sorokkal fogalmazza meg: „*Anyám meghalt, aztán apám. / Anyám lettél, nem szerettél. / Velem bizony / EL-VE-TÉL-TÉL!*” [Négy sor].

Az idő kegyetlenül örül: bár a költő még csak ötvenhat éves, de mindennapjaiban

máris úgy érzi „*egyre közelebbek a távolok*”. Az arcára feszülő „*ránc-zuhatag*” [Fényárnyék] nap mint nap emlékezteti őt az idő múlására. Az erős köteléssel rátapadó emlékek is visszahúzzák. Mégsem akar csak a tegnapiokból élni, hisz látja jól, hogy a múlt homályából felbukkanó képek „*csalóka szépként*” idézik azt, „*ami a valóságban nem is volt igaz*” [Egy kapcsolat margójára].

A kötet harmadik ciklusa [*Békével jöttem*] valójában két egységre különíthető. Az egyikben a hozzá erősebb szállal kötődő költő elődöknek állít emléket, Kalász Lászlónak, a megyében született Képes Gézának, Adynak, de tiszteleg Bartók előtt, és üzen a barát-pályatársnak, Serfőző Simonnak is. Ez utóbbi vers köti össze a fent említetteket a ciklus többi darabjával, melyek sokkal inkább a jelenvaló élet visszásgaival, elkorcsosult világunkkal szembesítik az olvasót.

A Szatmár-vidékről származó falusi fiú érthető zsörtölődése, tiltakozása formálódik hangos segélykiáltássá a *Készülődünk* című darabban: „*Elherdált földjeinken új bárók / pöffeszkednek. / Tiltanak tőlünk utat, kutat, / gyalogutat*”. A kezeket ökölbe szorító bosszúság és tehetetlen düh csendül ki azokból a szavakból, amelyekkel a fogyasztóvá züllesztett társadalmat ostorozza. „*Valami nincs rendjén / e zsidóvilágban*” – figyelmeztet Budaházi, majd a ciklus címadó versében rá is mutat, hol látja feszülni a probléma gyökerét: „*...mire elértem / az ötvenedik évem, / már nem volt kenyerem, / amivel visszadobhattam / volna / a kődobálókat*.” A helyzet elkeserítő voltát talán nem is lehetne frappánsabban megfogalmazni, mint az előbbi bibliai alapokon nyugvó mondattal. S ami még ijesztőbb: Budaházi víziójában „*...közönyös arccal, / cseléd-soványra fogyva, bambán / bámul az utókor*”. Bizony a Pilátusok kora ez. Ahol a bűnnek nincs gazdája. Mert lám, Pilátus is csak „*Kezet mos*”. [Nagycsütörtök].

Fontos, időtálló gondolatok fogalmazódnak meg Budaházi István verseiben, akit csöppet sem bátortalanítanak el posztmodern törekvések, az irodalmi kánonok – csökönyös hittel jár a maga útján, és a hagyományos líraeszmény jegyében foganó írásaival a régi váteszköltészet nagyjait idézi.

A kötet értékét az sem rontja, hogy hét régebbi (az első könyvében már publikált) verssel is találkozhat az olvasó. Az új szövegkörnyezetben ezek az írások is új értelmet és erőt nyertek. Talán csak az első ciklusban akad két-három kevésbé erős-ütős alkotás – ezek helyett szívesen olvastam volna például a *Születésem* című költeményt.

A 74 oldaltszámláló, puritán egyszerűségű – mégis szemrevaló – kötet a Felsőmagyarország Kiadótól megszokott minőségű munka. Sajnálatos, hogy egy apróbb gépelési hiba rontja az egyébként valóban szép, olvasmányos kiadványt.

Budaházi István: Ágat a madárnak
(Felsőmagyarország Kiadó – Miskolc, 2007.)

Véghelyi Balázs

Átokverte emberek

Oláh András: Átokverte

Ha azt a feladatot kapnám valamikor, hogy egyetlen jelzővel fogalmazzam meg a magyar történelem lényegét, akkor valószínűleg a *drámai* jelzőt használnám. Valóban: drámai évszázadok vannak a hátunk mögött. Ez is összefügghet azzal a ténnyel, hogy nagyon sok történelmi dráma született hazánkban. Katona József, Illyés Gyula, Németh László, Sütő András, Szabó Magda vagy Ratkó József remekművekben tudták megjeleníteni ennek a történelemnek a legdrámaibb pillanatait úgy, hogy a művek születésének korában rendszerint kiérződött a dialógusokból a jelenre vonatkozó párhuzam és üzenet is, hiszen a mindenkori jelen legalább annyira drámai szokott lenni mifelénk, mint a múlt. Ezek a műalkotások nagyban hozzájárultak ahhoz a képességünkhöz, hogy ne csak ismerjük a történelem tényeit, hanem értsük is őket, és le tudjuk vonni a következtetéseket a jelenünkre és jövőnkre.

Ehhez a vonulathoz csatlakozott most egy újabb szerző: Oláh András. *Átokverte* című új könyvében három történelmi drámát olvashatunk. Műveinek nagy erénye, hogy kosztümökbe öltöztetett bábfigurák iskolás tankönyvek ihlette párbeszédei helyett eleven, hittel, kétségekkel és félelmekkel teli alakokat teremt. Nem ragaszkodik feltétlenül a kanonizált történelmi álláspontokhoz, fontosabbnak tartja a lélektani hitelességet. Nyelvezetében nem akar mindenáron archaizálni, de rendszerint törekszik a mai szófordulatok és kifejezések mellőzésére.

Kronológiai sorrendben helyezte el könyvében az író a drámákat. Elsőként a *Királyok vére* című darabot olvashatjuk. Különös történelmi víziót vetít elénk a szerző. A történet Imre herceg halála idején, 1031-ben játszódik. Államalapító királyunk fiát, Imrét szánja utódjának. A belső béke biztosítása érdekében egyezséget köt unokatestvérével, Vazullal, aki az ősi törvények szerint szintén a trón várományosa. A békére azonban árnyékot vet egy, az udvarban terjedő pletyka, miszerint Imrének nem lehet gyermeke, majd érkezik a döbbenetes hír a herceg váratlan haláláról. Gizella, István felesége – aki mindig is fenntartásokkal kezelte Vazult (egy új Koppányt látott benne) –, miután kiderül, hogy Imre herceget vadászat közben halálos baleset (?) érte, már egyenesen fia gyilkosának tekinti őt. Kettejük (István és Gizella) dilemmája áll a mű középpontjában. Az elbizonytalanodó, önvádakkal terhelt, Istenben menedéket kereső István és a fia halála miatt végsőkig elkeseredett, minden mögött összeesküvést sejtő Gizella küzdelme újabb tragédiához – Vazul megvakíttatásához – vezet. Mikor István megtudja a

történeteket, ezt mondja a darab zárásaként: „Istenem, mivé lesz népem és hazám! Megint felszínre tör a kicsinyes gyűlölködés. Torzsalkodunk, mert némelyeket a hatalom és az ármány megrészegít. Pedig hát mi is a hatalom... Én már látom, tudom, Uram, hogy a hatalom semmi... A hatalom csupán lehetőség jót tenni a néppel. Bocsásd meg, Istenem, hogy nem tudtam élni vele.” Ez Oláh András drámájának legaktuálisabb üzenete, amely aligha szorul magyarázatra.

Az *Átokverte* című darab Vörösmarty mátészalkai bujdosásának állít emléket a szabadságharc leverése után. Vay Mihály kúriájában négy üldözött költő lel menedéket, és vitatkozik: Vörösmarty Mihály, Bajza József, Vachott Sándor és Zalár József. Vitájuk fő témája Görgey Artúr személye és cselekedete: a világosi fegyverletétel. Vachott Sándor, Kossuth egykori titkára veszi egyedül védelmébe a tábornokot a többiekkel szemben, akik eltérő heveséggel, de a lényegre tekintve egyöntetűen bírálják őt. Legradikálisabban éppen Vörösmarty Mihály. A vitázó felek alapkérdésekben egyetértenek, de mégis van egy személy, aki éket ver közéjük. Mindegyikük a saját igazságát hangoztatja meggyőző és szenvedélyes érvekkel, és saját szempontjukból mindegyiküknek igaza is van. (A mai olvasó önkéntelenül arra gondol, hogy bár ilyen színvonalasan vitatnánk meg mi is politikai ellentétünket...) De az ország tragédiáját és a Görgey személyéről folyó vitát fölülírja végül Vörösmarty személyes tragédiája, miután megtudja, hogy egy évvel korábban elvesztett fia után most a lányát is elveszítette. A négy üldözöttnek, akik nem lelik honjukat a hazában, immár a Vay-kúriából is menekülniük kell. Készülhetnek arra az útra, amelynek végállomását Vörösmarty *Előszó, A vén cigány* vagy az *Emlékkönyvbe* című versei tükrözik vissza minden más ténynél és dokumentumnál hitelesebben. Utóbbinak elég, ha csak az első sorát fölidézzük: „Setét eszmék borítják eszemet.”

Oláh András gyűjteményének utolsó darabja az egyfelvonásos *Isten óvja lelkét*. Ennek két főszereplője gróf Teleki László és Tisza Kálmán gróf. A cselekmény helyszíne a Servita téri Teleki-ház, időpontja pedig 1861. május 7-e. Túl vagyunk már a Bach-rendszeren és a császár által kiadott februári pátensen, illetve az októberi diplomán is. Az emigrációból hazatért Teleki a 48-as eszmékhez ragaszkodik, Kossuth igéjét hirdeti, míg Tisza Kálmán Deák Ferenc realitásokra hivatkozó, kiegyezési politikáját támogatja. Vitájuk középpontjában Deák felirati javaslata áll, mely a 48-as törvényekhez ragaszkodva az ország területi integritásának helyreállításához köti Ferenc József királlyá koronázását, de ugyanakkor azt is kijelenti, hogy hajlandók vagyunk részt vállalni a birodalmi ügyekből és együttműködni az osztrák parlamenttel. Tisza Kálmán kétségekkel ugyan, de támogatja Deák javaslatát, Teleki viszont határozottan elutasítja. (Mint később kiderül, ehhez Deáékéknak, különböző alkudozások folytán, sikerült megszerezniük a parlamenti többséget.) Teleki László sorsát Kossuth üzenete pecsételi meg, amelyben megtilt mindenféle

egyezkedést, és a nemzet érdekeivel ellentétesnek minősíti Teleki politikáját is. Teleki összeomlik az üzenet súlya alatt, önvád emészti és keserűen állapítja meg, hogy 1848 forró eszméi végleg kihültek már a nép szívében. Mindezt tetézik a politikai ellenfelek által terjesztett alattomos újsághírek, melyek egyértelmű célja Teleki hiteltelenítése. Végül beteljesedik rajta Széchenyi jóslata. Széchenyi István azt jósolta neki, hogy egyazon halálnemmel fognak meghalni...

Oláh András drámái, mint láthattuk, sok helyen alapot adnak az aktualizálásra. Leginkább talán az *Isten óvja lelkét* című darab. Nézzük meg közelebbről Teleki László egyik Tiszához intézett mondatát: „Kálmán, ez nem színház! És mi nem szerepet játszó ripacsok vagyunk! Mi ennek a népnek a megbízásából az ország vezető politikusaivá lettünk, s nem csaphatjuk be a minket támogatókat...” Ezeket a szavakat ajánlom a magyar Országgyűlés mai és jövőbeli képviselőinek és az ország mindenkori vezetőinek!

(*Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2006.*)

Cs. Varga István

Gál Elemér Héthavas című regényéről

Gál Elemér munkásságát tisztelet, megbecsülés övezte. 1994-ben települt át Egerbe. *Héthavas* című regénye valóban *sorsjelző* (Bertha Zoltán): értékóvó tanúskodás a magyarság irodalomba menekített sorsáról, bizonyosság nemzetünk történelmi jogairól, életrealitásáról.

Erdélyi, székelyföldi kötődéséről, tanáraitól, mestereiről hálatelt szívvel vallott a Máriás Józsefnek adott interjúban: „a Hargita és a Csíki Havasok írták velem ezt a könyvet. Ők ott maradtak, és én elhagytam őket. El kellett jönnöm, hogy jobban érezzem hiányukat. Kárpótol a Mátra, a Bükk, de *Hargitah Héthavasa* nekem egészen más. Ott lakik lelkem jobbik fele, és belőle élek. Megtartóm, életadóm, gondolataim forrása és vigyázója. Ott áll órhelyén a főgimnázium is, ahol tanultam, és emlékeimben élnek, akik tanítottak. Példaképeim voltak: *Opra Benedek* osztályfőnököm, *dr. Csipak Lajos*, a mindentudó paptanár, *dr. Vörösváry Béla* a biológus, *Somay János* történész, *Deák Gyula* magyartanár, *Papp János* igazgató, *Nagy Rezső* a finevelő bentlakás igazgatója és sporttanár, *Miklós László* hittanár, *Kovács Dénes* rajztanár, *Bereczki György* történész, *Bakó Kálmán* matematikatanár, *Antal Áron* történész és író, *Balázs Levente* a legfiatalabb alkotmánytanárunk, akik mind–mind nyomot hagytak emlékezetemben, példát adtak arra, hogy milyen utat kövessék.” (*Hargita Népe* 2007. március 2.)

Történelmi realitás és írói képzelet

Gál Elemér könyve rendkívül bátor vállalkozás. A regényíró és a regény szemléletét és szellemét kell megérteni. Telitalálat már a címadása is: a *Héthavas* szépen hangzó szó, tiszta szép asszociációkat kelt; jelentése: a 18. századig a Hargita hegylánca, amelynek hét csúcsa van, a legmagasabb a Madarasi Hargita. A megnevezésben, a szóhangulaton túl, fontos a számmisztika is, a honfoglaló 7 vezér, a székely katonai szerveződés: hat fő + a vezető, amely a hetes meseszámot mutatja. Az alcíme is szokatlan, „időszerrűtlen” a mai világban. A való és a transzcendens világ ilyen erőteljes összefonódása rendkívül hiányzik a mai ember tudatvilágából. Boldog idők voltak, amikor az ember az istenekkel oly szoros kötődésben élt, tetteit isteni parancsolatok és erkölcsi kötődések vezérelték. (Szinte a homéroszi-aiszkhüloszi „*Götter sind da! – Jelen vannak az istenek*” mítoszi korhoz lehet hasonlítani.)

A magyar epikatörténet rendkívül fontos része a magyar történelmi regény alakulástörténete. A magyar történelmi regény főleg Jósika, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi nyomán hozta létre literatúránk jelentős teljesítményeit, melyet Móricz *Erdély* trilógiája koronázott meg. A 20. században kiemelkedő vonulatot képeznek Tamási, Nyíró és Kodolányi történelmi regényei.

Ebben a regényben a történelmi valóság csupán irányjelző keretként szolgál, az író nagyobb szerepet szánt a fantáziának, vállalva a mesei hangulatteremtést. A történet-tudomány tagadja a rabonbánok létezését, de Gál Elemér írói szemmel látja és láttatja őket. Egy letűnt kor és életmód szimbólumai ők, akik emberségben felülmúlják koruk morálját. Hihetővé teszi jelenlétüket, el is képzelhető, hogy éltek hozzájuk hasonló emberek. Például már gyermekkorában is tudott arról, hogy a Héthavas mindkét oldalán várlánc védte a lakosságot. Hallott rabonbánokról szóló történeteket, és későbbi tanulmányai során vette észre, hogy a rabonbánokról szóló mesék népmondai rangra emelkedtek a nép ajkán.

A rabonbánokról először a *Csiki Székely Krónikában* olvasott, amelyet 1796-ban szerkesztettek. Gál Elemér hangsúlyozza, hogy *Szádeczky Lajos* történész szerint koholt hamisítvány a Sándor-család birtokperéhez. Azonban meg kell jegyezni, hogy Szabó Károly történész 1854-ben a *Krónika* hitelességét védelmébe vette, kiállt mellette *Balássy Ferenc* is, még a tudós *Ipolyi Arnold* is szakavatott tudományossággal adatolja a rabonbánok pap-bírói tisztének történelmi tényszerűségét. Napjainkban *Szőcs István* műkritikus író tárja fel a *Krónika* hitelességére utaló bizonyítékait, amelyek a székelység katonailag szervezett társadalmában később is megvoltak. Idézi *báró Apor Péter* versét, amelyikben rabonbánságra utaló nevek fordulnak el, mint *Uzandur*; *Kalám*, *Hám*, amelyek a *Krónikában* is előfordulnak. „Márpedig Apor Péter 1756-ban meghalt, negyven évvel a *Krónika* koholása előtt!” Történeti forrás még *Gali Zoltán Székely ősvárak* című műve is. Bizonyos részét hamisítványnak tartják, de amelyet latinból fordítottak, amely a hitvilágról és a katonai szervezettségről szól, az hiteles,

mert még ma is bizonyíthatóak, mert élnek a nyomai. Fejedelemről van szó, a rabonbánok papfejedelméről. Ez is mesévé, legendává válik Gál Elemér tolla alatt. Az etika, a hűség, a néphűség alapján választott vezetőket az életük, a közösséget szolgáló tevékenységük minősíti. A múlt – Illyés Gyula szerint – nem mögöttünk van, hanem a talpünk alatt, azon állunk. Tamási pedig azt hangsúlyozza: aki embernek hitvány, magyarnak alkalmatlan. Magas az etikai mérce, de ez az egyedül hiteles.

Ha nem is létezett Zandírhám főrabonbán, de volt *Báthory István*, *Bocskai István*, *Bethlen Gábor*, akik méltó utódai a mondabeli szakrális fejedelemnek. Valakit mégiscsak példaképüknek tartottak ezek a sikeres államférfiak, mégpedig olyan valakit, aki itt uralkodott, és nem volt idegen. A megmaradás a tét, a létkérdés: vannak sorscsapások, de létünk belső törvényeit, ezáltal a közösségek nagy részét is magunk alakíthatjuk. Gál Elemér 30 éven át hordozta magában ezt a téma- és feladatkört. Tudás és hit kettős pillére építi a történelmi, etnográfiai, hadi, harcászati stb., ismereteit. Romantikus szemlélet és a racionális gondolkodás igénye feszül egymásnak, teszi teljessé, dinamikussá az írói világot. Romantikus szellemű a regény is, de benne igazi művészi, elhithető erő nyilvánul meg. Érezhetően örömmel, lélekből írta regényét, amely az olvasónak is örömet szerez. Etikai alapon állva szemlél, értékkel, ítél meg emberi, közösségi dolgokat. A jelen emberével is összhangba igyekszik hozni a mondandóját. Megdolgozott, megszenvedett érte, áradóvá tudta tenni a regényt, stíluskezletét nagyszerűen működteti. Tudja, a nyelvnek, az egyes szavaknak, mondatoknak van eleje, közepe és vége, de még értelme és ritmusa, és dallama is. Kissé balladisztikus a hangulata, a stíluskezelése, a szóképek, a stílusalakzatok is ezt erősítik, sugallják.

Kultúrtörténeti forrásnak tartja a *Csiki Székely Krónikát*, mert az igen sok ősvallási elemet ment meg a feledéstől. Ennek alapján állítja: ez a székely–magyar ősvallás költészet is volt a maga korában, ez tartotta fenn a magyarság hitét fennmaradásban, történelmi létezésében, hogy nem hal ki idő előtt, amíg megtartó ereje, hite vezérli. A hitnek különösen nagy valóságereje van. Még azt is feltételezik egyesek a *Csiki Székely Krónikáról*, hogy ebből a koholmányból szállt át a nép ajkára sok rabonbántörténet. Csakhogy a nép nem tudta olvasni a latin nyelvű krónikát. Valakinek olvasnia kellett és továbbadnia, hogy népköltészetté váljék. Egy bizonyos, hogy a nép csak olyan mondat vesz át, amelyet saját körében, megbízható forrásból hall, olyan személytől, akiben bízik, és amit hall tőle, azt sajátjának érzi.

Budvár volt a főrabonbáni székhely, és a vele kapcsolatos mondák többsége eredetmonda, aminek már van némi köze a történelmi hitelességhez. Számos eredetmonda hegyek és folyók keletkezéséről szól, majdnem a Kalevala hangján, és még az sem lehetetlen, hogy itt kőkorszakra emlékeztető néphit elemeivel is találkozunk. Ez készítette Gál Elemért arra, hogy a magyar őstörténet legmélyére hatolva próbálja megeleveníteni azt az archaikus lelkiséget, amely a honfoglalás korában élő székelységet jellemezte. Segítségére volt ebben a székely nyelvjárás gazdag és színes szókincse, a ma is használt

szólások, mondások és beszédstílusok, amelyekből következtethettem az akkori lelkiiségre, hogyan gondolkodtak és beszéltek elődeink. Nem archaikus nyelven beszélteti hőseit, mert az zavarná a mai kor emberét a szövegértésben. (Kodolányi János sikerrel alkalmazta az ómagyar kori nyelvet honfoglalásról szóló regényeiben, de neki külön értelmező szótárat kellett volna mellékelnie a székely tájszavakhoz.) Különben is történelmi múlttól mindig a jelenkor nyelvén tudunk közérthetően kommunikálni.

Történelmi regény – őstörténeti hitregény

A *Héthavas* című *őstörténeti hitregény* a magyar történelmi regény sajátos, művészi válfaja. Az erdélyi *Jósika Miklós* a magyar történelmi regény megteremtője. Prózafejlődésünk genezise a távoli gesztáig, legendáig vezethető vissza. Történelmi regényeink európai vonatkozásban a skót mondavilágot szerető Walter Scott mintaadó műveivel rokoníthatók. Gál Elemér előtt példaképként állt *Kodolányi János*, *Gárdonyi Géza*, *Móricz Zsigmond*, *Passuth László*, *Tamási Áron*, *Nyíró József* regényíró stratégiája, de ő inkább a Németh László-i ábrázolást követte. Hősei gondolat- és lelkivilágának a rejtelmeibe vezeti az olvasót. Ez a célkitűzés alapvetően meghatározta regényének szerkezetét, stílusát, amely szakított a hagyományokkal, és a mesemondáshoz alkalmazkodva inkább balladai hangulatot kelt, amely „panasz is, vallomás, de imádság is”.

A történelmi regény műfajfogalma eléggé képlékeny, *trazitorikus*, időben változó; időről időre más jelentéssel telítődik. (A kritika fogalomhasználata is bizonytalan, újabban a szerzők sem szívesen nevezik munkáikat *történelmi regénynek*.) A magyar irodalmi gondolkodásba erősen beépült a *történelmi regény* – lexikonjaink, az iskolai tanítás, a kritika révén is. Igaz, történelmi regénynek elsődlegesen azokat a műveket ismerik el, amelyek *korfestő* jellegűek, dokumentált és hitelesnek tekintett korban játszódnak. Se a műfaj, se a történelem problémája, elmondhatóságának kérdése nem jelenik meg ezekben a könyvekben. Az olvasók többsége továbbra is a 19. század kánonja mentén olvassa a *történelmi regényt*.

Az utóbbi 60 esztendőben volt alkalmunk bőségesen megtapasztalni, hogy az irodalmi művek sorsát nemcsak a befogadó olvasóközönség ízlésváltozása formálja, hanem az írás és olvasás viszonyába gyakran durva adminisztratív eszközökkel beleszólt a politika is. Jellemző beállítódás: az irodalmi közgondolkodásban nálunk még nem válik szét határozottan a történetírónak és a történelmi regény szerzőjének anyagkezelése, múlthoz való viszonya. Az értelmezés pragmatizmusa erőteljesen hat, miközben a funkciók eltolódása figyelhető meg, melyet az irodalom erősen megszenved. Gyakori a historizáló regény, a pseudo-historikus regény, az áltörténeti regény. Ezeket a fogalmakat sokszor nem is saját jelentésükben, hanem a történelmi regény megnevezésének eufemisztikus megkerülése céljából alkalmazzák. Ha konzekvens a

szemléletünk, akkor a *történelmi regény* kizárja a *historizáló*, *pszeudo-historikus* és *áltörténelmi regény* megnevezéseket. A „*történelminek*” mondott regények poétikai nyelvszemléleti, mnemotechnikai, értelmezésbeli kérdései élő irodalmunk érdekesítő feladatai közé tartoznak.

Napjaink „*történelmiként*” olvasott regényeinek poétikai jegyeire összpontosítja a vizsgálódásait, a poétikai teret szemlátomást a *jelentésképzés* narratológiai komponenseire igyekszik korlátozni. A *hagyomány és újítás* jegyében fontosak az elbeszélő és elbeszélés „világképző” lehetőségei, a metonimikus és metaforikus elbeszélésszerkezet, a tér és idő konzisztens vagy destruált összetartozása, az alakok identitásának kérdései stb. Ma a regényíró másként fordul a múlthoz, szabadabban bánik a múlt tényeivel is, nem lehet számára elvárás a *referencialitás- és igazságigény*. Ma nem a tények visszaadása, hanem azok esztétikai funkcióba helyezése a cél. A *szövegszervező eljárások*, epikus tényezők szerepe a világteremtés módja ezeknek megfelelően módosul a történelmi munkákhoz képest a történelmi regényekben.

Ezt a sorsregényt csak szeretettel, vagyis nyitott lélekkel érdemes olvasni. Igazi szellemi-lelki táplálékot nyújt, látásunkat, életkedvünket, egyéni és közösségi felelősségtudatunkat lebilincselő stílussal, emberi és erkölcsi hitellel frissíti föl. Írója elsősorban nem módszerként, hanem szemléletmódként használja a *mikrotörténelem* fogalmát, amely nem *re-*, hanem *dekonstruálja* a makrotörténelmi folyamatokat, amennyiben nem a „történelmet”, hanem a személyes, alternatív történelmeket állítja az ábrázolás centrumába. Gál Elemér nem a ma divatos episztémétörténelmi tudatossággal alakítja regényét, mert indíttatásai miatt a történelemnek másfajta moduszait ismeri el az egyén életében, mint számos jelenkori író társá.

A történelmi regény mai fellendülését érdemes a múlt, a történelem kulturális áttértelődésének a folyamatában is szemügyre venni. A kitalálás az emlékezés munkájának elidegeníthetetlen elemévé vált. A múlt kulturális megképzésének mai gyakorlatában a történelem változó identitású képződmény. Napjaink ábrázolásával szemben támasztható hagyományos követelmények, mint a történelmi hűség vagy hitelesség, érvényüket veszítették. A történelem poétikája átrendeződött, mindez a lezajlott, átfogó kulturális folyamatokkal, a posztmodernnek nevezett helyzettel függ össze, amelyben magától értetődővé vált kitalálás és felidézés, képzelet és emlékezet összetartozása. A múlt képének kulturális megalkotásában a történelemhez való kollektív viszonyulás jellegzetes formái is kifejeződnek. Az európai viszonylatban köztes térségünkre jóval inkább jellemző a történelemnek való kiszolgáltatottság tapasztalata, s ebből következően az elfedés vagy a felejtés, mintsem a felelősségteljes feldolgozás munkája.

Viktor Žmegač *Történelmi regénypoétika* (In: Az irodalom elméletei. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 99-170.) című tanulmányában a 20. századi regény két alakulási irányának, a szöveg- és valóságirodalomnak, kijelöléséhez alapvetésként állapítja meg: a regényelmélet terminológiájának alapvető megújulása szükséges, lévén hagyomá-

nyos terminusaink kiüresedtek, semmitmondóak. A segítségükkel nem írhatók le a 20. századi regények, nem jöhet létre érvényes tipológia, nem születhet megfelelő műfaj történeti leírás. Az irodalomtörténet-írás ma is a három „t” uralma alatt áll: *teória*, *terminológia* és *tipológia*, amelyek egyidejűleg egymást is meghatározzák, sőt feltételezik. Megfelelő teória nélkül nem alakulhat ki adekvát terminológia, amelynek a hiánya pedig lehetetlenné teszi a tipológiát.

A történelmi regény zárt, teljes világot épít fel a múlt eseményeiből: egy működő, adott korabeli, emberi életvilágot hoz létre, amely nem történelmi *éppígyléte*nek ábrázolására, ön maga pusztán bemutatására hivatott. A magyar történelmi regényben olyan ízlésvilág, értékpreferenciák, beállítódások lépnek működésbe, amelyek első sorban közéleti, a nemzeti lét kérdéseit megfogalmazó művet látnak a műfajban. A történelmi regényekre jellemző tartalmak (történeti hitelesség, történelmi igazságérzet, nemzeti, közösségi tartalmak megjelenítése, azonosulásminták felmutatása stb.) hiányoznak, ezért a mai történelmi regényekben a szövegek valóban „történelmi voltát” ezek a hiányosságok kétségbe vonják az irodalomolvasásban, és elbizonytalanítják a fogalomhasználatukat.

A nyolcvanas-kilencvenes évektől számíthatóan kritikai „fordulat” váltotta fel a korábbi, elsősorban a művek valóságreferenciáját vizsgáló realista olvasást: egy alapvetően a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezés. Ugyanebben az irányban hatott az új olvasási opció kibontakozásának lehetősége: a művészi nyelvhasználatban létesülő többértelmű valóság elmélyült vizsgálata. A szövegközpontú elemzések mellett hangsúlyt kap a fikcionalitás, a mítoszteremtés, a lélektani sajátosságok, az életrajzi vonatkozásoktól függetlenített megítélés és sok más, például Móricz alkotásaira is jellemző írói eszköz és eljárás. Napjaink divatos értékelési referenciájának egyik alapvető jellemzője a szövegvilágok és a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezésre koncentráció.

Gál Elemér regényét olvasva, Tamási *Szülőföldem* cím, szociografikus vallomásregénye jutott eszembe, mely szerint *Erdély lételeme a változás: itt „ember és természet egyaránt játszik”. „...jókedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény, amíg a hegyeket néztem, a völgy szint és kedvet cserélt.”*

Gál sikeresen bizonyítja: lehet egy regény egyszerre *őstörténeti* és *hitregény* is. Íróhoz méltó feladat léthelyzetünk természetének a felismerése a régmúltban. A hitváltás kora ez, a *hon(vissza)foglalás* előtti időszak. Konfliktusa: a hit és az ellene ható erők küzdelme. Sorsvert néptöredék a hunmaradék székelység, amely képes volt a Héthavas világában berendezkedni, hazát teremteni, azt otthonná tenni, minden ellenségtől megvédeni. Az arctalan világ ellen szól ez a regény, hogy legyen emberi arcunk, hogy vállaljuk önmagunkat és a ránk bízottak képviselését. Máriás József joggal hangsúlyozza: sajátos, öntörvényű világot tár elénk az író, amely a maga alkotta társadalmi

szervezettségre építi társadalmát. Hierarchikus felépítettsége állandóságot és folytonosságot biztosít, melyben főrendnek és a köznépeknek is pontosan meghatározott szerepe van, mindenik a megmaradás egy-egy építőköve. A rabonbán társadalom ősi rendjében rend honol, fegyelem és szervezettség: jól kiépített lármafák, tűz- és füstjelek biztosította kommunikáció, védelmet szolgáló erődítmények és várak láncolata, a várnépek átgondolt feladatrendszere. A főrabonbán, a nagy-rabonbánok, a fő-, nagy- és kisgyulák, a főharkász és harkászok, a fürkészek, rigó- és romalányok, várvédők – megannyi tisztség és szerep, mely mindegyike egyetlen nagy célt szolgál: az önvédelmet, a társadalmi szervezettség fenntartását. Kötőszöve az erős, szilárd, ősi törvényekkel fenntartott fegyelem. Fő szövetségesük maga a természet, a maga titkaival, áldásaival és veszélyeivel: elrejtí öket a veszély esetén, élelmet ad, társuk a küzdelemben.

A közösséget megtartó erővonalak közt fontos szerepe van a személyes életnek, az egyéni erényeknek: a harcban és munkában egyaránt. A jól kiépített hierarchia, a családeshmény, a sok gyerek, a közösségi életben betöltött szerepre való felkészülés, a harci erények maguk is szilárd építőkövei e társadalomnak. Ez az a pont, ahol az írói képzelet a legmarkánsabbban van jelen a könyv lapjain. Karakteres, színesen megrajzolt hősök lépnek elénk. Egyéni jegyeik, személyes vonásaik, életvitelük szervesen épül a közösségbe. Szerepük a kibontakozás, a jellemfejlődés az erdei ösvények titkaihoz és rejtelseihez hasonlóan bontakozik ki, keresve és vállalva a maguk sorsát. Érzelmi gazdagságuk, rokon- vagy ellenszenves magatartásuk az adott társadalom sokszínűségét példázzák.

A műfaj a regény eszmeiségét és szerkezetét is meghatározó célkitűzésre utal. Két párhuzamos szerelem történetével kelti fel a hihetőség művészi illúzióját, ebbe illeszti a sámánhitből a kereszténységbe való átmenet hitvilágának ábrázolását. A fő cselekményvonalat *Zsögöd* és *Ajnád* szerelmi versengése tölti ki, túlmutat az egyéni boldogságkeresés céljain. Csenge a hitében erősen emberi, jellemében megbízható lelket fedez fel *Zsögödben*, akinek alapelve, hogy a dolgokat használni kell, az embereket pedig szeretni – és nem fordítva!

A legcsodálatosabb, ahogyan férfi és nő kapcsolatában az író, az egyik fél a másikat (s a másik az egyiket) a szeretet mindhárom – helyesebben: négy, mert még az Eroszt is kettéválaszthatjuk – „szférán” átvezeti (*felfelé* vezeti) a „*szeretlek, mert szeretlek*”-ig (mindnyájan egy Napnak a fénysugarai vagyunk) alapfoktól eljut a *Philián* túlihoz (a testvéri, baráti szereteten túlra), a *nem baj, ha engem akár nem is szeretnek: fő az, hogy én szeressem!* fokozatáig. A szeretet által olyan boldogsághoz, teljességhez és megismeréshez érkezhünk el, mely szabaddá tesz, elvezet az igazi „kozmikus” szeretetig, az isteni szeretet, az *Agapé* közelébe. A megismerés és a szeretet itt talán egyet jelent.

Az író szerelmes szavakkal vall szülőföldjéről: „Nálunk, Csíkban élnek a hegyek is, a fenyők is zöldőbbek közlről, messziről kékek, és amikor Nagysomlyó mögül felkel a

nap, akkor megállunk egy pillanatra, mintha köszöntenénk őket. Este pedig, amikor a Hargita gerincén lenyugszik, fejet hajtunk és mosolygunk némán, mint aki ajándékot kapott. Ilyenkor érezzük, hogy adósai vagyunk a szülőföldnek, én is ezzel a könyvvel akarok adósságot törleszteni, amivel a Hargitának és jóra való népének tartozom.” Gál Elemér szülőfalujában, Csíkszereda végén, Csíkzsögödön már gyerekfejjel ismerte, sokszor elkísérte *Zsögödi Nagy Imre*, a méltán híres festőt és grafikust témagyűjtő útjaira, sokat beszélgetett vele a székely régmúltról is. A mondák szerint a szentimrei büdösben laktak a rabonbánok, hallotta a valóságból mesévé váló történeteket róluk, azt is, hogy Budváron lakott a főrabonbán. Poétikusságra is törekvő szépírói művészte valóban hasonlatos Zsögödi Nagy Imre festői világához, ahhoz, ahogyan *Héthavas* világát a homály- s ködoszlás után kitisztuló levegő, jellegzetes *fényözön*, székely kifejezéssel szólva, *bőfény* szállja meg; ahogyan fényáradat lepi, teríti be, itatja, hatja át a tájat, amely egy időben és egyszerre válik világossá, sugárzóvá, fényessé: színnel telítve a Héthavas-Hargitát.

A szellemi és lelki időutazást, a művek világában való megmártózás kérdéskörét jellemezzük néhány, a művet egészében minősítő gondolattal, melyek egyidőben jelentenek megmérettetést és az érdeklődés felkeltését az író személye és alkotásai iránt. Gál Elemér óriási fölkészültséggel, európai műveltséggel, elfogulatlan józan ésszel, minden szenzációhajhászást kerülő tapintattal közelített tárgyához. Regénybeli történelme csak időbeli és formai keret, népmondák, regényes krónikák, ősvallási hitelemek, hitregék és írói fantáziából született eredetmondákból áll össze. Az író arra keres választ, hogy mi tartotta fenn 450 éven át a székelységet a széthulló hun birodalom romjainak egy kis erdélyi szigetén, hogy nyelvét megtartva megőrizze identitását, és bevárja magyar testvéreit? Az író válasza: az őseiktől örökölt szellemi-lelki kincsük: a kegyelem műve, az újulni képes hitük, amely rátalált az egyént és közösséget megtartó kereszténységre.

Tudjuk, Tamási Áronnál a csodának nem a lélektani, hanem hitbéli és keresztény magyarázata a döntő, mert a csoda forrása sokkal mélyebben van, mint a folklór hagyományos kategóriái. Gál Elemér Tamásihoz hasonlóan a maga jelképes, biblikus világába mélyen beleágyazta Erdély, a székelység sorsának értelmezését. A magyar-székely közös országalapítás hajnalán tudatosítja az Újszövetség, mindmáig meg nem értett, krisztusi parancsát is: „*Szeresd ellenségedet, mint tenmagadat.*”

A felépítésében logikus, argumentációs szerkezetét tekintve meggyőző és a szakmai narráció intelligens technikáit biztonságosan alkalmazó regény ebben a formájában, szélességében és mélységében is az első átfogó, szisztematikus feldolgozását adja a legújabb magyar hittörténeti regény kérdéseinek. Eredményeit példamutató anyagismeret, komoly szakmai munka alapozta meg. Kisebb hiányosságai és fogyatékoságai vannak a regénynek, de ezek jórészt könnyen javíthatók, és nem változtatnak azon, hogy ez a színvonalas kidolgozású regény példaértékű. Az őstörténeti kalandozás regénye *tanúságul és tanulságul* szolgálhat a jelenkor emberének.

Gál Elemér meggyőzően bizonyítja: a magyarságban mindig volt és ma is létezik *sensus communis*. Ez a közkeletű kifejezés érzékelteti, hogy mi ment és megy végbe az emberek szívének a mélyén. A *sensus* jelentése *érzés, érzék*; arra utal, hogy minden az érzékek által érkezik lelkünkbe. A *sensus communis* elemi fogalom, amelynek jelentése a *józan ész, belső érzék*, a társadalmi értelemben vett *közös érzék, általános ész*: a mértéktartás, közmegegyezés a butaság ellenében – az okosság javára. Ez a jelzős szó szerkezet a rómaiaknál nemcsak *józan ész*t, de *emberséget és érzékenységet* is jelentett. Voltaire ismerte fel, hogy a rómaiaknál ez a teljes fogalom később franciául már csak a felét jelentette. A *raison* a *józan ész*, célszerűség, az ésszerűség foglalatja, kimaradt belőle a lényeg: az *emberség*, az, amivel többek voltak a rómaiak utódaiknál. Gál Elemér rámutat arra, hogy a primitívnek vélt társadalmakban is létezett *sensus communis*, születtek érző lelkek, akik lemondtak önös érdekeikről, ha a megmaradás, az összetartozó népek érdekei áldozatot követeltek. *Lélekben tudtak nagyok lenni*, magukhoz emelték a kisembert is, hogy mindenki otthona legyen a közösen védelmezett haza.

Csöndbe térnek a dalok

Egy ősi mitológiai analógiával világítom meg Gál Elemér értéktudatának jellemzőit. Kantór meséjében a *Gazdagság, a Kéj, az Egészség* és az *Erény a legfőbb jó* rangjáért vetélkedik. A *Gazdagság* szerint ő a legfőbb jó, mert vele minden javak megvásárolhatók. A *Kéj* szerint őt illeti a győzelem, mert a *gazdagság* is csak arra való, hogy őt megvásárolhassák. Az *Egészség* azt állítja: nélküle nincs értelme sem a *gazdagságnak*, sem a *kéjnek*. Végül az *Erény* kijelenti: fölötte áll mindháromnak, mert *gazdagon, gyönyörök közepette is nyomorult lehet az ember, ha helytelenül él. A győzelmet az Erény szerzi meg.*

Gál Elemér tudja, az erény – bár nem a *legfőbb jó*, és ez a mese sem oldja meg a *legfőbb jó* képtelen kérdését –, azt tudatosítja, hogy az erény egyáltalán nem *valamiféle jó, hanem kötelesség; más, magasabb rendű kategória*, amely az értékskála tetején áll. Éppen ezért a van helyett a kell valóságára eszméltet. Hősei a néphez hű emberek életét példázzák: a „*sajátosság méltóságának*” (Sütő András) genezisést mutatják: a szülőfölddel és népével való lelki egységet. Arra kell figyelniük, amit a mű üzen, amit a szöveg felkínál. Nem veszíthet, csak nyerhet az irodalomtörténész, a bíráló, ha a mű központi fontosságát kidomborítva, az írástudók felelősségét, sőt közéleti szerepét sem hanyagolja el az alkotó teljes képének feltárásában. Mindez nem messiáskodás, hanem apostolkodás. Szükséges lenne egy magunkba szállás, egy messzehangzó „*Pater, peccavi!*” bevallása: „*Vétkeztem, Atyám!*” 2004. december 5-én vétket, ünneprontást követtünk el. De ezt korifeusaink képtelenek kimondani.

Cserhalomban az 1996-os Szent László-szobor-avatáson hangzott el: „*Segíts nekünk, Szent László király, hogy visszavehessük jogos tulajdonunkat a nyelvvrbló lovagoktól.*”

Segíts, hogy megszűnjön nyelvünk alattvaló státusa Erdély területén!” A regényíró Erdély számos, történelmi gondjának beépítésével erősíti a üzenetét, igyekszik lélekben a magyar nemzettest részévé integrálni a Héthavas népét, Székelyföldet. Ma a földrajzi szomszédság különösen predestinálja a Székelyföldet, hogy a csángóság anyaországává váljon, ezért fontos annak felismerése, hogy a tömbben élő székelységnek a földrajzi határain túlmutató felelőssége, küldetése is van. A Héthavas lármafaként figyelmeztet feladatainkra: a történelem fölé magasodó földrajzi szimbólum, lelki erőforrás, mint Csíksomlyó: a székely Lourdes.

A Héthavas népének múltja bizonyítja: az erdélyi magyarság számára ősi erény maradt a vitézség és tudás, a kitartó küzdelem, a belső önépítkezés, az egyéni és közösségi ellenállás, a meg nem alkuvás szimbólumai, annak felismerése, tudatosítása, amely a szárhegyi írótalálkozón fogalmazódott meg: *„a nemzeti megmaradás pallérozott nyelvet, józan történelmi tudatot, önértékelést és öntudatot követel meg”*.

Legendák földje a Héthavas. A legendákból hiteles világ bontakozik ki, évszázadok keservektől, csapásoktól sújtott, a megmaradásért vívott véres küzdelmek, közelmúltunk és napjaink realitásai. A Héthavas csúcsaként a Csíki-medence fölé magasodik – Csíkszentdomokos szülötte, *Márton Áron* püspök alakja, akinek életpéldája és tanítása máig érvényes. A kisebbségbe taszított magyarság szellemi pásztora bátran szólt a kisebbséget elnyomó hatalommal szemben, például 1946-ban Csíksomlyón: *„a világ sorsát újrarendező nagyhatalmak hallgassák meg az erdélyi magyarság hangját, ne döntsenek nélküle, ne ítélkezzenek könnyelműen fölötte, ne ismételjék meg a trianoni vétséget, újabb igazságtalanság nem adhat lelki békét sem a győzteseknek, sem a legyőzötteknek...”* Fájdalmas tragédia, hogy Európa mentora és cinkosa lett a bennünket megfojtani kívánó szomszéd nemzetek agresszív törekvéseinek.

Márton Áron akkor következetesen védte népe és egyháza érdekeit, Petru Groza miniszterelnökhöz írott levélben hangsúlyozta: *„ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik, és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges. [...] Élni akaró nép kisebbségi sorsban sem törődhetik bele abba, hogy magát fölládozza a többségi nemzet önzésének, amely természetjog és az isteni törvények által megvont határokat túllépi”*.

Gál Elemér a *Tündéerkert* írójától tanulta, remek tanulmányban bizonyítja: *Erdély Tündéerkert*-álma szívdobogtató elképzelés: a belülről egységes, szomszédaival szövetséges Erdély megtörheti a török hatalmát, és Tündéerkertet építhet. Bethlen mindenél nagyobb fájdalma, hogy ez az álom csak álom maradt: *„Másoknak a fejedelemség dicsősége és öröme és jóérzés: nekem teher és lesújtó sors... Bizony Tündérország elmúlt Erdélyből... Már nekünk nincs más Erdélyünk, csak egy kipusztított tündéerkert [...] Báthory Gábor nagy lélek volt: a legkülönb, akit valaha ifjában remélhettünk: igazi tündéerkirályfi, de a tündérek nem e világra valók... Aki emberfia magasabb szellemek-*

kel fog kezét: belepusztul a szerencsébe...” Bethlen a valósággal szembesülve, álmaid a valóságához méri: „szegények vagyunk, kicsinyek vagyunk, tudatlanok vagyunk”. Erdély senki másra nem számíthat, ezért mondja Báthorynak: „nem lehet olyan álmodni, amelyet akar, csak amit lehet... Nem is csak amit lehet: de amit kell...” Egy kicsi ország világmegváltás helyett csak belső ügyeivel törődjön, építkezzen, erősödjön a jelenben a jövőnek is.

A kisebbségi létértelmezéseknek óriási hasznuk lehet, mert a kisebbségi élet törvényszerűségei felértékelődnek. Az *Európai Unióban* kisebbségi helyzetbe jutott magyarság lemaradásának egyik fő oka: nem ismeri eléggé önmagát, sem múltját, sem azt az életkeretet, amelybe került. A napi küzdelmekbe torzult politikai vezetésnek és a kisebbségi, társadalomirányító erőknél nincsen kellő szemléletformáló ismeretük a korábbi periódusok nemzeti, kisebbségvédelmi, társadalomépítő tapasztalatairól. Kihagyóan kell foglalkozni múltunk kisebbségi tanulságaival, mert illúzió, hogy az Unióban megszűnik a „kisebbségi kérdés”. Abban reménykedhetünk, hogy újjáteremthető a Kárpát-medencei magyarság szellemi-lelki egysége, ha hitelesen újra tudjuk fogalmazni a nemzettudatot.

Gál Elemér Máriás Józsefnek arról vallott: „Nemcsak Erdélyről szól ez a regény, hanem az összmagyarság sorsa lüktet benne. Azt a kérdést teszem fel az olvasónak, szabad-e lemondani arról, ami a miénk, a mi magyarságunk, a mi lelkünk? Nem. Amíg a haza ott van fenn a magasban, addig elérhetetlen. Azt az eszményien szép, magasságokban tündöklő hazát le kell hozni képzeletünkéből a földre, egymásra figyelő igyekezetünkkel fogjuk meg egymás kezét, mindenütt, ahol magyarul beszélünk, és ha már érezzük, hogy összetartozunk, akkor már csak karnyújtásnyira van a mindnyájunkat szerető haza.”

A regényíró a felelős magyar írástudó örök Ady-kérdésére is választ keres: „Mit ér az ember, ha magyar?” A sorskérdések jelenkori szorításában ugyanazt kérdezi, a remény lehetőségeit fürkésző Gál Elemér önmagától is, amit Németh László dedikációként írt Zsögödi Nagy Imre rajzára, amelyet 1956-ban készített az író-gondolkodóról: „*Ki arcom roncsait örökítéd / E roncs nemzethez adhatsz-e hitet*”.

Gál Elemér írói célkitűzése hasonló Áprily Lajoséhoz: „*S gondoltam rá, ki jó száz év után, / arcába tűz az új világ sugára. / S szentszánalommal néz majd vissza rám, / kortól kifosztott, koldus dédapára.*” (A kor falára.) Általa Reményik Sándor Atlantisza harangoz, mert rokon lélek a *Templom és iskola* költőjével: „*Tudnod kell, Népem, hogy én itt hogy jártam: / Széüilő fejjel és halálra váltan, / Amíg neked az üdvösség borát / És az örökéletet prédikáltam.*”

Gál Elemér érdeme nem elvitatható, senki el nem veheti: magunkat tesszük kisebbsé, ha munkásságát, *Héthavas* című regényét nem rangjához illően méltatjuk. „*Seul silence grand; tout le rest faiblesse*” – „A csend, az nagy, a többi gyengeség”. (Alfred de Vigny: *A farkas halála*) „*Csőndbe térnek a dalok*”. Hallgassuk a csendet, hallgassunk a csendre! A *Héthavas* írója azt üzeni: „*Legyen esziünk, ha már volt.*” (Cseke Péter)

Devecseri Zoltán

Látogatások

I

Kézfogások

(Dobai Tamásnak, Finnországba)

Virágnevekkel kit bélyegezzek,
vaspántokkal kinek építsek
karámot: ne lásson rá
a tócsák csillagaira –
derekamra kívül fonassak
titkos ölelést?
Kié a sírást csillapító kendő
idegeim szárítókötélén?

*

Vaspántok – virágnevekből,
csillagokból szokványkarám,
az ám s én
nem vehetem számra már
portó nélkül a Hazámat...

*

Akié termő csodálat:
– diólevélre, tengerre,
Időtlen – időre láthat
s talán csak kézfogásainkra
érkezik égi magyarázat!

II

Szóljon még

(Tornai Józsefnek)

Szólt valaki az éhes kerekek
a tengerpart, a szél,
a pipacsos mező nyelvén:
értette a folyók mondatait –
csalános csődjeit

bújtatja az erdő, hótorlaszok
 mögött alszik-ébred a Holddal
 – szerelmeit túlélte,
 a szerelem túléli őt is –
 Anyja öléből leszállt lázadó:
 poharat emelt ránk (mi reá)
 vörösborral, vádolva világrészeket,
 kormányokat, de a népekkel
 szövetséget köt – miközben mi
 Csillag-szüléit ünnepeljük –

Valaki szólt, szóljon még soká
 nyolcvan-nyarakon túl is
 – értünk, ha sátrainkra
 rohannak sötéten újra s újra
 – Sámántudással hőköltesse
 az álmunkra csaholókat!

III

Én is kihajoltam

(Kalász Lászlónak, odaátra)

Én is kihajoltam
 az alvilág vakablakán,
 téglasorok világtalan közönnyel
 ütöttek homlokon:
 Rejtjelezett álmaimat
 megfejtik a fönti cserfaerdők,
 leszakadt szavakat hívnak vissza
 hiányos mondataimba:
 - Uram, csak még egy levegőt!
 Asszony könnye, csorog rám,
 tisztogat lélekig - -
 Pajzsom nincs, nehéz
 a kard, a pohár
 a dárda, a kokárda...
 Mostantól vagyok fegyvertelen
 gyertya-vívó követ!

IV

Vers – rejtegető*(In memoriam Újházy László)*

Mi nehezebb: gyöngy-vajúdással
megteremni a verset vagy fölhozni
szerelemmel a férfikor
hegyoldalára?
Elvárni, adni – szót-kezet,
s 'mit módosít egy ékezet
Jó Újházy László,
fölötted is, fölöttem is
vad vád meg haló háló,
leírtuk, mégis a lányok...
lányok ujjain zene hűsöl,
és mint gyerekkori titkot,
dugdosom a verset
könyvek alá,
remélve mégis:
valaki megtalálja

2008. január 15. (a gyulai megemlékezésre)

Pécsi Györgyi

Tornai József 80. születésnapjára

Pilinszky János írja egy helyütt: „Modernek mindig azok voltak és azok is lesznek, akik az idő teljes drámáját átélik”. Olvasatomban ez azt jelenti, hogy a műalkotás modernségének fokmérője az, hogy benne inspiratív módon megjelennek-e a kor legfontosabb kérdései. Ebben az értelemben is modern Tornai József életművének egésze, hiszen költészetének, esszé- és regényírói, sőt műfordítói munkásságának is a problémáérzékenység és a gondolkodás kezdeményezőkézsége a legjellemzőbb vonása.

Mintegy ötven kötet jelzi az idén nyolcvanadik évét betöltő költő pályáját. Első verseskötete viszonylag későn, 1959-ben jelent meg, ám Tornai József indulása pillanattól a művészet kolumbuszi útját járja. Szellemi köztereinkben, az irodalomban is, rendszerint előbb-utóbb ideologikussá merevedik a kezdeményező, mégoly merész gondolat is, Tornai József számára azonban nem létezik az egyszerű megtalált igazság abszolutizálása, rendíthetetlenül újra rákérdez az általa már megválaszolt kérdésekre, ugyanis ez a páratlanul sokféle és igen különböző költői hagyományból építkező, nagyon tudatos, a költészet változatos regiszterét megszólaltató líra eleve nem lezáró, összegező szintézisre törekedett sohasem, hanem nyitottságra, arra, hogy újabb és újabb kérdéseket gerjesztve újrafogalmazza korunk alapkérdéseit, és megkíséreljen azokra racionális választ adni, bárha paradoxonokban is.

A modern kor egyik legfontosabb dilemmája a hagyomány és a modernség kérdése, mely a magyarországi társadalomban legerőteljesebben a fölszámolásra ítélt paraszti osztály autentikus kultúrájának szétzilálásában jelentkezett. Tornai József a „modern vagyok és ősi” program jegyében kitágította a bartóki modell fogalmát, megőrizve és integrálva a magyar népköltészeti hagyományokat, továbblépett a nemzeti kultúrkörön. Fölfedezte a törzsi költészet egyetemességét, azt, hogy az emberiség ősi, univerzális tapasztalata, létértelmezése mindenütt igen hasonló – ahogy ezt az 1977-es *Boldog látomások* című, a világ törzsi népköltészeti fordításait tartalmazó korszakos kötetével is megerősítette –, s a természeti, ösztönös, kollektív embert úgy emelte a mítoszok magasságába, hogy verseiben az archaikus líra és a 20. századi modern (magyar és európai) költészet szintézisét is megteremtette.

Ugyanakkor a költő az értékörző hagyományok folytathatóságának dilemmájával annak fájdalmas tapasztalatával néz szembe, hogy a 20. századi ember elveszítette biztos támaszait, a racionalizmus és a fejlődés büvkörében pedig reménytelenül magányra ítéltetett. „Legjobb gondolkodni” – írja, s talán ezzel a kijelentésével lehetne a legpontosabban jellemezni egész alkotói habitusát. A mi korunk azonban abszurd kor, mondják főleg az utóbbi évtizedben írt esszéi, lényegesen különbözik a korábbi koroktól: a régi hit már nem érvényes, az érzelmi út- és hitkeresés anakronizmus, az

egydimenziójú válaszok érvényüket veszítették, de korunkra már az elvont, tudományos megismerés vagy filozófiai gondolkodás is zsákutcába jutott, hiszen a fogalmi gondolkodás során maga a valóság párolog el a gondolkodásunkból. Miközben maga az ember változatlanul „őrült sár és istenarcú lény” ma is.

Tornai József sokfelé elindul, hogy e paradoxonokban megjelenő dilemmákat följejtse. Fölfedezi a magyar irodalom számára a nemiséget, az ösztönvilágot, s arra döbbsent rá, hogy ez a korábban tabunak tekintett, elfojtott terület is természetes része az embernek, vagy, hogy ez bizonyosan természetes része. A maguk idejében az olyan kíméletlen, az ember ösztönlénységére rámutató kötetei, mint az *Ádám és Éva oltárán*, a *Vadmeggy* rendkívül provokatívnak hatottak, ma azonban, amikor intézményesen ömlik a vulgárnaturalizmus az emberre, a szerelem szakralitását vallja. A nemiség újraértelmezett szerepével látszólag tökéletesen ellentétes előjelű az istenkérdés, az isten és az ember viszonyának faggatása, amely Tornai József lírájában és esszéiben szintén fundamentális jelentőségű. Kevesen vették komolyan nálunk, hogy a 20. század egyik legfontosabb kérdése az istenkérdés, az, hogy az ész abszolutizálása közben elveszett az ember szakrális, metafizikai távlata, holott a metafizika igénye éppúgy immanens része az emberi természetnek, mint a pragmatikus, racionális világertelmezés.

Azonban az ember ontológiai hiányérzetének megválaszolása nemcsak ismeretelméleti igény részéről, hanem annak sürgető belátása vezérli, hogy a 19–20. század gondolkodásának kopernikuszi fordulata után az ember eljutott odáig, hogy reálisan is képes kipusztítani önmagát. Tornai József életművét a kezdetektől végigkíséri az ember megválthatóságának, s egyre inkább megválthatatlanságának kérdése is. Kezdetben a művészet megtisztító erejét vallotta, majd egyfajta szekularizált, értelmiség vezette társadalomban vélte megtalálni a megoldást, utóbb pedig azzal a paradoxonnal szembesül, hogy az ember minden megváltási kísérlete kudarcot vall: az ember a kreatúra elrontott konstrukciója, vagy ahogy egyik esszéjében Kanttal szólva költőien mondja, az ember olyan görbe fa, amelyet nem lehet kiegyenesíteni. A modernizmus veszedelmes csődjét sokan fölismerték, s arra vagy utópikus vagy katasztrofista választ adtak. Tornai József azonban éppen racionalizmusa, bizonyos pragmatikus világszemlélete miatt megmarad a paradoxonok megragadásánál: a gondolkodás, a művészet, a nyelv teremtő ereje nem megoldást nyújt, de folyamatos intenzív, kezdeményező jelenlétével hozzásegíthet minket a megmaradáshoz. „Nem tudom, hogyan, de egy-egy nagy költővel-íróval, zenésszel meg tudjuk állítani rossz úton járó történelmünket. Ezek a hatalmas kerékvető kövek nem engedik, hogy a szakadékba csússzunk” – írja.

Tornai József roppant inspiratív, szellemi folyamatokat, gondolkodást kezdeményező költészete –, mely egyszerre kutatja a modern, a korszerű megszólalás lehetőségeit, s ugyanakkor továbbörökíti éltető hagyományainkat is, – a huszadik század második felének egyik meghatározó életműve.

Dr. Ternyák Csaba

„Élni segít, ha kimondjuk a bajt!”

A Balassi-émlékkarddal kitüntetett Serfőző Simon köszöntése

A Balassi-kard átadása valódi ünnep, amely szakrális időt, pillanatot jelent a kitüntetett költő számára.

Nemrég ünnepelte Serfőző Simon 65. születésnapját, éppen ezért a 65. zsoltárból idézek: a hegyek, dombok, mezők tavasszal „*vidámságot öltenek*”, „*a völgyek örvendeznek és himnuszokat zengenek*” „*dombok vígságba öltöznek, [...] Minden ujjong és dalol színed előtt!*” (Zsolt 65.14). Remélem, hogy majd a 70. zsoltárból és a 75.-ből is idézhetünk, tudván, hogy a 90. milyen gyönyörűsége és mélységesen igaz.

Serfőző Simon a *Hetek* költőcsoport legfiatalabb tagja. A költőtársak mindig vállalták egymást, amint ezt bizonyítja *Az ének megmarad* című 1985-ös és a *Más ég, más föld* című, 2001-es keltezésű antológiájuk is. Közülük rég eltávozott *Raffai Sarolta*, *Ratkó József*, *Kalász László*, legutóbb pedig *Bella István*. Kortárs költőként köztünk él és alkot a Kossuth-díjjal kitüntetett *Ágh István* és *Buda Ferenc*, valamint az észak-magyarországi régióban: *Serfőző Simon*, a jeles költő, író és könyvkiadó.

Az írói-költői hitelességhez szükséges az erkölcsi kvalitás, a tekintély, a felhatalmazás, az „elismertség” – ezeket *Serfőző* rendre megszerezte. Eddig mintegy negyedszáz könyve, verseskötete, regénye, riport és drámakötete jelent meg. Kevés költőről mondható el, ami róla bizton állítható: első megszólalásától, a *Hozzátok jöttem* című verseskötetétől fogva mindmáig példaadó hűséggel őrizte meg a kétlakiság ingavonatan járó kétkezi munkások, az otthontalanok, a kisemmizett földművelő emberek iránti, tágabb értelemben a szegénység iránti szolidaritást, a szülőföldhöz és népéhez, a hazához való hűséget. Tudván tudja: „*Élni segít, ha kimondjuk a bajt!*”

Balassi öröksége hatalmas szellemi-lelki kincs, amelyet *Serfőző Simon* költőként, íróként, szerkesztőként, könyvkiadóként, a magyar Írók Észak-magyarországi Csoportjának vezetőjeként, a Tokaji Írótábor kuratóriumának elnökeként igyekszik közkinccsé tenni.

Balassi Bálint korában a magyar literatúra szíve Észak-Magyarországon, négy esztendőn át Egerben dobogott... Balassi Európa-rangú költő, igazi reneszász tehetség, aki egész életében a tökéletes szépség iránt vágyakozott, rajongott, örömét és fájdalmát remekművekben örökítette meg. Sorsa a három részre szakadt ország sorsát példázza. A mélyből, *de profundis* kiált teremtőjéhez: „*Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétkét, / Sok hitetlenségét, undok fertelmességét. / Töröld el rútságát, minden álnokságát, / Könnyebbítsd lelkem terhét. [...] Éneklém ezeket nagy keseredett szívvel, / Várván Úr kegyelmét fejemre szent lelkével, / Tétova bujdosván, bűnömön bánkódván, / Tusakodván ördöggel.*”

Balassit példaként idézik az utódköltők, *Nagy László a Balassi Bálint lázbeszéde...* című döbbenetes vallomásában, de ott van a szintén Balassi-díjjal kitüntetett *Nagy Gáspár* költészetében, valamint *Serfőző Simon* hazáért és szabadságért helytálló, Szent Istvánról *Jövőlátó* című, igazságot kimondó drámájában is. A „jövőlátó” király dilemmája: utódjai tudják-e folytatni művét? Hibáinkat tudatosítja, a sokat kárhozott „*ősi nembánomságot*”, a „*vis inertiai*”, a bennünket sújtó közönyt, passzivitást, tétlenséget. A drámai idősíkok váltakozásában tatárok, törökök, labancok stb. zúdulnak a hazára. A végső tanulság: „*csak a Gondviselésben és magunkban bízunk, ha erős hittel és karddal ezt tesszük, akkor nem csalatkozunk*”

Tudjuk, mennyire összeforrt Balassi korában a virtus és religio, hitünk és magyarságunk védelme. Balassi szavait, az egri vitézek, a „*végeknek tüköri*” példáját a magyar műveltség mindmáig őrzi: „*Az jó hírért, névért s az szép tisztességért / ők mindent hátra hadnak, / Emberségből példát, vitézségből formát mindeneknek ők adnak, / Midőn mint jó sólymok mezőn széllel járnak, / vagdalkoznak, futtatnak*” [...] Ó végbelieknek ifjú vitézeknek / dicséretes serege! / Kiknek ez világon szerteszerént vagyon / mindeneknél jó neve, / Mint sok fát gyümölcscsel sok jó szerencsével / áldjon Isten mezőkbe!”

Egy töredékből ismerjük: „*Eger vitézeknek ékes oskolája, / jó katonaságnak nevelő dajkája*”. A *Búcsúja hazájától*, ércbe vésett textusából idézek: „*Ó én édes hazám, te jó Magyarországnak, / Ki kereszténységnek viseled paizsát, / Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát, / Vitézlő oskola, immár Isten hozzád! // Egriek, vitézek, végeknek tüköri, / Kiknek vitézségét minden föld beszéli, / Régi vitézséghez veti, / Istennek ajánlva legyetek immár ti.*”

Ezt olvassuk a 90. zsoltárban: „*Az Úr jósága virrasszon fölöttünk, / Őrized meg kezünk munkáját!*” Mi pedig folytatjuk az imádságot: *Őrized meg* Balassi, és a Balassi karddal kitüntetett *Serfőző Simon* munkáját, költői, szellemi-lelki örökségét! És őrizzük mi is! Ő maga határozottan és bátran vállalja, hogy az időből jött gyalogúton lépdeljen, azon az ösvényen, amely Balassi, Zrínyi korából halad századok óta. Ismeri a mérték értékét, ezért van olyan magával ragadó ereje sorainak:

Csak ami mérték

Hadd élvezze csak előnyét,
legyen, teljen benne kedve,
sikerét mind a középszer,
a silányság hadd élvezze.

Az számít úgyis, mi örök,
Pártjára is annak állok.
Csak ami mérték, az adhat
az embernek méltóságot.

N. Pál József

„...hittel, hűséggel...”

– Vasy Géza ünnepére –

*„Vagy nekünk már így is, úgy is
Minden módon veszni kell?
Egy világ hogy ránk omoljon?
Kül-erőszak elsodorjon?...
Vagy itt benn rohadni el?”
(Arany János: A régi panasz)*

Úgy mondta Vasy Géza, három-négy esztendeje tán, hogy tanárként, irodalomtörténész szakemberként legjobban az Arany Jánosról elnevezett díjnak örül. Igen, Arany János, „hunyt mesterünk”, akihez Babits fohászkozott, vagy a nemzeti klasszicizmus ideáljának meghaladhatatlanja, ahogy Horváth János emlegette, s akinek művein – a Petőfié mellett – mi, az életkor felén túlvergődött mai akárhány évesek még olvasni tanultunk egykoron. Ez az Arany a „tökély széparányának” őrzője, a tudás, a morál, a magyar mitológia s a nemzetérdekű értékteremtés együttállásának képviselője mindörökre, aki éppen hatvanöt esztendő telt ezen a magyar földön, de akit bizony se fiatalnak se öregnek nem tudok én elképzelni igazán. Meg amolyan középkorúnak se persze. Csak Arany Jánosként vagyok képes látni őt, egy tömbből faragott időtlen s mozdíthatatlan példaként, aki akkor is van, ha már nincs, s mert van, van még irodalom, s van még magyar nemzet is visszavonhatatlanul.

Vasy Gézát erős negyedszázada ismerem, s tanúsíthatom, hogy mit sem változott. Barna üstökének se híja se hója, ahogy Ady mondaná, ugyanúgy néz ki, mint még innen a negyvenen, őrajta valóban nem fogott az idő, igaz, már nem a gyermekeit, hanem a nagyvilág különböző tájain élő, ezért ritkábban látott unokáit emlegeti többet. Akkor, a nyolcvanas évek elején, a szinte egyetemista korú „kezdők”, Bárdos László és Fráter Zoltán előtt és Tarján Tamás, az örökös szobatárs mellett a fiatal – mondhatnám: egykönyves – oktatók között tartottam számon, ma ő a – közben intézetté lett – magyar szak egészére nézvést is a legrégebbi bútor darab. A negyvenedik évfordulóhoz jó két esztendő kéne (kellett volna?) még, nála hosszabb ideig – itt, a budapesti bölcsészkar magyar szakán – talán csak Koczás Sándor tanárkodott. Önálló könyvet írt közben tán húszat is, szerkesztett ugyanennyit legalább, de nem hiszem, hogy ez lenne csupán a lényeg. Lényében van valami állandóság, valami párját ritkító megbízhatóság, vagy

inkább hűség talán, ami olyannyira hiányzik manapság. Egyenes ember, nyílt lélek, meglehet, nemcsak az öröm, de a keserűség perceiben is az, sohasem „kombinál”, hátsó gondolat szülte gesztusokra épített életvezetési gyakorlatot én róla elképzelni sem tudok. Könnyű szeretni, hisz ő is könnyen szeret. Tudom, hallgatói körében is népszerű, kiváló mesélő, aki tudását két marokkal szórja szét, s közben mindig derűsnek mutatkozik. Személyes emlékekkel átszőtt előadásait, egyéb, folyosói monológjait már egyetemistaként is nagyon szívesen hallgattam, szinte „felüthető” forrássá lett a számomra hamarosan, meg – mit tagadjam – a csodálat tárgya is némileg. Azt, hogy Vasy Gézának a történelem egzisztenciális tét és megélt élmény együtt, nagyon helyénvalónak gondoltam, ám amikor arról beszélt, hogy 1956 nyarán – tizennégy esztendősen! – Illyés Gyula vagy Nagy László frissen megjelent kötetait olvasgatta intenzíven, talán még hitetlenkedtem is. Hasonló életkorban a háborús történeteken, a kalandregényeken meg a sporton kívül engem alig-alig érdekelt valami ugyanis, az irodalomra nézvést a Petőfi összesnél, a Toldinál s néhány Arany-balladánál nemigen láttam tovább, Illyés s Nagy László „bonyolultabb” versei pedig – ha jól emlékszem – még a középiskolás esztendőök második felében is zárva maradtak előttem javarészt. Csupán hozzám képest volt-e „koraérett” Vasy, vagy „irodalomérzékeny” tanárembernek született, sohasem firtattam, de hogy irodalomról szólván olyan nyelven beszél, ami nemcsak emészthető, hanem a személyes megszólítotttság élményét is jelenti-jelentheti mindenkinek, ebben mindmáig biztos vagyok én. Hiszem, hogy felfogását, tartását, irodalomtörténeti s tanári szereptudatát nem valaminő önmagáért való – s nem kevésbé féltősen s féltékenyen rátarti – szakmai buzgalom, hanem e korán jött élmény és történelmi tapasztalat megosztásának az elementáris vágya formálta ily emberarcúan karakteresé.

Nem Vasy Géza művét elemzem-értelmezem most a köszöntés idején, mégis muszáj elmondani, hogy az irodalomról – s általában a művészetekről – való beszédet az emberért való, ugyanakkor nemzetérdekű tudománynak fogja föl, meglehet, e manapság megmosolygott szemlélet szelíd, de makacs utóvédharcosa ő, aki nem a rangosabb szaktekintélyek elismerésére ácsingózik elsősorban. Munkájára, mint a Németh László-i nemzetragasztó szándék korhoz szabott folytatására tekint talán, az általa magyarázott irodalom ezért lesz – szándéka szerint – történelmi- és nemzettudatunk része is. Tudom, a hetvenes évek elején írt Sánta Ferenc-monográfia s az első gyűjteményes kötet (*Pályák és művek* 1983) némely szavát, fordulatát alighanem kicserélné ma már, ám elismerem, hogy szakmájának tárgyát s a róla való vallomástételt tettértékű cselekedetként fogta fel már három vagy négy évtizede is. Igen, a realizmusról (akkor még helyel-közzel népiséggel s pártossággal is felvizezett realizmusról) van szó, amiről Vasy hosszú dolgozatot írt a hetvenes esztendőök vége táján, s amit az újmódi – az irodalom bármine-

mű „valóságvonatközását” száműzni próbáló – szemlélet mindenestől – s persze végképp – eltörölne legszívesebben. Csak a „létező szocializmus” korszelleme s a hozzá való igazodási kényszer diktálta-e eme (irodalmi) fölfogás rendezőelveit, vagy az eleve determinált – a körülöttünk lévő világra, mint a téttel bíró létezés egyetlen lehetséges terére tekintő – hajlam kiforrásának a módozatai voltak a hozzá hasonló lélek számára mozdíthatatlanok akkor, mindegy ma már. Egy biztos: Vasy aligha a sikert, avagy a sikerességet ígérő kitaposottabb utakat kereste minduntalan, írásainak hősei korántsem az akkoriban szorgalmazott – sőt, támogatott! – szerzők közül kerültek ki elsősorban, s az is látnivaló, hogy ha elszegődött valakik mellé, a hozzájuk való ragaszkodását – változhatott az úgynevezett „kánon” időközben akár mekkorát – megőrizte azóta is.

Amikor irodalomról ír és beszél, nemcsak a nyelv lehetőségeit, de a nemzetként való létezésünk-létezhetésünk esélyeit is vallatja ő, pályája négy évtizedét e tartáshoz való – tematikailag például nyitott – hűség keretezi. Meglehet, Illyés Gyulától történelmünk át- és megélhetőségének művekbe szöktetett változatait, Nagy Lászlótól a reánk mért küzdelem (nemcsak esztétikai) föladatait, Kormos Istvántól a létezés utánozhatatlan báját s annak rejtélyes misztériumát – így, együtt, szétszalazhatatlanul – leste el többek között, s mindennek tanulságát adta tovább, hogy e három, idejekorán kiválasztott „hős” ne csak a szakemberek példájává legyen. Róluk könyvet – könyveket – is írt, állított össze Vasy Géza, makacsul szembeszállva a (nemcsak az irodalomtudományra vonatkozó) korszellemmel szinte, s pályáját abban is példásnak vélem én, ahogy nemzedéktársainak legjavát karolta föl. A „hetek” s a „kilencek” – ideszámítva Balázs Józsefet, Nagy Gáspárt s még jó néhány alkotót is persze – műveinek értékfölmutató számbavétele a fentebb említett három „hős” világképének hozadékához, tradíciójához kapcsolódott törvényszerűen, s e fölött nemcsak a – nem biográfiailag értendő! – közös történelem és élményvilág, de a még közösnek tudható, irodalmon inneni s túli vállalkozás tétje is ott rezeghetett. Czine Mihály gondolkodott (gondolkodhatott) így a magyar irodalomtörténetben egyik utolsóként tán, mert ez az esély Vasynak az utóbbi évtizedekben már kevésbé adatott meg. Tetszik, nem tetszik: nemigen adatik az meg már senkinek! E tudományág ideológiai tehertételeinek kisöprésére, módszertanának elméleti fölfrissítésére multhatatlanul szükség volt persze, ám látnivaló, hogy a rohamléptű „felzárkózhatnék” során részint csak egy önkörén belül értelmezhető, az olvasót a tárgyhoz fűző emocionális viszonyt eleve kizáró „elváras-rendszert”, részint pedig valamiféle látens – előretörési alkalmakra, ösztöndíjakra, más egyéb pénzekre pislogó – „versenypályát” kreáltak abból, ami az élet folytonosságának és folytathatóságának értelmes hite volt itt egykoron, s aminek fundamentumát egy kikezdzhetetlen morális pozíció tudata adta meg. Az irodalom ne csak a nyelvfilozófiai kurzusok sokaságán kupálódott keveseké,

hanem mindenkié legyen, ezt a hitét Vasy Géza sohasem adta fel, s fejére olvashatják, hogy amit tesz, „népszerűsítő munka” csupán, nem hajlandó átállni arra a – természetesen korántsem csak irodalmi-irodalomszemléleti! – pályára, amit az utóbbi egy-másfél évtized oly furfangos agresszivitással ajánlgat mindenkinek.

Nem baj, hisz Arany János sem állt át a „győztesek” közé 1867 után. Mert annak a példátlanul gyors s bizony gerinceket is megroppantó civilizációs változásnak a hajnala, amelynek során – Nagy Lászlóval szólva – Budapest is fölépült a tülekvésnek, nem hatotta meg: ő a *Mindvégig*, a *Kozmopolita költészet*, meg *A régi panasz* keserű, de veretes sorait írta, amint tudható. Fejlődésképtelen emberré lett-e így öregedőben s betegen, vagy a hűség bilincseiben élt, mint annyian mások is kívülről a magyar irodalom munkásai közül, ezt döntse el, aki akarja. Annyi bizonyos: Vasy Géza nem öregszik, a betegségek elkerülnek, alkotóereje az Arany János-i korban is töretlen, ama hűséget pedig neki aztán végképp nem kell tanulnia, hisz arra az élő példát maga jelentheti nekünk. Tud az újabb generációk nyelvén, ezt bárki elhiheti, s ha a katedrát ki is akarja ráncigálni alóla az idő, gyermekei, unokái, tanítványai, a sorsunkba ágyazott magyar irodalom, Illyés Gyula, Nagy László, Kormos István, a szintén rajongva szeretett József Attila, no meg Arany János sosem hagyják el őt.

S ha hatvannégy – vagy éppen hatvanöt – esztendőnyi földi léttel mi nem is érhetjük be most, tudnivaló, hogy ennyi „hozomány” egy sértetlenül maradt léleknek untig elegendő. Isten éltesse, Géza!

Léka Géza

Páljóska Czine Mihály-díja*

„Ne hagyj magadat ünnepelni, / a selymekből suhog a semmi, / szélfúttá rongy mind, tízezernyi / zászlónál sem tudsz melegezni! // Kapkodjon levegőért a szónok, / ne lelje szép értelmét a szónak, / némuljon meg, ha neved kiejti, / ne figyeljen rá senki, de senki! // Jaj, ne hagyj magadat ünnepelni, / ne hagyj magadat ünnepelni.”

Körülbelül így nézhettem én is Utassy Józsefre, ahogyan most Önök rám, amikor a kilencvenes évek közepe táján, ki tudja hányadik irodalmi díját besöpörvén elébem tolta a számára lélekzsibbasztó ceremónia alatt megfogant s imént idézett *Ünnepontó* című versét. Legalább te fogd be a szádat, monda bosszúsan, különben a víz se mossa le rólad, hogy nem a róka farkát billegeted. Mert nincs annál

* Elhangzott 2005. szeptember 29-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

hajmeresztőbb, mint ha már azok szájából is árad feléd a tömjén, akikkel hétről hétre egy asztalhoz ülsz le.

Igaza volt? Azt hiszem, igen. A maga szempontjából bizonyosan.

Itt és most azonban számomra mindebből legalább is két dolog következik: se levegőért kapkodni, se megnémulni nem szeretnék, ha a másik nagy trófeahalmozó barát, immáron az első Czine Mihály-díjat is magáénak tudható Páljóska nevét kiejtem. Ehhez pedig egyetlen út kínálkozik csupán: ha nem Isten áldotta tehetsége, nem is tanári, tudósi talentumai mentén keresgélem „szép értelmét a szónak”, hanem abba a mára ódivatúvá lett morális tartományba pillantok be inkább, ahonnan Páljóska mintegy varázsütésre, a szívével is képes hallásra nyitni az arra érdemes füleket.

Akár történelmi, akár eszme- vagy irodalomtörténeti tárgyú fejtegetéseit olvasgatjuk (de bátran ide sorolhatom a magyar sport nagyjairól szóló írásait is), minden dolgozatában hajszálpontosan beazonosítható az a lefegyverzően emocionális, ám statikus alapossággal méretezett erkölcsi tartópillér, amelynek terheit bravúrosan, sorról sorra haladva, mégis szinte észrevétlenül képes áttolni az olvasóra. Gyakorta még az a csoda is megtörténik – gondolom, másokkal is, hiszen velem megtörtént –, hogy e sziszifuszi metafora következményeit az ember nem várt, ám annál becsesebb ajándékként képes elfogadni és megélni. Mire gondolk? Egyetlen, de talán a leginkább ideillő példa a sok közül. Meggyőződésem, hogy egykori mestere, Czine Mihály személyiségét, szerepét és jelentőségét illetően a legjellemzőbb s egyben legtávlatosabb mondatot a tanítvány Páljóska írta le. Így szól: „... akinek egyszer igazán »belépett« az életébe, az valószínűleg soha nem feledte el, hogy mi a dolga itt, ezen a magyar földön.”

Emlékszem, napokig hurcoltam, cipeltem, de a lelkem mélyén ünnepeltem is ezt a mozgósító erejű, a morális energiákat egyberántó kijelentést, hiszen magam is érintett voltam, vagyok és leszek is benne, noha Czine Mihállyal nem a katedrájához vezető sugárutak egyikén, hanem mindössze a kertek alatt futottam össze néhányszor.

Pedig a mondat első hallásra (de csak első hallásra!) olyannyira érzelemittas, hogy akár patetikusként is tűnhet, ráadásul titokzatosságán túl semmiféle konkrétumot nem tartalmaz. Ilyet valóban csak azokról a jó értelemben vett „vándorprédikátorokról” szoktak leírni, akikhez Czine Mihály is tartozott, s akit – mindezt megtéve – Csoóri Sándor oly találóan egyenesen Magyarország vőfélyének nevezett.

Páljóska mondatában ugyanaz a Czinétől elbirtokolt garabonciási titok lappang ma már, amely egykori gazdájának egész lényét áthatotta, s amelynek megfejtéséhez hitem szerint egyetlen tanulhatatlan ismérv szükségeltetik: a mindkettőjükről elmondható csalhatatlan és abszolút belső hallás.

Ennek igazolására hadd idézzek egy, még 1979 októberében játszódó rövid epizódot a *Kései naplótöredék – kitérőkkel* című, Czine Mihály halálára írt hosszú visszaemlékezéséből. „Az Eötvös kollégiumban Szabó András nevelőtanár és előadóművész – maga is Czine-rajongó – lesz amolyan idősebb barátom, ő hív a Forrás kör előadóestjeire az Egyetemi Színpadra. Hívok másokat én is, gyertek, ezt hallani kell, Czine tartja a bevezetőt. Jönnek, meghallgatják, aztán némelyikük néz rám, nagy-nagy kérdő szemekkel: ez meg mi volt? Hebegek valamit, ők mondják, hogy persze, szépen beszél, tényleg szépen, de nem mond semmit. Bennem a két áprilisi est csodája muzsikál, s az akkori rádöbbenés nem múló pillanata, ami – úgy látszik – a velem szemben álló, amúgy nagyon okos és jólelkű társaimnak semmit sem jelent. Rövid ideig próbálok magyarázkodni, teljesen reménytelenül, nincs szavam a bennem élő érzelem kifejezésére, meg az is nyilvánvaló: én legalább annyira nem értem barátaim »értetlenségét«, mint amennyire számukra fölfoghatatlan az én rajongásom oka.”

Természetesen nem lehet bajunk az „amúgy nagyon okos és jólelkű társakkal”, de mi, akik ma itt megjelentünk, s még sokkalta többen, akik nem, mindannyian tudjuk, hogy az idő nem őket igazolta, s a stafétabot az arra legméltóbb kézbe került.

Ez év március 11-én, a Testnevelési Egyetemen, a Püski házaspár egybekelésének hetvenedik évfordulóján, az est bevezetőjét és ünnepi köszöntőjét Páljóska mondta. Több mint ezer ember előtt beszélt közel fél órán át, papír nélkül, könnyedén, minden másodpercrek derűt és méltóságot kölcsönözve. Borzongva hallgattam, pontosan úgy, ahogy egykor Czine Mihályt. Az est végeztével, a tumultusban Nagy Gáspár sodródott mellém, s fejét csóválva elmosolyodott: „Hát, ... ez a Jóska, ez a Jóska! Tiszta Czine Miska! Csak még nem tud annyit...”, ám itt most el kell harapjam az utolsó szót, az ugyanis csak bizalmas körökben terjeszthető. Azt azonban elárulhatom, hogy a tárgyi tudáshoz szemernyi köze sincsen. Hogyan is lehetne, hiszen a Teleki téri dolgozószobában hét-nyolcezer ezer gondosan átrágott könyv lapul a polcokon, ám előttük, szemmagasságban, egyetlenegy hajlott hátú fénykép dacol az idővel: Czine Mihályé.

Mihály napja van, ne hagyj hát magadat ünnepelni, Jóska!

Árvaságunk ijesztő így is.

Novák Béla Dénes

2007 december 3

(József Attila emlékezete)

1.

A képzelet csak férges alma.
Semmiből épült Éden a miénk.
Élve vagy halva!

2.

Érzed-e, hogy a vér ereinkből
könyöradományként szertefut?

3.

Szabad-e verset írni utánad,
ha-kit fölfaltak patkány- napok?

4.

Lakozott parasztokkal
Vívtál volna forradalmat?
A Költő önmagába hal.
Lettünk Magyar-gyarmat!

5.

Robog a vonat testeden-testemen át.
Meváltónk szomjas.
Antikváriumba adja a Bibliát.

6.

Lettünk vers-töredékek.
Eleven húsba markolna a szobrász,
ha igazán megmintázna Téged!

7.

Élsz, Attila!
A csalók bár bronzba kimerétek.

8.

Koldús a Költő, bankár-Honban,
döglődik csuda bátran.
A növényzabáló csordában
beépített sakál van!

9.

Hazánkat – halott volna? –
Falják fizetett férgek.
Emigrálunk önmagunkba,
végső menedéknek.

Bella István emlékére

*„Ha nem vagyok, rossz rím talán,
ha nem, ha mégsem vagyok rokon
azzal, aki tegnapi mosolyom.”*

(B. I.)

Nem hiszem el, hogy nem vagy.
A csönd zátonyán léket kapott a szívem.
Azt álmodtam, föltámadok
a Magyar Koponyahegyen.

A poéta önmaga árnya,
néha bort vedel és
kitüntetések helyett

mintha valakire várna.

Nem hiszem el, hogy nem vagy!
Ki most a föld alól üzen, valaki más?
Rög-szivárvány-látomás?
Féreg-ablakon át látom-e mosolyod?

Vulkán-bátyó és hangszer-éj,
tudtad, túlélnek a senkik.
Sárkeresztúr felől már hallgat a dal.
De azért is tovább játszod
sakkpartidat,
amatőr angyalaiddal.

2006 tavaszán

Jámbor Ildikó

Egyedül a színpadon

Saárossy Kinga művészetéről

Saárossy Kinga egyedül van a színpadon. A színházban is egyedül van. Ez a nagy múltú egri színésznő az utóbbi időben mintha saját közegében is légüres térben mozogna. Lassan két évtizede jött haza szülővárosába, Egerbe. Már több filmszereppel és színházi sikerrel a háta mögött lépett az egri színpadra. Méltó feladatokat kapott, igaz nem mindig méltó előadásokban. Emlékezünk Lady Milfordjára az *Ármány és szerelemben*, vagy az azóta is szerencsére sokszor látható (a nyaranta a várban előadott *Egri csillagok* című musicalben) Ceceynére, az egri nők élén álló kardos menyecskére vagy Ibsen *Vadkacsájának* anyaszerepére.

Az elmúlt négy évadban – leszámítva Márai lélektani krimijét – hiányzott a méltó feladat, sőt akadt néhány arcpirítóan méltatlan megbízatás is, melyet elegánsan, szakmai méltósággal oldott meg.

Az „*Egyedül*”, a Domján Edit emlékét idéző monodráma méltó feladat és jutalomjáték. Noha az előbemutató már a 2006/2007-es évad végén megvolt, a premier a Magyar Dráma Napján, 2007. szeptember 21-én megfelelő körítéssel zajlott a Gárdonyi Géza Színház Stúdiószínpadán. A bemutatót a Magyar Színházi Intézet anyagából válogatott Domján Edit-émlékiállítás egészítette ki.

Az *Egyedül* a magára maradt nő és a magára maradt színésznő drámája. A szövegkönyvet Kaló Flórián írta, aki férje volt a lelki gazdagságáról legendás szép színésznőnek.

A közép- és idősebb generáció még emlékezhet Domján Edit alakításaira, ha másként nem, a televízióból, s arra az akkoriban nagy visszhangot keltő szerelmi drámára, amely Szécsi Pál táncdalénekeshez fűzte.

A drámai konfliktust tehát maga az élet szolgáltatta, a szerzőnek talán sokat nem is kellett hozzátennie, hiszen szemlélője és érintettje is volt a történetnek.

A darabot elsősorban nem írói teljesítményként kell értékelni, sokkal inkább mint a játékra, egy személyiség megidézésére alkalmas tisztességesen megírt szövegkönyvet, amelyet Aldobolyi Nagy György fülbemászó szép szononjai egészítettek ki.

Az *Egyedül* monológjainak és „egyoldalú dialógusainak” sora egy karácsony estén hangzik el, amikor a színésznő kedvesére vár, akiről mi, nézők már a kezdet kezdetén sejtjük, hogy nem fog eljönni.

A várakozás fűtött izgalmától, a felmerülő kétségek és néhány percre feltámadó reményeken át a valósággal való végső szembesülésig tart a lelki kitárulkozás.

Szerzői lelemény, hogy az önvallomásszerű, csak a hallgatóságnak szóló monológok mellett ellesett telefonbeszélgetésekből formálódik ki a szituáció.

A játéktér a színésznő lakása, előtérben az öltözőtükörrel, középpontban a telefonnal és bal oldalon az ágygal. A tárgyak szimbolikus jelentéssel is bírnak: a hivatás és a privátszféra kellékei.

Noha a darab Domján Editről szól, a rendezői felfogás túllép ezen az egyszeri történeten, s az előadás kiemelkedő pillanataiban a színésznői lét nyomorúságáról és dicsőségéről, őszinte vallomásnak lehetünk tanúi.

Blaskó Balázs rendezői munkája jó ízlésre vall, kikerüli a téma kínálta buktatókat, hiszen elmehetne az érzelgősség, az olcsó hatáskeltés irányába is.

A zenei betétek nosztalgikus hangulatot ébresztenek a nézőben, Saárossy Kinga pontosan és jól énekel, bár a kulisszák takarásában rejtőző zeneszerző-zongorista lendületes játékaival nagy fegyelemre készíti.

Három alkalommal láttam az előadást, mindannyiszor új színeket fedeztem fel benne, mert az éppen akkor a nézőtérben ülő közönség reagálása is alakítja ezt a különös múltbeli képeslapot. Bizonyára érdekes lesz a Monodráma Fesztivál közegeiben, s csak drukkolhatunk, hogy ez a remek színészi teljesítmény megállja a helyét az alternatív és posztmodern megfogalmazások sorában is.

A Domján Edit halála óta eltelt több mint három évtizedben sokat változott az életünk, a színésznői pálya kihívásai is fokozódtak, s ha lehet mondani, az egyedüllet még sivárabb és megrázóbb, mint akkor.

Szerencsére a nosztalgia az maradt, s néha jó belefelejtkezni ezekbe az édesbús történetekbe másfél órányi nem lankadó figyelemmel.

Legalább mi addig nem vagyunk egyedül.

Bertha Zoltán

Kelemen Erzsébet drámái elé

Kelemen Erzsébet sokoldalú és változatosan gazdag alkotóművészete műnemek és műfajok sokaságára, sőt az irodalom és a képzőművészet határterületeire is kiterjed. A Debrecenben élő író nő számos kötetében publikált már lírai verset és epikus prózát, novellát, ifjúsági regényt és drámai színjátékot, illetve a vizuális költészet sajátos törekvéseit képviselő (és országszerte számtalan kiállításon is bemutatott) képverseket. De még tanulmányírói munkássága is külön figyelemre érdemes, hiszen abban is nagy távlatokat kapcsol össze – a zeneesztétikai, teológiai-kateketikai elemzés, a történelmi, irodalomtörténeti értekezés vagy éppen

az avantgardizmus problémáit boncolgató elméleti-kritikai esszé keretein belül. Ami pedig egyéni látásmódjára valló sajátos érték, az talán elsősorban a finom történelmi, erkölcsfilozófiai és lélektani érzékenységet az elfogulatlanul nyitott, tágas esztétikai kifejezésformák lehetőségeivel és perspektívaival felfrissítő poétikai szemléletmód. Az a gondolatvilág és szellemi-művészi horizont, amely a legkülönbébb ízlésirányzatok, hagyománytípusok, hangnemi-stiláris formatradiciók között is szerves összeköttetéseket képes teremteni; amely folytonos dimenziótágító árnyalatossággal játszatja egybe az emberség, a humán identitás, a spirituális készenlét korlátlan ihlettartalmait, a profán és szakrális értéktelenség meghatározó lényegvalóságait. Példa erre a sugallatos, átszellemítő, atmoszferikus jelentéssűrítésre a liturgikus idézetekkel, archaikus asszociációkkal dústott, a mély értelmű irodalmi-vallási képzetkörök szövegeköziségében vibráló gyönyörű poéma, a *Fohász Nagy Gáspárért*, vagy aztán az öt sirató, rá emlékező gyászvers: „A lélek az ablakokra szállt / – milyen áttetsző lett a világ – / napsugár fonja kerubim szárnyát / egy félelmen túli tartományt // Csak fényesedjete éjszakák! / szurkosak itt mind a nappalok / gyávák riadt viaszfigurák: / mögöttünk kisírt szemű angyalok”.

Égi és földi igézetek, historikus és transzcendens élményszférák ölelkeznek ebben a titokérző hangulatlíraiságban, amelynek alanya „csak sarutlanul” igyekszik a szép és az igaz birodalmát megközelíteni. „Gyönyörködtetni és nemesíteni” akar a költő; „alapvető célja, hogy erkölcsi és esztétikai eszményei szerint formálja, alakítsa környezetét, hogy olvasóinak és általuk a tudatos közösségi létet jelentő nemzetnek az erkölcsét is segítsen jobbá formálni. Könyveinek kritikai és olvasói (el)jismertsége, növekvő hatásereje is bizonyítja, hogy jó úton jár” – amint azt Cs. Varga István állapította meg róla. Az összművészeti szintéziseszmény a szó, a zene, a kép, a grafika együttes hatástényezői által pedig úgy nyilatkozik meg, hogy a morális, hitérzelmi sejtetés vagy üzenet elvontsága még a konkrétista, lettrikus jelszerűség elemi alakzataiban különös harmonikussággal oldódik föl. A *Violoncello* című kötet kísérletei és megoldásai eddig ismeretlen bátorsággal és könnyedséggel szövik és szerkesztik össze a magyar, az antik, a biblikus-keresztény mitológiai övezetek motivikus inspirációit a huszadik századi modernizmus figyelmeztető lázongásainak és protest-magatartásának gesztusaival, formaeffektusaival. Ahogy a könyvkiadói ajánlás is megállapítja: „Kelemen Erzsébet vizuális munkái, képversei éppen attól válnak sajátosan progresszívá, ahogyan a szerző képes ötvözni az avantgárd formavilágát és kifejezési eszközeit a korábbi írásaira is jellemző keresztény, konzervatív világlátásával és értékrendjével”.

Az alcíme szerint „*Gróf Teleki Pál emlékére*” készült egyik költemény úgy utal megidézett hőse „lélekszorító” félelmeire, fojtogató szorongásaira, mint akivel „szembejön a hátat fordított világ”. Teleki Pál jelképes tragédiáját, öngyilkosságá-

nak személyes, morálpeszichikai és politikatörténeti háttérét azután a *Getszemáni magány* című kétfelvonásos történelmi dráma vetíti elénk, amint a dilemmatikus nemzeti sorskérdések fogaskerekei között a magyarság egyik „prófétai” vezetője felőrlik, és kétségbeesetten menekül a halálba. A megcsonkított nemzet feltámasztásának legtisztább szándéka a külső hatalmi játszmák és kényszerhelyzetek fogságában érvényesíthetetlen marad, a tragikus végzet és a nyers, erőszakos világpolitikai érdekarc meg a gonosztevő önzés végképpen felmorzsolja a közösségi felemelkedés esélyét. „Pedig számtalanszor mondtam, hogy nem elég szerezni, de meg is kell tartanunk mindazt, amit szereztünk; helyünket, rendünket, egyensúlyunkat, biztonságunkat [...] Úgy érzem, egy új Trianonba megyünk, amely sokkal szörnyűsegebb lesz, mint az első volt. Felvidék, Kárpátalja, Erdély...! A Szent István-i állameszme szertefoszlik, semmivé válik [...] A magyar lélek, amit a legféltebben őriztem, elvész. Megsemmisül. Megsemmisítetik minden. Pedig magaslatra akartam emelni ezt a népet” – gyötrődik így a valódi felelősséggel birkózó, igazi államférfi. Aki minden kétségei és vívódásai közepette is szilárdan vallja Széchenyivel: „A mi feladatunk ezekben a rettenetes időkben a világgal szemben az, hogy megtartsunk egy nemzetet a világnak, mert lehet-e ennél nemesebb, nagyobb és szebb feladat?” „Jól kidolgozott dramaturgiai és lélektani ívvel érzékelteti a szerző azt a folyamatot, mely végül öngyilkosságba torkollik. Teleki fokozatosan marad magára problémáival, és fokozatosan válik egyre magányosabbá”; a műnek „még egy erőssége: a történelmi hűség. A dráma történelemszemlélete nem mond ellent a legújabb tudományos tényeknek. A leghitelesebben az utolsó nap eseményeit ábrázolja, bár a történészek számára ennek a napnak a feltárása okozza a legnagyobb fejtörést” – állapította meg elismerő kritikájában (*Hitel*, 2004/4.) Hanti Krisztina. – S egy másik, ugyancsak példázatos történelmi hőssé emelkedő kormányfőnek: az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc mártírhalált halt törvényes miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak a pályáját és alakját rajzolja meg a *Tiszta szándék* című sorsdráma (egyébként díjnyertes legújabb műve Kelemen Erzsébetnek), amelyben megrendítő hitelességgel fonódik össze az igaz üggyel azonosuló vállalás magasztossága és a szenvedésben is természetes hétköznapisággal megnyilvánuló lelki nemesség. A „szóban és tettben való hűség” – ahogyan egyik esszéjében az író jellemzi a jóhiszeműségében és igazságszeretetében mintaállító grófit.

És szintén egzisztenciális krízishelyzetet dramatizál a *Happy Birthday!* összefoglaló címmel megjelenő két drámaváltozat is. Az első (*A vád*) jelenkori történelmi meghasonlások, társadalomélettani traumák, magánéleti válságszituációk közegébe helyezi cselekménytartalmát, a látszólagos problémátlanság burkában váratlanul és rohamosan kifejlő tragikum végzetességét. A krízisdráma Csehovtól, Ibsentől Arthur Millerig, Tennessee Williamsig vagy Németh Lászlóig, Sarkadi

Imréig, Székely Jánosig, Sütő Andrásig ívelő vonulatában a személyiség feltárulkozása és összeomlása az elviselhetetlen pszichológiai terhek és a lebírhatalan külső körülmények súlya alatt egyszerre zajlik. Az elkerülhetetlen vereség gyakran valami megsemmisítő titok lelepleződése folytán következik be, vagyis a kiinduló állapot és a végpont feszültsége önmagában drámai kontrasztot hordoz; a villódzó ellentétek pedig csak fokozzák a lelki konvulzió fájdalomosságát, a lélekhasadás megvilágított kataklizmáinak szörnyű erejét. Kelemen Erzsébet darabjában is így kerül éles villanófénybe a sikerei csúcsára jutó művész-főszereplő morális karakterét és integritását kikezdő csapások sorozata, a becsületével, az eredményeivel, az önértékelésével számot vetni kényszerülő ünnepezt színészt az öngyilkosságba kergető valóságos vagy hamis leleplezések szorongató eseményláncolata. A történesek gyorsuló egymásutánjában a hírnév és dicsőség övezte születésnapjára készülő színművész magabiztosságának egyik véglete hirtelen a megaláztatás és a tehetetlen önpusztítás másik végletébe csap át. Kiderül ugyanis, hogy a színész rákerült egy nyilvánosságra hozott ügynöklistára, s bár bizonyítatlan marad, hogy valóban besúgó volt-e, a gyanúsítás önmagában elég ahhoz, hogy az addig törlesszedő, képmutató (és magas rangú) barátai azonnal faképnél hagyják (a születésnap meghívást többen lemondják), külföldön tartózkodó kedvese szakítson vele, s betegsége egyre baljósabb tüneteket produkáljon. A tisztességére oly kényes főhős előtt leperegnek az újabb történelmi idők legmeghatározóbb nyomorúság-élményei és kiszolgáltatottságemlékei, a kommunizmus „elévülhetetlen” gatzettei az ötvenes évektől az ötvenhatos forradalom vérbetiprásán át a diktatórikus restauráció hazug és lélekromboló évtizedeiig, árulásra és megalkuvásra, undok becstelenségre nevelő, fertelmes erkölcsi értékzavarba züllesztő korszakáig. S az a napjainkra jellemző manipuláció, hogy amikor a besúgóhálózat, a pártállami terrorszervezet működtetői, irányítói, mozgatói – vagyis a főfelelősök – többnyire folytatólagos hatalmi befolyásra, vagyonra és újfajta kaszturalomra konvertálhatták egykori zsarnoki politikai pozíciójukat, minden akadály, számonkérés vagy akár a leghalványabb bocsánatkérési feltétel nélkül, akkor a beszervezett, megszarolt kisemberek ügynökmúltjának meglobogtatásával, a valódi felelősség áthárításával még az is tisztázhatatlanná válik, hogy közülük ki szolgálta bőszen és galádul, ki pedig megszorongatva és megfélemlítve ezt az aljas rendszert. Beszervezők és beszervezettek, sőt beszervezésre csak kiszemeltek vagy éppen az azt elutasítók, annak ellenállók listái: csaknem szétbogozhatatlanul összekeveredtek már. („Egész éjjel ütöttek. Egy Petőfi-versért. A 19. század költőjéért!”, „Aztán jött a ketrec, az égők... Még a karcserban is hallottam a lánctalpasok lélekbénítő zaját”, „Majd letartóztatások, börtönbüntetések, rögtönbíráskodások, internálótáborok, bosszú- és megfélemlítési hadjáratok”, „S egy reggel arra ébredsz, hogy részese vagy egy tettnek. Egy képtelen történetnek. S számon kérik tőled azt, amit el sem

követtél”; „S ha valakit könyörtelenül egy listára felírnak, azt menthetetlenül oda-tartozónak vélik.”) Árnyalatok és különbségek mosódnak tehát így el, ártatlanokat is meg lehet hurcolni (sőt éppen azokat a valódi bűnösök helyett), s ebbe rokkan bele jóvátehetetlenül a főhős; ráadásul az is a pisztolyravasz meghúzása után derül ki, hogy az ő esetében még a gyanúsítás is alaptalan rágalom volt, de még a betegségéről is, hogy nem halálos.

A monodráma alapszerkezetére épített színdarab rendkívül összetett belső világot, sokágú összefüggésrendszert teremt. A sorsvallomásos monoszituáció önmagában is erőteljes feszültségforrás, a személyiség és a külvilág ütközésének dinamikus lélektani tere. (Az önmagával szembeállított egyén hordozza a voltaképpeni drámaiság lényegét; „tulajdonképpen a monológ az egyetlen közlésforma, amely egyezik a drámaiság szellemével” – állítja a drámakritikus és drámateoretikus K. Jakab Antal.) Itt azonban további változatos dramaturgiai, színpadtechnikai eszközök mélyítik az önszembesítés, a számvetés, a kritikus önértelmezés folyamatát. A színész például saját magát nézheti a tévében, amint jubileumi riport- és portréműsorban kérdezik és magasztalják. Aztán a bejátszott régi szerepek a múlt és a jelen lelkiállapotait szikráztatják össze, s e valahai előadások filmrészleteiben, a megidézett Németh László-, Kocsis István-, Páskándi Géza-hősök szájából rendre a tépelődő önvizsgálat, a megoldhatatlan határhelyzetekben és dilemmák közötti vergődés, az önelemző vagy önfelmentő érvelés gondolatfutamai áradnak. A *Vendégség*, Páskándi alapműve egyenesen az árulás, a besúgás lélek- és helyzetanat bontja ki lucidus fejtegetéseivel és katartikusan drámai magatartásképleteivel. A *vád* pergő jelenetei az áttételek, átvetések, gondolatpárhuzamok, idézetek, vendégszövegek, filmszerű vágások és hangjátékszerű telefonbeszélgetések egymásra vonatkoztatott utalásrétegeinek mozaikos sokszínűségével a személyiség belső zűrlését is nyomatékosítják, s a tudatsíkokat megtörő és váltogató tükörszindróma öntanúsító gesztusaival általában a pszichikus integráció modern elbizonytalanodását is megjelenítik. (A tükör funkcióját betöltő televízió a fényes múltra és a megsejtett jövőre egyaránt eszméltet; a szubjektumot megrétegző vagy identitását megsokszorozó rádöbbenés öntükröző, önreflexív tapasztalatának szimbolikus médiuma tehát, ahogy a tükörstádium – Jacques Lacan szerint – amúgy is döntően „dráma, amelynek belső hajtóereje az elégtelenségtől az eljövendő meglátásáig” terjed.) A durva rágalom egymagában képes tönkrezúzni egy kivételes értékű életpályát, de – ha inkább csak jelzésszerűen – megvillannak a „tragikus vétség”, azaz az alapvetően magányos vagy magára utalt személyiség egzisztenciális ingatagságának, belső diszharmoniajának a gyökerei is. Mert ha talán túlzott az önhittség, majd a sérelemérzet vagy valószínűtlen (szinte pózolásnak tetsző), például a hajléktalanokon való mértéktelen segítség, hasonlóképpen eltúlzott a dacreakció a körütekintés nélküli, viharos önelveszejtésben is. S hogy a figurarajz

efféle ellentmondásos karaktervonások érzékeltetésére is kiterjed, megint csak a mű javát szolgálja: problémaérzékenységére és szemléleti összetettségére vall.

A vérbő maiságában hatásos színmű másik, rövidebb (felolvasó-színházi) változata, a *Happy Birthday!* elsősorban a színészpálya és a magánélet kulcsmozzanataira koncentrálnak: hogy a művészi elhivatottság, a hit a szó és a színjátszás erejében milyen fényes sikerekben igazolódott, hogy a kudarcokból miképpen lehetett erős akarattal kilábalni, hogy mit kellett átélni az autóbalesetben odavesző család (feleség és fiúgyermek) tragédiájával. A személyes közelségek a rettegett betegség tüneteitől a szegények alapítványi és magántámogatásáig, a főként a médiában gerjesztett idegenmajmolás elutasításáig vagy a külföldre szerződő szerelmével való szakításig a megtörtetés stációiban, itt egyre rokonszenvesebbé és megrázóbbá teszik a sorskifejlet áldozatául eső férfi viselkedését. Az otthoni születésnap ünnepelés (kitüntetések átadásával, ovációkkal) sem vonhatja vissza az elmagányosodás gyötrelmét, amelynek elhatalmasodása mégiscsak és törvénytörően az öngyilkossághoz – pontosabban annak megkísérléséhez – vezet. Mérget vesz be, de talán még megmenthető lesz – ez a nyitott befejezés üzenete. Az pedig kissé tragikomikussá vagy – a tévedések és félreértések sorával – melodramatikussá színezi ezt az utolsó jelenetet, hogy a méregpohár felhajtása után (s az eszméletvesztés előtt) még megtudja: betegsége nem veszedelmes, s a csöddel fenyegetőnek vélt pénzügyei is tökéletesen rendben vannak.

2007 októberében ezt a változatot mutatták be Pinczés István rendezésében, Sárközy Zoltán főszereplésével, valamint a közreműködő Juhász Árpád és a szerző előadásában a Bécsi Magyar Otthonban, ahol a premiért Deák Ernő nyitotta meg. A sikert természetesen a mű legfőbb értékei váltották ki: az életes jelenetek sodrában megelevenített művészsors ábrázolása s a benne foglalt jelentéselemek: „élet és halál metafizikai és társadalmi vetülete” (ahogy méltatásában – a *Magyar Nemzetben* – Pósa Zoltán megfogalmazta).

A többrétű mondanó és formatechnika mindkét változatban: eszméltetni kíván. Arra, amit vallomásában a szerzőjük így hangsúlyoz: „A ’megszokottal’ való szembesítéssel, az életnek és halálnak, az egzisztenciális kérdéseknek, a feloldhatatlannak tűnő élethelyzeteknek az érzékeltetésével próbálom az olvasót, a nézőt az embertárs iránti nyitottabb, együtt érzőbb szívnek a katartikus élményéhez eljuttatni. Felelősek vagyunk egymásért! S vegyük észre egyetlen sorsban is az embert, a megismételhetetlen egyént!”

Hervay Gizella kiadatlan versei

Vicsorító

XX. századi majmok
 neonfényes kirakatokban
 vicsorítanak és kölykeik szőre közül
 pattintgatják a tetveket
 egyik se sír bölcsen néznek
 a tükörből kifelé
 az úton futkosódva
 negyvenezer számítógép
 teszteli őket: csattog az óra
 másodpercmutatója
 nem tudom már kinek higgyek
 a természet fenntartó ösztönének
 a napról-napra okosabb
 gépeknek vagy ama igéknek:
 „tebenned bízunk eleitől fogva”
 marad a betyár bujdosó élet
 néma a szó és kard az ének:
 magunkban bízunk eleitől fogva!
 magában bízott Árva Attila
 s köldökzsínörját vonatsín vágta el
 ránk hagyta magát tudta vagy nem tudta
 mércének magyarországnak
 a nagyvilágot padlásszobában
 bejáró örök vándordíáknak
 akinek alma sem csak vacsor terem
 és a mama égre terített alma
 igazodjunk hát szép szavához
 s fejünk kapjuk fel
 minden vonatzakatolásra
 fehérek közt egy európai
 láthatatlan lakatra zárva
 négerék közt egy európai
 jóvendőnk gyorsfutára
 csak a jelen ez a Ma
 ne lenne olyan árva!

tankok helyett távirányított mosoly
 távirányított álm kivégzés szerelemmel
 életveszélyes a sepregetés
 naponta néhány boszorkányégetés
 középkori módra
 a hagyományos inkvizíció
 nem tűnt el csak újracsomagolva
 átfestve némán működik
 gépekre hangszerelve
 és gombnyomásra persze
 álljon hát mellém
 akinek van mersze!
 újraírni a jövőt
 zenére szerelemre
 kiállni a jégverést
 a tűzőzönt lenyelve
 betörni a kirakatokat
 s a táncoltatott medve
 helyére lépni józanul
 vár a munka a ránk szabott
 vigyázzunk lássuk meg
 egymás szemében a holnapot!
 a holdat a napot
 legyen már miénk ez a föld
 hiszen apáink hamván járunk
 miénk a jog hogy szóra bírjuk
 az elforduló arcokat
 hogy megszerkesszük öregek ráncaiból
 a térképet ami ránk maradt
 miénk ez a föld kivethet magából
 akkor is százszor is a miénk
 bujdosunk hát erdőre mezőre
 ahol még nem előre gyártott az ég
 ahol igazi csillagok hullnak
 lányok kötényeibe

ahol nem halottak szólnak
halálukkal a föld üzen
haláluk parancs: élni megélni
jéghátrán (sic!) műanyagföldrengésben
haláluk üzenet: vigyázzunk egymásra
ne gyász legyen a csillaghullás
ne gyász legyen e hófehér golyocs
amit a század közénk teker

meggyújtják alulról
végigég az égig
ne legyen fekete a menyasszony
hadd járjon büszkén
ha kell sárban térdig
de ne vérben térdig
ne iszappal szájjig
szép szóval halálig

Keserves

árva világ a Tejúton
árva kisfiú
árva fejem

tisztelet a halottaknak
béke az élőknek

igazság az ítéloknek

ezeréves nagy fa alatt
folyik a szerelem patak
aki abból vizet iszik
rózsájától elbúcsúzik

én már el sem búcsúzhatok
bánatomnak foglya vagyok
bé vagyok lakattal zárva
az elárult nagyvilágba

elmehettem volna szépen
tulipános kelengyében
de bujdosni nem akartam
magamra maradtam

nem bánok már semmit soha
csak az a szál virág volna
az a pohár víz meglenne
fiam újra velem lenne

írtam puszta kézzel gyászban
árva madár szép tollával

(itt van hát ez is...)

itt van hát ez is:
 bevonultak a kórházba
 a katonák
 fogpasztamosoly reklámmal
 a halál pohár vízbe teszi
 éjszakára a műfogsorát
 kiterítve a szerelem
 a lakodalom ravatalon
 fejemről a gyöngykoszorú
 úszik le a nevesincs folyón
 a térképen egy tenyérnyi helyet
 adjatok a békegalambnak
 talpalatnyi boldogságot
 a földnek az otthonmaradtnak

jaj az otthontalannak!
 jaj az otthon maradottnak
 megszámláltatott szemünk
 négyes sorokban
 mögöttünk díszlépésben a holtak
 jaj az otthon maradottnak
 jaj az otthontalanoknak!

Szakolczay Lajos

„Kard az ének”

Hervay Gizella kiadatlan verseiről

Fiókrakosgatás közben, megfullaszt a sok papír, találtam egy kéziratköteget. Rápillantván rögtön tudtam, hogy az elveszettnek hitt paksaméta Hervay Gizellától (1934–1982) származik. Tőle kaptam ajándékba a hetvenes évek közepén-végén, amikor valamelyik kezelés – hosszabb ott-tartózkodás – végén kijött a Lipótmezőről. „Azt csinálsz vele, amit akarsz” – mondta. Az aránylag jól olvasható, szinte kötetet kitevő papírhalomból (a nagyobbik rész 5-től 125-ig van számozva) azon nyomban jó pár verset legépeltem, s el is küldtem egy-két folyóiratnak (*Alföld, Tiszatáj*). Amennyire tudom, hiszen nyoma volna, nem közölték. S az összegyűjtött verseket egybefogó *Az idő körei* című kötetben sem olvashatók. A kéziratcsomóról, számtalan ide-oda való költözés is ludas ebben, sajnos megfeledkeztem. Viszont most annál nagyobb az örömöm. Megvan és – legyen mustra ez a közlés –, életre is fog kelni.

Már az is furcsa, hogy a szegény ember (jómagam hordom ezt a viseltes álarcot), aki egész életében nem gyűjtött, tele van kincssel. Igaz, aranyra, jóllehet nagyobb az

értéke, nem váltható, de mindennél drágább. Kézirat vagyis *etikus* emlék egy züllött korból, amikor – saját bőrünkön is tapasztalhattuk – a tiszta beszéd zárkára volt ítélve. És „rácsok” közé – csak nem a fegyveres börtönőrök vigyáztak rá, hanem a fehér köpenyes ápolók – a tiszta beszédétől *bedagadt torkú* tiszta ember is.

Hervay Gizella, a romániai magyar irodalom első Forrás-nemzedékének jelese ilyen ember volt. Önkéntes halálig hordozta magában – s mert *kibeszélhetetlen* volt, kibeszélte – a megvertségét. Posztumusz kötetének címevel: lódenkabát volt Kelet-Európa szegén, amelyet gyűrt, cibált, csaknem fölismerhetetlenné pofozott a vihar. A testet, az arcot vesszőzhette, ám az etikus szólás karakterét – minden valódi költő igazmondó – nem tudta megsemmisíteni.

Amivel barátném küzdött, az a drámánál is nagyobb tragédia. Makói születésű lévén Erdélyből hazatelepült (1976), de valódi szülőföldjén éppolyan idegen maradt, mint amilyen volt a sokáig otthont jelentő idegenben. Árva volt, világ árvája, s ehhez az egyetemes büntudatként cipelt állapothoz még hozzájött a családi és baráti kört megritkító borzalmas halálok sorozata: első férje, Szilágyi Domokos saját kezével vetett véget életének, gyermekük a bukaresti földrengés áldozata lett, a kitűnő festőművész, Nagy Pál és felesége autóbalesetben halt meg. Ezek a halálok, s még Dankanits Ádámékat nem is említettem, fosztották ki Gizikét. Kergették az örületbe.

A vers számára terápia volt. Menekülés. Menekülés, ameddig lehetett. Nem tudta elviselni, hogy itthon – a szabadabb légkörben – sem élhette meg *magyar-ságát*. Úgyszólván rejtegetnie kellett a politika által már akkor is ravaszul törbe csalt, ugyanakkor kitüntetett – pedig holt volt akkor még a rendszerváltás! – liberális művészkörök elől. Jól érezte, hogy a változást előkészítő zűrzavaros helyzet – „tankok helyett távirányított mosoly” – csaknem olyan ártalmas (mert ezáltal is „finomodik a kín”), mint az erőszak *erőszakosabb* formái. Még az ideggyógyintézetben is, József Attilát hívta segítségül, azzal foglalkozott, hogy a *példa* lehet-e kitörési pont: „ránk hagyta magát... mércének magyarországnak a nagyvilágot”.

Nem véletlen, hogy több helyütt is megoldatlan, gondolatritmusra épülő, némelykor egy-két rímhelyzetet sem megkerülő szabad verse fölé címnek azt írta: *Vicsorító*. Az éhes farkas néz ily végleges elszántsággal áldozatára, mint ő – ugyancsak *önkívületi* állapotban – a vele ellenséges (ám ama másik cselekedetével szemben föl nem zabálható) világra. Az „itt van hát ez is...” kezdetű költemény fájdalom és kórházra utaló groteszk helyzetképe szintén az *elűzött* és *otthon maradt* ember fenyegető reménytelenségéről vall. S a népköltészet formakincsét és szimbólumvilágát fölhasználó keservesei – közülük is az *árva világ a Tejúton* kezdetű – nem mások, mint a dalformát jól kezelő költő *fájdalom-maszkjai*. A kéziratköteg egész ciklust őriz belőlük.

*Féja Géza kiadatlan versei***Léva**

Szívet facsaró zümmögés,
fohászzkodó emlékezés:
a honi napos táj öle
befogad engem egyszer még?

Mikor az idő őszre megy,
kifeszlenek az elemek
az öreg szőlődombokon,
és muzsikálni kezdenek.

Az óbor ilyenkor dalol,
az ifjú meg durcásan forr,
toborzót rop a rőzsetűz,
a füst tűnődve bandukol,

amiként bandukolok és
feléd hajnali erőfény
a Garam szelíd hajlatán,
a Báti-part meredekén.

Most felajánlanám neked
vagabundos vén szívemet:
a végső út kaptatóján
még egyszer megpihenteted?

Rámhajolna az őszi lomb,
ágyat vetne a pincedomb,
ahol az ősz földöntúli
halk, ciripelő hangja zsong.

Már este lett, én maradok,
mint koporsóban a halott,
mint börtön rácsai mögött
a múltba álmódó rabok.

Emlékező

Őszi ízek, mint szálltok fel,
ismét az otthon énekel,
apámnak a kezét fogom
napos lévai dombokon.

Most már örökre szól ez így,
megnyílal a gyermeki síp,
és kísérik az öreg fák
gyermekkorom tiszta szavát.

A nap immár bévül ragyog,
nézd – ottan lépdél egy halott,
egy másik motoz csöndesen
félrevert, sebzett szívemen.

Felvidék

Felvidék, édes anyaföld!
Te voltál a szent izgalom,
ki lelket, tornyokat emel,
hívón fogaja a halált,
s mindig a végső ormokon

vallja, hirdeti: ím e táj
a csillagoknak rokona,
méltó, hogy véres homlokát
szelíd felhővel vonja be
Isten békülő mosolya.

Te tudtad, hogy a kínpadnál
az Úr küldött angyala áll,
s lelkünk áradó melegét,
égbe törő tűzoszlopát
nem töreti meg a halál.

Senki ilyen hívón, pazarul
nem hordta vére bíborát,
nem takarta ilyen mélyre
a folyton szertepattanó,
megcsúfolt, elárvult hazát.

Sehol füvellő temető
ennyi legendát nem teremt,
ennyi hazajáró lélek
sírok vermes templomából
az utódoknak nem üzent.

Sehol a láz, a révület
nem ily halálos, isteni,
senki sem tudja fohászát
ily kegyetlen villanással
kezdetig visszazengeni.

Rab lehet minden nappalom,
de minden éjszakám tied,
álmon, poklon átragyognak
öreg, húséges ormaid
és felriadó úrtüzed.

1939

A versírás végigkísérte Féja Géza életét, gimnazista korától kezdve egészen az élete végéig. Bár nem ez volt az a terület, ahol legismertebb műveit alkotta, azonban lírai hangulataiban, szorító élethelyzeteiben itt törhetett föl azonnal s a legnagyobb kivetítő erővel a boldogság, a szeretet, az aggodás és a fájdalom. A kitárulás lehetősége itt volt közvetlenül adott az élmények melegében.

Több verse kötődik ifjúkorához, szülőföldjéhez: a Felvidékhez és Lévához. Az emlékek az egykori otthont és tájat is felidéznek. Az itt következő, eddig még publikálatlan munkái ide sorolhatók. A közeljövőben megjelenő „Szülőföldem, Felvidék” című kötetében kapnak majd helyet.

Féja Endre

Lipcsei Márta

Az AGRIA ARTériái

Határokon innen és túl a folyóiratok cseréjében, személyes találkozásokban és a nyomtatott nyilvánosságában is most már elfojthatatlan az igény, hogy együtt látható, láttatható legyen, ami összetartozik.

2008. január 7-én Nagyváradon bemutattak egy új irodalmi folyóiratot, az AGRIÁT, Eger városának folyóiratát. Az érdeklődő nemcsak irodalmi forrás közelébe jut, hanem más művészeti ágak, tanulmányok és kritikai elmélkedések birtokába is.

Természetesen a folyóirathoz való viszonyuláskor nem vonatkoztathatunk el az irodalmi, társadalmi stb. kontextustól, kapcsolatokat keresünk akarva-akaratlanul korábbi olvasmányélményeinkkel, hogy felfedjük azokat az ARTériákat, melyek betekintést biztosítanak a kortárs irodalmi munka világába.

Véleményem szerint egy irodalmi folyóirat szerepe a közlésre való lehetőség megadása, de nem elhanyagolható a befogadó közönség véleménye az irodalmi élet modellálásában sem.

Jelen esetben az AGRIA folyóirat irodalmi térképpé lényegül, a szerzők (élet)művét viszi közelebb az olvasóhoz vagy fordítva, de a kritikus munkákból értékrendszert és irodalmi ízlést is kiolvashatunk.

A folyóirat hidakat keres a megjelent művekhez a viszonyítás és a feltárás fogalmát applikálva. Jól megkonstruált részekből áll össze, írásról írásra jól körvonalazódik a továbblépés lehetősége egy következő szint, értelmezés felé. Olvasván, újból megtudunk valamit a kortárs magyar irodalomról, az írókról, a költőkről, a kritikusokról. A folyóirat világossá teszi azt, hogy mit részesít előnyben a mai magyar irodalom irányai közül. Nyitottságra lehet következtetni, vagyis arra, hogy szerkesztői gárdája érdeklődéséből semmit sem zár ki, valamilyen, például ideológiai, esztétikai vagy éppen nemzedéki elfogultság nevében.

Az értékek és nem csak az éppen most értéknek véltek iránti nyitottság, sokkal inkább a kritikus irodalmi érzékenységből eredő feltételek szabályoznak, amennyiben érzékenységen nem a beleélés képességét értjük, hanem műveltségéből, kíváncsiságból, elméleti tudásból eredő kritikai és elméleti fogékonyságot.

A folyóirat azt bizonyítja, hogy a mai magyar irodalom törésvonalai nem a határok mentén ismerhetők fel, hanem a kánonok, a domináns esztétikai és poétikai szempontok, a hagyományválasztás, az elméleti aspektusok, nem utolsósorban a nemzedéki hovatarozás mentén.

Az itt bemutatott első szám minta, mely minden alkotónak és olvasónak lehetővé teszi, hogy tovább töprengjen szellemi felkészültségünk, igény szintünk, teljesítőképességünk stb. kérdéseiben, és hogy szimptomákat, valamint teendőket állapítson meg.

Kiss Benedek

Japáni versek

1. Dekadens?

Feketerigó –
csőrében sok-fokos dal,
Tokaji aszú.

2. Kérészlét

Tiszavirág, te
élsz a világba, s mit tudsz
te a világról?

Mindent tudsz a világról,
tiszavirág, te!

3. Verseny

Sárkányrepülők!
Lepipálnak titeket
a füstifecskék!
Ott: a művi ügyesség,
itt: a művészi egység.

4. Csin-csin

Magányos este.
Csordultig a pohár. Nos:
Egészségemre!

5. Szerелеm

Gömbölyödő hold!
Feleségem ha rámnéz,
kipirul arca.

6. Esőváró

Mért kínzol, napfény?
Meddő vagy, bántasz, sugár!
Hogy áztatná vén
arcomat a permeteg!
Szívem már esőre vár.

E számunk szerzői

Anga Mária (1955) Eger
Antal Attila (1956) Nyíregyháza
Bak Zsuzsanna (1985) Maklár
Bérczessy András (1975) Eger
Bertha Zoltán (1955) Debrecen
Bozók Ferenc (1973) Budapest
Bölkény Gábor (1982) Eger
Cs. Varga István (1946) Eger
Cseh Károly (1952) Mezőkövesd
Devecseri Zoltán (1948) Hövej
Dobozi Eszter (1956) Kecskemét
Domján Veronika (1984) Eger
Dömény Veronika (1982) Lucfalva
Fecske Csaba (1948) Miskolc
Finta Éva (1954) Sárospatak
Gittai István (1946) Nagyvárad
Goron Sándor (1975) Nagyvárad
H. Szilasi Ágota (1960) Eger
Jámbor Ildikó (1955) Eger
Kelemen Erzsébet (1964) Debrecen
Kiss Benedek (1943) Budapest
Koncz Teréz (1988) Nyíregyháza
Korpa Tamás (1987) Szendrő
Kupán Árpád (1938) Nagyvárad
Lászlóffy Aladár (1937) Kolozsvár
Lászlóffy Csaba (1939) Kolozsvár
Léka Géza (1957) Budapest
Lipcsei Márta (1943) Nagyvárad
Lőkös Péter (1966) Eger
Maczkó Mária (1961) Tura
Magolcsay Nagy Gábor (1981) Eger
Novák Béla Dénes (1951) Budapest
N. Pál József (1957) Nógrád
Oláh András (1959) Mátészalka
Pajtók Ágnes (1981) Eger
Pécsi Györgyi (1958) Budapest
Posta Marianna (1983) Eger
Sárossy István (1954) Debrecen
Serfőző Simon (1942) Miskolc
Sz. Király Júlia (1964) Eger
Szakolczay Lajos (1941) Budapest
Szűk Balázs (1960) Debrecen
Tamás Menyhért (1940) Budapest
Dr. Ternyák Csaba (1953) Eger
Thiel Katalin (1952) Eger
Tornai József (1927) Budapest
Tüzes Bálint (1951) Nagyvárad
Véghelyi Balázs (1983) Százhalombatta